

УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

М.М.Вегеш

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Т.VII

*Українська історія
та культура: минуле
і сучасне
(рецензії, інтерв'ю)*

Ужгород – 2001

УДК 902.9 (47) Укр.
ББК 63.3.02 (4 Укр) 6

Рецензенти: доктор педагогічних наук, професор
В.В.Гомонай,
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри педагогіки і психології
Ужгородського національного
університету В.В.Турияця

Рекомендовано до друку на засіданні НДІ
Карпатознавства Ужгородського національного
університету 29 березня 2001 року, протокол № 6.

*До сьомого тому «Історичних досліджень» професора
Миколи Вегеша ввійшли вибрані рецензії, які друкувалися в
газетах, журналах і наукових збірниках упродовж 1990-
2000 рр. Їх тематика багатопланова: історія, філософія,
літературознавство. Інтерв'ю, які публікуються в
даному виданні, присвячені актуальним проблемам
вітчизняної історії, становленню НДІ Карпатознавства
УжНУ тощо.*

Видання розраховане на широкий загал читачів.

ISBN 966-7781-10-0

©М.М.Вегеш, Історичні
дослідження. Т.VII
Українська історія та
культура: минуле і сучасне
(рецензії, інтерв'ю), 2001.

ІСТОРІЯ

ОРОС О. ЗАПОЧАТКУВАННЯ СЛОВ'ЯНСЬКОГО
КНИГОДРУКУВАННЯ ПРИ ГРУШІВСЬКОМУ
МОНАСТИРІ (УЖГОРОД,1995)

Ім'я Олександра Ороса добре відоме не тільки на Україні, але й за її межами. Його знають, перш за все, як відомого політичного діяча, колишнього політв'язня і талановитого науковця. "Він належить до тих сильних особистостей, - писав один з біографів, - для яких чавунна зрівнялівка розвинутого соціалізму була особливо тяжкою. Замість активної діяльності - фанфари пустопорожніх лозунгів, замість свободи-всесилля КДБ, замість "добробуту народу" - ситий комунізм для окремих людей...". Олександр Орос все своє життя боровся і продовжує боротися з цим злом...

Олександр Михайлович Орос народився 24 лютого 1933 р. в селі Стеблівка на Хустщині у багатодітній сім'ї православного священника. Пізніше він так напише про свої пройдені "університети": "Раннє дитинство моє пройшло у "благословенні" часи масарківської демократії, які дехто нині намагається оголосити "золотим віком". Я, особисто, увесь цей "золотий вік" проходив босоніж, хоч сім'я наша за тогочасними мірками вважалася заможною. У десятирічному віці вступив до Хустської гімназії, згодом продовжив навчання у Великобичківській середній школі, яку закінчив у 1950 році". На цьому він не зупиняється і настирливо готується до вступних іспитів на лікувальний факультет Львівського медінституту. Однак, юнак не врахував вплив

факторів, які тоді вирішували все: соціальне походження та "націоналістичні переконання". Двері престижного галицького вузу перед ним були закриті. Надія Кушко у статті "Гіркий присмак свободи", присвяченій 60-й річниці від дня народині О.Ороса, писала, що "Львів початку 50-х марив сподіваннями на швидке національне визволення. Настрій ті живилися чутками про відчайдушні авантюри "лісових хлопців" із УПА, і студенти самі готувалися до майбутніх боїв: майже у кожного була зброя, у пику стукачам хлопці співали вечорами "Ще не вмерла Україна", "Червону калину", стріленські пісні. Така атмосфера панувала і в лісотехнічному інституті, куди вдалося вступити Олександрові... До кінця навчання студент Орос вважався одним із кращих в інституті. Однак "червоного" диплома не одержав: було враховано всі згадані фактори" (Карпатська Україна.-1994.-11 лютого). Після закінчення вузу працював в Ужгороді, а в 1963 р. вступив до аспірантури Московського інституту будівельних матеріалів. 1969 року успішно захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук. Здавалося б, що молодого вченого чекала перспектива в науковому плані, але... на вимогу працівників столичного КДБ Олександр Орос повинен був за 48 годин залишити Москву. "Рицарі плаща і кинджала" хотіли позбутися неблагонадійного вченого, який написав кілька листів на радіо "Свобода" і "Голос Америки", де розповів про неподобства, що відбувалися в Радянському Союзі. Під час сумнозвісних подій 1968 року в Чехословаччині О.Орос

однозначно заявив: "Я не бажаю бути офіцером запасу окупаційної армії". Так, доля його була вирішена остаточно...

Проживаючи в древньому Ужгороді, О.Орос працював у різних будівельних організаціях. Так продовжувалось до 1972р. Олександр Михайлович пригадував: "У 1972 році був вперше заарештований за антидержавну політичну діяльність. І хоч незабаром звільнили за брак доказів, цей арешт коштував мені роботи - у 1974 році я позбувся останнього місця праці. Живучи з випадкових заробітків, досліджував історію нашого краю, зокрема, зробив ґрунтовне дослідження "Чому українців тільки сорок мільйонів", яке, безумовно, не могло тоді бути опубліковане. В цей же час почалася кропітка робота над історією книгодрукування на Закарпатті. Ця робота забирала багато фізичних і матеріальних сил, доводилось працювати над складними старослов'янськими текстами по 10-12 годин на добу. Як наслідок багаторічної роботи з'явилася унікальна праця Олександра Ороса "Започаткування слов'янського книгодрукування при Грушівському монастирі". Наука дуже багато втратила, що нагода опублікувати її в повному обсязі трапилася тільки в 1995 р. Широкий читацький загал ознайомлений тільки з фрагментами праці О.Ороса, які були опубліковані в окремих збірниках та інших виданнях (Детальніше див.: Орос О. Слідами Грушівської друкарні // Календар "Просвіти" на 1991 рік. - Ужгород, 1992. -С. 40-44; Його ж: Орос О. Слідами Грушівської друкарні // Українські Карпати: Матеріали міжнародної наукової конференції

"Українські Карпати: етнос, історія, культура". - Ужгород, 1993.-С.373-383). Тепер, шановний читачу, ти маєш приємну можливість детально ознайомитися з книгою, яка пролежала добрий десяток років у небутті, і яка змусить багатьох фахівців переглянути свої дотеперішні висновки.

В 1982 р. О.Орос був вдруге заарештований за сфальсифікованими КДБ звинуваченнями. В 1988 р. він був звільнений за амністією. Повернувшись до рідного краю, організував Закарпатську організацію Української Гельсінської Спілки, яка пізніше перетворилась в Українську Республіканську партію, але через внутрішньопартійні негаразди змушений був залишити цю організацію, яка поступово перетворювалась на слухняну захисницю корумпованої влади. Нині працює головою обласної організації Української Консервативної Республіканської партії.

Дане дослідження має велику вагу для української культури. Воно плід багаторічної роботи О.Ороса над дослідженням проблеми початків книгодрукування на Закарпатті. Автор наводить неспростовані докази існування друкарні при Грушівському монастирі у другій половині XV століття. Отже, не московит Іван Федоров приніс просвітництво на територію сучасної України, а тут вже в цей час існувало і активно діяло давнє і могутнє мистецтво творіння книги. Питання далєбі політичне. Не випадково проти цього твердження так активно виступали радянські

вчені, і тому так довго і важко дане дослідження пробивало собі дорогу у світ.

Це складне питання порушувалось вже не раз, його історіографія налічує десятки праць, в яких більшість авторитетних вчених схилилися до думки, що друкарня в Грушівському монастирі все ж існувала. Вперше про неї згадується в науковій літературі М.Лучкасом у другому томі "Історії карпатських русинів". Неодноразово про друкарню згадували у своїх працях А.Крालицький, А.Балудянецький, А.Петрушевич та інші історики, які досліджували історію Закарпаття. У 1942 р. побачила світ стаття Г.Стрипського "Чи була друкарня в Грушеві?". Проте автор намагався розв'язати цю проблему без серйозного вивчення та аналізу матеріалу, без дослідження усіх "за" і "проти".

Отож, все-таки, чи була друкарня в Грушеві? Загальновідомо, що на території Закарпаття існувала велика кількість монастирів - центрів духовного і культурного життя краю. Тільки на території Тячівщини у великих населених пунктах діяли Зашівський монастир (Угля), Вормізьовський (сучасне Руське Поле) та Бедевлянський. І сьогодні немає ніяких підстав не вірити М.Лучкасові чи А.Балудянському, які спирались у своїх твердженнях на певні джерела. А.Крालицький перерахував навіть книги, видані цією друкарнею. Вважаємо, що у XV-XVIII століттях таких невеличких монастирських друкарень у середній Європі існувало чимало. То, чому ж вона не могла бути в Грушеві? Адже, в цьому була потреба православного населення

Закарпаття. Крім того, Грушівський монастир тривалий час був осідком єпископату, в юрисдикцію якого входила Пряшівщина (Східна Словаччина) та румунська частина Мараморошину. Велика кількість книг, виданих у XV-XVIII століттях до нашого часу не збереглася, або існують в одному чи кількох примірниках. Загарбники та колонізатори приходили на закарпатські землі з вогнем і мечем. Мечем забирали життя, вогонь мав знищити пам'ять народу, його душу, його невідцвіле слово. І горіли книги...

І ось після безнадійних, здавалося б, висновків багатьох вчених щодо Грушівської друкарні та її книг, О.Орос повернувся до першоджерел. Основним критерієм для нього став постулат: друкарня в Грушеві існувала, видавала книги, отже їх треба шукати! Не може бути, щоб не збереглося жодних слідів! О.Орос поставив Грушівську друкарню в контекст початків слов'янського книгодрукування. Це дало добрі наслідки. Можна тільки широко позаздрити енергії і настирливості О.Ороса в його пошуках. Врахуймо, що працювати доводилось в умовах постійного цькування і переслідування. А втім, О.Орос має високу для таких пошуків ерудицію, показав глибоке знання історії, виявив належну критичність в оцінці вже існуючих думок. Над ним не тяжіють авторитети в науці.

Праця Олександра Ороса є науковим дослідженням, тому нас цікавить не її літературний бік, а докази, які він наводить, висновки, до яких він прийшов. Автор досяг поставленої мети, хоч і далі продовжує пошуки. Він зробив

усе, що міг, не будучи професіоналом-мовознавцем і палеографом. О.Орос навів значний науковий фактаж, проаналізував його і прийшов до вельми переконливих висновків. У майбутньому О.Орос планує розширити свої пошуки про всі гіпотетичні центри книгодрукування на Закарпатті та їх зв'язки з подібними центрами в Європі. Не випадково О.Орос проводить у своєму дослідженні думку про те, що так звані краківські друки Шваймпольта Фіоля вийшли з Грушівської друкарні та остаточно доказав, що то була краківська підробка.

Спостереження О.Ороса з цього приводу тонкі й дотемні. Він звернув увагу на складну проблему протографу краківських інкунабул: який рукопис послужив для друкування книги? Таким зразком є рукописний Октоїх, що походить із Грушівського монастиря і зберігається нині у фондах Закарпатського краєзнавчого музею. О.Орос відзначає: "Знайдений нами рукописний Октоїх є оригіналом Октоїха Фіоля". В.Микитась у своєму описі "Давні книги" датував цей рукопис XVIII століттям, поскільки не мав уявлення про техніку написання, шрифт та використаний папір для рукописних і друківаних книг XV-XVII ст.

О.Орос також доводить, що краківські безвихідні Тріодь пісна і Тріодь цвітна теж побачили світ у Грушівській друкарні, а першоджерелами для їх друкування послужили рукописні книги, написані там же у XIV-XV ст. Цю думку він детально аргументує. Порівняння гравірувальних ініціальних літер і краківських інкунабул та рукописних книг із

Закарпаття, а також вжиті слова місцевого діалекту (Мукачівський Псалтир, Мінея, Апостола) - неспростовно доводить приналежність цих книг до закарпатської акваторії. О.Орос доводить, що в Грушеві працювала безіменна друкарня, яка випускала книги без вихідних даних. Він добре оперує тим матеріалом, який пов'язаний з початками слов'янського книгодрукування, і нам здається, що його гіпотеза дуже близька до істини.

На серйозну увагу заслуговує повідомлення О.Ороса про виявлення "Молитвослова", надрукованого між 1655-1670 роками в Грушівській друкарні. До речі, про цей "Молитвослов" згадував А.Крालицький та деякі інші вчені як про грушівське видання. Над розширенням і поглибленням опрацьованого матеріалу Олександр Орос продовжує працювати. Хочеться вірити, що він наразі одержить доступ до необхідних архівних матеріалів в нормальних правових умовах.

Передмова до книги: Орос О.
Започаткування слов'янського
книгодрукування при
Грушівському монастирі.-Ужгород,
1995.-С.3-8.

СМОЛІЙ В., СТЕПАНКОВ В. БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ:
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ПОРТРЕТ
(КИЇВ: ЛИБІДЬ, 1995)

"У середній XVII ст. на арену суспільно-політичного життя Східної та Південно-Східної Європи під акомпанемент гарматного гуркоту рішуче виступила мало кому відома до того людина, діяння котрої, за словами одного із сучасників, швидко звернули "на себе очі всіх народів". А через 10 років по тому вона пішла з життя, будучи - знову ж таки за висловом свідка тодішніх подій - "ушавленого між монархами". Звали цю людину Богдан-Зіновій Михайлович Хмельницький". Так починається нове наукове дослідження, яке, безперечно, є фундаментальним, академіка Валерія Смоля і професора Валерія Степанкова "Богдан Хмельницький: соціально-політичний портрет".

Про Богдана Хмельницького вийшла величезна кількість праць. Солідні дослідження про його життя та багатогранну діяльність належать перу видатних українських вчених М.Костомарову, В.Антоповичу, М.Грушевському, І.Крип'якевичу... Однак, з часу появи монографії І.Крип'якевича "Богдан Хмельницький" пройшло понад сорок років і, безумовно, українська історіографія не тупцювалася на місці. Вже один той факт, що до кінця 80-х років було захищено з даної проблеми кілька докторських і близько 18 кандидатських дисертацій, опубліковано майже

100 монографій та брошур, понад 350 статей і повідомлень, є доказом цього твердження.

Необхідно погодитися з слушною думкою В.Смоляй і В.Степанкова, що "головна увага в наукових дискусіях навколо подій Хмельниччини зосереджувалась й досі зосереджується на питанні про роль в історії України далеко не найважливішої політичної спадщини Богдана Хмельницького - договору з Московією 1654 р. Однак при цьому мало хто прагнув з'ясувати внутрішні та зовнішні чинники, сутнісні мотиви, що зумовлювали саме такі, а не інші рішення гетьманського уряду. Вочевидь, цей підхід не можна визнати за об'єктивний в усіх відношеннях". На відміну від своїх попередників, автори рецензованого дослідження глибоко переконані, що "з огляду на реалії нинішнього суспільного життя Української держави вкрай необхідно подати на розсуд найширшого громадського загалу гранично правдиву, зважену в усіх деталях, документально-обгрунтовану картину тієї конкретно-історичної обстановки, в котрій відбувалося укладення конфедеративного союзу Московії з Україною".

В.Смоляй та В.Степанков визнаючи, що вони далекі від думки про остаточну вичерпність всіх аспектів їхнього дослідження, разом з тим, чітко визначили головні завдання праці. "Ми прагнули, - констатують вчені, - по-перше, розглянути всі сторони діяльності гетьмана в їхньому нерозривному взаємозв'язку, а по-друге, подати розвиток подій на його життєвому шляху в точній хронологічній

послідовності (останньому ми надаємо особливого значення, оскільки вважаємо, що лише за такої умови відкривається можливість з'ясувати внутрішню логіку, мотивацію тих або інших чинників і дії Богдана Хмельницького, простежити динаміку еволюціонування його поглядів)". Як бачимо, складні завдання поставили перед собою автори "Богдана Хмельницького". Однак, впевнено стверджуємо, що вони з ними успішно впоралися. Перед нами узагальнююче дослідження (саме таких сьогодні не вистачає), написане на основі величезної кількості архівних та опублікованих джерел. Додамо, що автори використали 463 монографії, брошури, статті та повідомлення.

Безперечно, чільне місце в монографії В.Смолія та В.Степанкова займає визвольна війна українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького проти Польщі. Відразу відзначимо, що саме ці автори вперше в історіографії створили нову періодизацію війни, яку аргументовано обґрунтували на сторінках монографії "У пошуках нової концепції історії Визвольної війни українського народу XVII ст." (Київ, 1992). Ними ж вперше введено нове визначення назви війни, як національної революції. Підсумовуючи перші перемоги Хмельницького, В.Смолій і В.Степанков слушно зауважують: "В цілому ж здобуті Богданом перемоги, а також його гнучкі й далекоглядні політичні заходи створювали сприятливі умови для розвитку національно-визвольної боротьби народних мас України, переростання її в національну революцію". Заслуговує на увагу також

висновок авторів, що "грандіозні події 1648 р. стали для Богдана Хмельницького одним із вирішальних чинників у процесі переосмислення ним завдань і цілей національно-визвольної боротьби, хоча, на превеликий жаль, це переосмислення сталося не до Замостя, а дещо пізніше - наприкінці 1648 та на початку 1649 рр."

Ще автор "Історії війни поляків проти Польщі" француз П'єр Шевальє порівнював Б.Хмельницького з О.Кромвелем, а інший француз Проспер Меріме заявляв, що гетьман "був утіленням справжнього козацького рицаря". Автори "Богдана Хмельницького" аргументовано довели, що Українська національна революція мала чимало спільного з Нідерландською революцією 1566-1609 рр. та війною за незалежність у Північній Америці 1775-1783 рр. До того ж, "характерно, що апогей Української національної революції збігся у часі з початком другої громадянської війни в Англії, спалахом сильного антиабсолютистського руху (Фронди) у Франції, повстанням австрійських селян".

Актуальні проблеми розглядають автори в четвертому розділі "Володар України", де йдеться про Зборівський мирний договір Хмельницького з поляками, в результаті якого гетьман "добився автономії для української державності, залишивши тим самим собі шанси в дальшій боротьбі за незалежність". Звичайно, Хмельницький не завжди був послідовним, нерідко допускався тактичних помилок і прорахунків. Однак, вірно підмітили В.Смолій та В.Степанков, український гетьман "першим із політичних

діячів не лише висунув завдання створення незалежної держави, до складу якої мали ввійти всі етнічноукраїнські землі, а й зробив усе можливе для його розв'язання. І лише вкрай несприятливий для України стан міжнародних відносин не дозволив йому досягти мети".

...Берестечко. У 1954 р. в Мюнхені Ю.Тис-Крохмальок видав свою військово-історичну студію "Бої Хмельницького", в якій не досить аргументовано зауважив: "Ні Хмельницький, ні старшини, ні теж козацтво не почувалися переможеними після Берестечка". Більш близьким до істини був І.Свешніков, який у монографії "Битва під Берестечком" (Львів, 1993) визнав поразку, однак відзначив, що "Берестецька невдача не зломилася козаків і вони знову згуртувалися довкруги свого вождя - гетьмана Богдана Хмельницького, в особі якого бачили борця за здійснення народних прагнень". В.Смолій і В.Степанков об'єктивно оцінили наслідки Берестечка: "Отримавши повідомлення про дві великі поразки українського війська, а також про наступ польської і литовської армій, Хмельницький, як ніхто інший, зрозумів усю катастрофічність ситуації. Мало того, що політика хана остаточно перекреслила його плани добитися створення незалежної Української держави, на терези історії була поставлена сама доля козацького стану. Його ліквідація збройними силами Речі Посполитої мала б, без перебільшення, найтрагічніші наслідки для українського народу... Навряд чи можна було знайти хоча б одну людину тверезого розуму, котра б вірила в можливість успішної

боротьби з ворогом. Та, на щастя України, такою людиною виявився Богдан Хмельницький. Швидко подолавши розпач, він з небаченою енергією взявся за формування нової армії". Незважаючи на те, що становище Б.Хмельницького продовжувало залишатися складним, йому вдалося добитися ліквідації принизливого Білонерківського договору 1651 р., відновити козацьку державу в межах Брацлавського, Київського та Чернігівського воєводства. Вдалося також створити модель соціально-економічного ладу, яка відкривала перспективи для розвитку продуктивних сил, формування української нації, піднесення культури й національно-політичної самосвідомості. Продовжувалось утвердження самодержавних рис гетьманської влади. Хмельницький, будучи тверезо мислячим політиком-реалістом, розумів, що в подальшій боротьбі проти поляків без союзника не обійтись. І таким союзником стала Росія...

"Міра відповідальності" - така влучна назва чергового розділу монографії В.Смоля і В.Степанкова, в якому йдеться про розвиток українсько-російських політичних відносин та рішення Переяславської Ради. Не будемо вдаватися до деталізації, а зупинимось тільки на оцінці її дослідниками. Автори праці переконливо довели, що "цей крок, зроблений українським урядом за обставин, що склалися на 1654 р., в цілому, на наш погляд, був політично виправданим, бо, по-перше, згідно з укладеним договором удалося майже цілком зберегти самостійність щодо створеної національної держави, по-друге, внаслідок узятого Росією зобов'язання (у формі

підтвердження прав і вольностейі Війська Запорозького) не втручатись у внутрішні справи козацької України та спільної з Росією православної віри українське населення позбавлялося національно-релігійного гноблення, й, нарешті, по-третє, створення конфедерації з російською державою давало Хмельницькому єдину можливість довести до переможного кінця війну з Річчю Посполитою й таким чином завершити об'єднання всіх етнічно українських земель під своєю булавою. Реалізація цього політичного плану... давала б правителям України можливість мати в своєму розпорядженні щонайменше 100-тисячну армію, яка б виступала серйозним гарантом дотримання взятих на себе російським урядом зобов'язань. Саме в цих аспектах вбачаємо позитивне значення Переяславської ради для України".

Цікавими є думки істориків про перспективи розвитку Української держави в складі Росії: "Можемо лише зазначити, що інтереси централізованої монархії, яка еволюціонувала до абсолютизму, та Української республіки з її демократичними інститутами й особливостями соціально-економічних відносин (відсутність класу великих феодалів-власників маєтків, кріпацтва, панщинної системи господарства, особиста свобода основної маси селян і їхні міцні права на володіння землею, потенційні можливості еволюції козацького господарства фермерським шляхом, міське самоуправління тощо) були часто діаметрально протилежними, й породжувало боротьбу між ними. Правлячі кола Росії не хотіли змиритися з республікансько-

демократичними підвалинами соціально-політичного життя України, з намаганням козацької старшини відстояти політичні її соціально-економічні права українського суспільства, самостійність козацької держави. Хід і наслідки цієї боротьби залежали від співвідношення сил обох сторін, міжнародної обстановки, мудрості політичних спадкоємців Богдана Хмельницького, якої, скажемо відверто, їм часто бракувало". Виходячи з цього, важко погодитися з висловлюваннями П.Куліша, що очолювана Хмельницьким війна була "національною катастрофою" і з розпачем Великого Тараса, який нарікши Хмельницького "нерозумним сином", звинувачував гетьмана у всіх бідах, зокрема у союзі з Росією. Хмельницький, твердо зваживши своє становище, вибрав менше зло.

Описуючи події 1654-1655 рр., В.Смолій та В.Степанков підсумували, що літньо-осіння кампанія українсько-російського війська в Україні завершилася успішно. Під час цих подій Хмельницький "виявив себе тонким політиком, який послідовно втілював курс на включення до складу козацької держави всіх українських земель. Він поведився як її правитель: міцно тримав у своїх руках розв'язання всіх внутрішніх проблем, проводив активну зовнішньополітичну діяльність". Така політика була не до вподоби російській знаті. Та й сам Хмельницький бачив, що Росія все більше втручається у внутрішні справи країни. Наближувалась конфронтація...

Подіям осені 1655-1657 рр. присвячений завершальний розділ монографії В.Смоля і В.Степанкова "Проти течії". До останньої хвилини свого життя (номер 27 липня 1657 р. о 5 годині ранку від крововиливу у мозок) Б.Хмельницький продовжував проводити курс на створення Української держави у формі спадкового гетьманства. Чому саме такою мала бути форма правління? Дослідники вважають, що "по-перше, політична історія козацької України другої половини XVII ст. засвідчила повну неспроможність олігархічної форми управління успішно розв'язувати проблеми розвитку держави. Саме за неї виникли найсприятливіші умови для руйнівних процесів отаманства, анархо-охлократизму, іноземного втручання у внутрішні справи козацької України. По-друге, ця ж історія промовляє, що всі більш-менш визначні гетьмани рано чи пізно, керуючись потребами добитися внутрішньополітичної стабілізації й ефективного функціонування державного механізму, приходили до думки про необхідність зміцнення гетьманської влади, надання їй рис самодержавства, запровадження її спадковості". З такими міркуваннями істориків варто погодитися.

Історична заслуга Богдана Хмельницького перед Україною полягає в тому, що незважаючи на вороже оточення, він до останнього подиху дотримувався "генеральної лінії свого життя, глибокий сенс якої полягав у визволенні рідної землі від ненависного іноземного гноблення і створенні незалежної Соборної Української держави". Не виникає жодних сумнівів, що монографія В.Смоля та

В.Степанкова "Богдан Хмельницький", написана на основі величезного монографічного масиву, є унікальною працею про славного сина України і займе чільне місце не тільки у вітчизняній, але й зарубіжній історіографії.

РІО-інформ. - 1997.- 27 травня.

СМОЛІЙ В., СТАПАНКОВ В. УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНА
ІДЕЯ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ, ЕВОЛЮЦІЇ,
РЕАЛІЗАЦІЇ (КИЇВ: АЛЬТЕРНАТИВИ.1997)

Вчені Національної Академії Наук України порадували українського читача новою працею, неординарною і цікавою з усіх поглядів. Мова про монографію директора Інституту історії України академіка Валерія Смолія і професора Валерія Стенанкова "Українська державна ідея: проблеми формування, еволюції, реалізації" (Київ,1997). Відомі історики вперше зробили спробу узагальнюючого висвітлення основних аспектів названої проблеми, розглянувши її у нерозривному зв'язку з боротьбою за реалізацію української державної ідеї впродовж XVII-XVIII століть як найширшого загалу народних мас, так і еліти суспільства.

Перший розділ монографії - "Утвердження наріжних принципів державної ідеї в період найвишого розвитку національної революції (1648-1657 рр.)". Зробивши невеликий екскурс у минуле, дослідники констатують, що "в умовах відсутності незалежної держави і втрати елітою ролі виразника її захисника національно-політичних інтересів українського народу його самосвідомість протягом XIV-XVI століть розвивалась досить повільно". Навіть напередодні 1648 р. рівень національної свідомості народу залишався низьким. Причому, відзначають автори монографії, "це відставання розвитку національно-політичної свідомості від процесу державотворення в козацькому регіоні не було

випадковим...". Таке становище пояснювалося тією обставиною, що "упродовж віків свідомість пересічного українця формувалася виключно на побутовому, культурному й релігійному рівнях при майже повній відсутності впливу національно-державних чинників".

Перелом настав у період національної революції, яка почалася в 1648 р. Хоча, стверджують історики, "на початковому етапі революції (січень-травень 1648 р.) Б.Хмельницький та його соратники не висували програми боротьби за незалежність України, а спромоглися сформулювати лише ідею політичної автономії для козацької України, що однаково було помітним успіхом у становленні національної державної ідеї". Національно-політична свідомість більшості старшини й козацтва не "доросла" до сприйняття навіть ідеї автопомізму. Після цих міркувань відомих учених можемо собі уявити, як важко було Б.Хмельницькому "послідовно й неухильно проводити курс на зміцнення гетьманського... почата в політичному розвитку України". Опрацювання величезної кількості джерел, їх співставлення та узагальнення дало можливість В.Смолію та В.Степанкову припустити, що "протягом кінця 1648-першої половини 1649 рр. відбувається вироблення ним (Б.Хмельницьким – М.В.) основних принципів української державної ідеї".

Оцінюючи Збарзько-Зборівську кампанію, автори, не заперечуючи її успішного розвитку, поряд із тим визнали, що її політичні наслідки "засвідчили шілковиту невдачу намірів

Б.Хмельницького домогтися створення незалежної соборної держави". Однак, незважаючи на це, "одержана автономія дозволила українському урядові продовжувати боротьбу за реалізацію державної ідеї". Щодо оцінки договору Б.Хмельницького з Росією 1654 р., то він, вважають історики, "виступав у свідомості національно-політичної еліти наступних поколінь найсильнішим і найнепереможнішим аргументом і доказом суверенності України". Протягом другої половини 1655 - першої половини 1657рр. "через політичні акції уряду неухильно проводилася ідея необхідності домогтися соборності Української держави". Отже, саме в 1648-1657 рр. "у національній самосвідомості народу стався, по суті, революційний прорив: уперше після загибелі Київської держави в ній з'являється державна ідея, наріжні принципи якої були вироблені генієм великого гетьмана". У другому розділі йдеться про вплив соціально-політичної боротьби та геополітичного фактора на процес реалізації державної ідеї в 1657-1676 рр. У той час різко загострилася соціально-політична боротьба і посилювалося втручання у внутрішні справи України сусідніх держав. Ці фактори, безумовно, відіграли вкрай негативну роль у процесі розвитку державної ідеї та її утвердження в свідомості еліти й основних прошарків і соціальних груп суспільства, так і в її реалізації. Немаловажне значення мав і той факт, що гетьман І.Виговський на відміну від Б.Хмельницького, який сприяв зміцненню прерогатив гетьманської влади, "обрав курс на розбудову нової форми правління - олігархічної республіки..,

що вело до послаблення центральної влади, а відтак до посилення на міснях самовладдя старшини та охлократично-анархічних настроїв серед поспільства". В.Смолій і В.Степанков вважають, що останню спробу зміниги перебіг політичної боротьби в Україні на свою користь зробив гетьман П.Дорошенко. Однак у 1676 р. його військо капітулювало перед російською армією під Чигирином, що свідчило про завершення національної революції. Українському народові не вдалося добитися створення в етнічних межах свого проживання незалежної соборної держави. Незважаючи на поразку, національна революція мала велике історичне значення.

У 1676-1715 рр., тобто після поразки революції, "значно посилюється процес кризи державної ідеї, зі змісту якої майже цілковито зникають принципи незалежності Української держави та її соборності. Вони змінюються положенням про автономію козацької України... та об'єднання в її традиційних межах Лівобережної та Правобережної України". У вказаний період "державна ідея не знаходила активної підтримки з боку як більшості еліти, так і решти українського населення, хоча вони їй симпатизували їй. Спроби Мазепи та П.Орлика добитися возз'єднання козацької України й утвердження її державної самостійності не увінчалися успіхом. На 1715-90-ті роки XVIII ст. припадає посилення реакції. Зазнали поразки як визвольна боротьба має у Правобережній Україні, так і неспівливі політичні зусилля старшини Гетьманщини, Слобожанщини та Запорозжя відстояти права автономії". "І

все ж, - підсумовують дослідники, - добитися основного ворогам України не вдалося - пам'ять про існування самостійної козацької держави та її героїчну боротьбу і далі зберігалася в свідомості народних мас, вона живила патріотичні почуття національно-свідомої старшини, шляхетства, чиновників та інтелігенції".

Вихід у світ монографії В.Смолія і В.Стенаккова, на нашу думку, є не тільки вагомим внеском у розвиток вітчизняної історіографії. Немаловажне значення має й те, що вона з'явилася тепер, коли український народ будує свою власну державу, за яку віддали життя кілька поколінь борців за волю. Не можна розбудовувати свою державність, не знаючи її історичного минулого.

Срібна Земля.-1997.-9 травня.

ДАНИЛЮК Д.Д., ІЛЬКО В.І. З ІСТОРІЇ ЗАСЕЛЕННЯ
ТА РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ЗАКАРПАТТЯ В ДОБУ
ФЕОДАЛІЗМУ (ДО СЕРЕДИНИ ХІХ СТ.). ПОСІБНИК НА
ДОПОМОГУ СТУДЕНТАМ І ВЧИТЕЛЯМ У ВІВЧЕННІ
ІСТОРІЇ РІДНОГО КРАЮ (УЖГОРОД, 1990)

Протягом десятиліть навчальні програми з історії були складені так, що пройшовши їх, учні знали різноманітні деталі про французьку і нідерландську революції, Аларіха і Ганнібала, могли перелічити всіх єгипетських фараонів, але потрапляли в незручне становище, коли треба було розповісти що-небудь з історії рідного краю. У цьому ми не раз переконувались на районних і обласних олімпіадах, вступних іспитах до вузів. Нині становище змінюється (стаття написана в 1991 р. і вперше опублікована в "Закарпатській правді"). Розпочато вивчення історії України як окремого предмета, збільшилася кількість годин з історії Закарпаття. І, здавалося б, проблема розв'язана. Але це далеко не так. Вчитель історії, я вже не кажу про учнів, опинився в скрутному становищі: відчуває "голод" на фактичний матеріал, без якого провести на належному рівні урок неможливо. Хоч історична наука не тупцювала на місці. Видавалися наукові праці з різних проблем нашої історії. Їх вийшло чимало у різних наукових збірках, газетах і журналах. Сила історичної науки завжди полягала в тому, що вона знайомила народні маси з своїми здобутками через науково-популярні видання. Пригадайте книги з історії України Михайла Грушевського, Миколи Аркаса, Олександри

Єфіменко, Івана Крип'якевича, які зуміли опрацювати величезний фактичний матеріал, сотні праць, і, на цій основі, написали популярні "Історії". Чи маємо ми популярну "Історію Закарпаття"?

Крига скресла. Науковцями Ужгородського університету заплановано видати серію науково-популярних посібників з історії рідного краю. Перший з них лежить у нас, вчителів, на столі - "З історії заселення та розвитку культури Закарпаття в добу феодалізму (до середини ХІХ ст.)". Його автори - Д.Д.Данилюк і В.І.Ілько - адресували свою нову працю студентам і вчителям. Три розділи посібника знайомлять читачів з проблемою заселення нашого краю в давнину та з розвитком культури краю з найдавніших часів до середини минулого століття.

Хронологічні межі першого розділу охоплюють період з айдівніших часів до ХІV ст. Читач має можливість ознайомитися з характеристикою перших стоянок людей на Закарпатті. Детально описуються різні етапи первісного ладу - палеоліт, мезоліт, неоліт, мідний, бронзовий і залізний віки. Значна увага приділяється "куштановицькій", латенській, гето-дакійській культурам. В період так званої гето-дакійської культури, як вважають автори, "населення Закарпаття мало широкі економічні зв'язки з племенами Карпатської улоговини" (с.12), а в ІV-V ст. н.е. "гето-дакійські етнічні ознаки поступово зникають, замість них рельєфно виступають слов'янські" (с.13).

У посібнику дається чітка характеристика слов'янського населення Закарпаття. Опрацювавши великий фактичний матеріал і найновіші дослідження, Д.Д.Данилюк і В.І.Ілько зробили висновок, що "у третій чверті I тис. на території Прикарпаття і Закарпаття розвивалася ранньослов'янська так звана праязька культура (V-VII ст.)(с.13). Саме на її основі розвинулось одне з ранньослов'янських племен - білі хорвати. Говорячи про "карнів", від яких, можливо, походить назва "Карпати", автори визнають, що "не так легко встановити походження назви нашого краю, оскільки історія не залишила нам про це жодних письмових джерел"(с.15). Порушена в книзі і проблема запровадження в краї християнства в 80-90-х роках IX ст., тобто "ще до приходу угорських племен" (с.15). Цікаво описується прихід на Закарпаття угрів. Автори опиралися на "Повість временних літ" і унікальне джерело – "Хроніку" Аноніма. Саме в ній є відомості про напівлегендарного князя Лаборія. Дається оцінка історичної літератури з цього питання.

Останнім часом на шпальтах "Закарпатської правди" одна за одною публікувалися десятки статей з проблем, які можна умовно назвати "хто ж ми є, українці чи русини?". Не могли уникнути цього питання і автори посібника. Вони справедливо відзначили: фактично "тільки в 20-30-х рр. XX ст. з'явилася назва типу "русин-українець" (с.18), а до того місцеве населення називало себе "русинами".

Вчитель може почерпнути для себе цікаві матеріали про спілкування угорців з слов'янами, з Київською Руссю. В кінці

першого розділу зроблено важливий висновок, що "духовна культура Закарпаття була органічною частиною всієї культури Київської Русі" (с.САРut!'). Хіба це не відповідь на питання, хто ж ми є?

Другий розділ посібника присвячений розвитку писемності, зародженню історичних знань і культурним зв'язкам закарпатців з населенням українських і російських земель в XIV – XVIII ст. Читач має можливість ознайомитися з найдавнішими писемними пам'ятками XIII – XVI ст., з першими слов'янськими друкованими книгами кінця XV ст. Дасться характеристика "учительських свангелій" XVI – XVII ст. Значна увага приділяється повісті "Александрія", яка в XVII ст. була завезена на Закарпаття з українських земель. Великі цитати з цього твору, що наводяться в посібнику і підкріплені коментарями, можуть бути використані вчителем як хрестоматійний матеріал при вивченні історії стародавнього світу в 6-му класі.

Цікаві відомості можна знайти про стародавні закарпатські хроніки й літописи, що створювалися, як правило, при монастирях. Ці унікальні джерела поки що не видані в нашій країні, тому неабиякий інтерес для вчителя мають численні оригінальні тексти, які можна знайти на сторінках рецензованої книги. Д.Д.Данилюк і В.І.Ілько без сумніву відзначили, що вони "були іскорками, які все більше освітлювали дорогу до знань, закладали основу розвитку культурно-освітнього життя у нашому краї" (с.27).

Третій розділ книги "Наш край у XVIII-XIX ст.", безперечно, можна вважати найбільш вдалим і найбільш потрібним в роботі вчителя. Він чимось нагадує "Русскую историю в жизнеописаниях..." Миколи Костомарова. Але, якщо про князя Володимира, Данила Галицького, Олександра Невського, про яких так хвилююче писав Костомаров, ми знали чимало, то про своїх визначних людей майже нічого не знали: ніби наш край - земля без імені. Безумовно, що не всі історичні нариси, що містяться у заключному розділі, рівноцінні, але важливим є те, що всі вони зібрані разом і написані дійсно цікаво. Михайло Андрула, Іван Зейкан, Андрій Бачинський, Іоаннкій Базилевич, Іван Орлай, Юрій Гуца-Венелін. Михайло Балудянський, Петро Лодій... Про них та про багатьох інших читач може почерпнути цікаві факти, багато з яких не знайде ніде.

І як не пригадати віщі слова Максима Рильського: "Хто не шануватиме видатних людей свого народу, той сам не достойний поваги".

Сподіваємось, що ця невелика за обсягом книжечка буде тільки прологом до написання фундаментальної історії Закарпаття: з нетерпінням чекаємо виходу чергових книг із запланованої серії. Бо лишилися не висвітленими питання соціально-економічної історії, класової боротьби тощо. Вкрай необхідно видати науково-популярний посібник з історії Закарпаття у міжвоєнний період: наша історія в цей час була

складною, героїчною і в той же час трагічною. Слово за науковцями.

Літописець Карпатського села. Про життєвний шлях та науково-педагогічну діяльність професора Василя Ілька.

Біобібліографічний покажчик. -
Ужгород Патент, 1999.-С.157-161.

ДАНИЛЮК Д. Ю.І.ГУЦА-ВЕНЕЛІН (УЖГОРОД, 1995)

Закарпатська земля дала багатьох видатних письменників, вчених, державних діячів... Серед них провідне місце займає Юрій Іванович Гуца-Венелін (1802-1839) - відомий історик-славіст, перший дослідник історії Болгарії, активний громадський діяч. Але так склалися обставини, що це ім'я майже не згадували за останні 50 років. Правда, у 1988 р. дослідниця із Словаччини Тамара Байцура видала монографію "Юрій Іванович Венелін", яка є в Науковій бібліотеці Ужгородського державного університету аж в одному (!) примірнику. Тим часом як потреба у подібних виданнях постійно зростає, особливо у наш час, коли спостерігається процес національного відродження в Україні, що стала на шлях незалежності. І саме науковці покликані донести до своїх співвітчизників світлі моменти із нашого минулого, розказати про тих, хто прославив рідний край. Відрадно констатувати, що в цьому плані дещо робиться. Зокрема, ми маємо на увазі вихід книги доктора історичних наук, професора кафедри історії України Дмитра Данилюка "Ю.І.Гуца-Венелін" (Ужгород, 1995).

Із рецензованого видання, написаного на вагомій джерельній базі, Ю.Венелін постає перед нами як надзвичайно обдарована людина з трагічною долею. Автор поставив перед собою завдання: дати комплексний аналіз діяльності відомого вченого. Виходячи із нього, і визначено структуру праці, яка, на нашу думку, є досить вдалою і не викликає суттєвих заперечень.

Автор підкреслив, що Ю.Венелін був першим після М.Ломоносова, хто засудив норманську теорію походження східних слов'ян (с.6). Без сумніву, на це могла відважитись людина, яка не тільки мала належну фахову підготовку, але й неабияку мужність. Ю.Венелін дав аргументовану критику норманізму. При цьому, як наголошує автор, дослідник використав широке коло джерел (у т.ч. й зарубіжних), а також дані топоніміки, ономастики, історичної географії... При розгляді вищеназваного питання Д.Данилюк глибоко проаналізував наукові праці вченого ("Скандинавемання й ся поклонники, или столетнія изысканія о Варягах", "Навала завнелян на Русь до Рюрика" та ін. Необхідно підкреслити, що автор вказав і на помилки Ю.Венеліна, допущені ним при розгляді давньої слов'янської історії (походження слов'ян, епис характеру та способу їх життя та ін.).

Друга проблема, якою займався Ю.Венелін, і яка принесла йому світове визнання, - це історія болгарського народу. У рецензованій праці цей аспект діяльності видатного карпатороса розкрито вдало. Автор підкреслює, що наш земляк не шукав легких шляхів, він любив іти непротореними дорогами. На цьому, до речі, наголошували й попередні дослідники наукової спадщини Ю.Венеліна. Історії Болгарії присвячено працю "Древніе и нынешніе Болгаре в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к Россіянам" (М., 1829-1841.-Т.І-ІІ), а також деякі інші дослідження. Автор переконливо показав, що у згаданих працях Юрій Іванович науково довів слов'янське (а

не татарське) походження болгар, показав їх переселення, розселення та заняття. Дослідження "Древніе й нынѣшніе Болгаре..." високо оцінили М.Погодін, П.Безсонов, О.Пінін, В.Спасович, В.Апрілов, М.Палаузов, І.Шиманов та ін. Разом з тим, у науковців були деякі зауваження до праці. Та й сам дослідник визнавав, що не всі питання розкрито в достатній мірі, він планував видати (через певний час) історію болгарського народу у 4-5 томах. Д.Данилюк справедливо наголосив, що Ю.Венелін "сприяв пробудженню національної свідомості болгарського народу" (с.17). У рецензованому виданні дано аналіз багатой спадщини вченого з болгарознавчої проблеми. Автор наводить слова Івана Франка, який підкреслив, що Ю.Венелін "як будитель народного духу болгарського, воскреситель їх славної минувшини стоїть гідно обіч імен таких болгарських патріотів, як Любен Каравелов, Раковський, брати Миладинови, Заря Стоянов" (с.36).

Необхідно підкреслити, що Д.Данилюк одним з перших звернув увагу на таку проблему як висвітлення історії України (у т.ч. й Закарпаття) у науковому доробку Ю.Венеліна (с.25-30). Автор наголосив, що Юрій Іванович порівняно мало приділяв уваги питанням соціально-економічного розвитку України. Але, разом з тим, окремі аспекти згаданої проблеми знайшли висвітлення в його працях. Так, дослідник аналізував становище селян, які перебували в кріпацтві, яких переслідували за віру, які терпіли від магнатів та зовнішніх ворогів. У працях

Ю.Венеліна, як справедливо наголошує автор, чи не вперше розкрито основні причини виникнення козацтва, а також його роль в міжнародних відносинах. Ю.Венелін мав намір записати багатотомну історію Визвольної війни 1648-1654 рр., але не встиг цього зробити. Необхідно підкреслити, що у рецензованій праці приділено значну увагу внеску Ю.Венеліна у дослідження питань культури України.

Д.Данилюк, мабуть, вперше ґрунтовно проаналізував внесок Ю.Венеліна у вивчення історії і культури Закарпаття (с.31-33). Вчений торкався таких проблем, як розселення східних слов'ян, прихід угорських племен у Паннонію, утворення Угорської держави, прийняття християнства, угорсько-руські зв'язки, переселення на Закарпаття русько-литовського князя Ф.Корятовича та його культурно-просвітньої діяльності. Юрій Іванович досліджував також питання прабатьківщини угорців та їх етнічної належності. Вчений визнавав, що на ранньому етапі спільного проживання слов'янського населення краю і угорців між ними були добросусідські відносини, останні багато чого запозичили у своїх нових сусідів. У рецензованій книзі цілком справедливо відзначено, що праці Ю.Венеліна про Закарпаття привертали увагу російських та інших істориків до цього краю, а також до слов'янських земель Австрійської імперії.

Дослідник наукової спадщини Ю.Венеліна проаналізував й інші сторони його діяльності. У праці наголошується, що Юрій Іванович велику увагу приділяв джерелам: їх виявленню, використанню та збереженню. Саме

завдяки науковій спадщині вченого до нас дійшли уривки з документів античності та доби середньовіччя. У цьому контексті необхідно згадати працю Ю.Венеліна "Влахо-Болгарские или Дако-славянские грамоты" (1835). У ній надруковано 66 грамот і 20 знімків літературних пам'яток болгарського народу XIII-XIV ст. Ставлення дослідника до джерел дуже вдало передано словами, що наводяться у рецензованому виданні: "Цілу майже ніч я не міг заснути від радості, в надії придбати цей скарб, скільки б за нього не запросили" (с.19).

Ю.Венелін був не тільки істориком, джерелознавцем, але й фольклористом. Він справедливо вбачав у народних піснях об'єктивне відображення розвитку реальних політичних подій, визнавав їх важливим джерелом з історії, культури та побуту народів. У даному аспекті автор відзначає працю Ю.Венеліна "О характере народных песен у славян задунайских" (1835).

Д.Данилюк звернув увагу і на здобутки вченого в галузі філологічної науки. Ю.Венелін досліджував болгарську літературу, граматику болгарської мови. Його філологічні праці одержали високу оцінку в сучасних науковців М.Луїної, Г.Венедиктова, С.Бернштейна, Л.Панкратьєва, Ф.Прийми, Л.Рівнякової. У рецензованій праці Ю.Венелін виступав і як методист. Він завжди намагався запровадити результати наукових пошуків у навчальний процес. Особливо виділяється його праця "Конспект преподавания истории

славянського язика и литературы" (1834), що залишилася в рукописі.

Автор важливе місце відводить розкриттю питання про дослідження наукової спадщини Ю.Венеліна (с.22-23,33-37 та ін.). Ім'я науковця не забуто. Його пам'ятають в Україні, Болгарії, Росії. Життєвий та творчий шлях Ю.Венеліна простежується в сотнях публікацій. І це є виявом вдячності вченому за все ним зроблене.

Рецензована книга завершується короткими, лаконічними, але узагальнюючими висновками (с.38-39). На нашу думку, її зміст суттєво доповнюють ілюстрації (фото хатини, в якій народився вчений; фотокопії титульних сторінок окремих його праць; автограф дослідника на книзі "Об источнике народной поэзии вообще, и о южно-русской в особенности"; схема "Родовід Ю.І.Гуца-Венеліна", що знаходиться у шкільному музеї с.Тибава на Свалявщині та ін.).

Таким чином, вихід праці Д.Данилюка "Ю.І.Венелін-Гуца" слід вважати помітним явищем у науковому і культурному житті краю. Рецензоване видання вирішує ряд проблем. Передусім, нашим сучасникам повернуто славне ім'я наполегливого і невтомного дослідника, культурного діяча, щирого патріота рідної землі. Крім того, згадана праця є незамінною для науковців та краєзнавців. Її з великим задоволенням прочитають як вчителі, так і учні. Певле занепокоєння викликає порівняно невеликий тираж (1500

примірників), але думається, що книжка дійде до свого читача і матиме успіх.

Проблеми історії, філософії та літературознавства України (Наукові записки вчених Ужгородського державного університету). - Випуск I.-Ужгород. 1996.-С. 155-160.

ДАНИЛЮК Д. МИХАЙЛО ЛУЧКАЙ - ПАТРІАРХ
ЗАКАРПАТСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ
(УЖГОРОД, 1995)

Історія Закарпаття славна багатьма іменами, які відомі не тільки на регіональному рівні, але й на європейському. До визначних представників краю належить відомий релігійний діяч, історик і мовознавець Михайло Лучкай (1798-1843). Саме розповідь про життєвий шлях і наукову спадщину цього вченого присвятив своє дослідження "Михайло Лучкай - патріарх закарпатської історіографії" науковець Ужгородського державного університету, професор кафедри історії України Дмитро Данилюк.

У рецензованій праці автор показує загальнополітичну обстановку, в якій довелося працювати М.Лучкаю. Це був період, "...коли феодально-кріпосницька система господарювання, заснована на нещадній експлуатації селянства, цілком вичерпала себе і йшла до загибелі" (с. 60). У той час в Угорщині діяло таємне товариство "Свобода і рівноправність". Просвітницькі ідеї робили значний вплив на творчість письменників і вчених. Серед народних мас посилювався потяг до знань. Чимало відомих представників краю працювало в Росії, Угорщині, Австрії, Польщі... Саме в цей час різко зріс інтерес до історичного минулого Закарпаття, в чому велика заслуга і мукачівського єпископа А.Бачинського. На рубежі XVII-XVIII століть було опубліковано працю І.Базилевича "Короткий нарис фундації

Ф.Коритовича...". яка, як справедливо зауважує автор, "започаткувала професійну історичну науку на Закарпатті" (с.10). М.Лучкай розширив діапазон історичних проблем, підніс історичну науку краю до європейського рівня.

У праці приділено належну увагу висвітленню головних етапів життєвого шляху М.Лучкая (розділ "Щоб піднести честь свого народу"). Автор простежив роки навчання М.Лучкая в Ужгородській гімназії і Віденській греко-католицькій семінарії ("Барбареум"), його релігійну діяльність в Ужгороді, зацікавлення історичним минулим краю, перебування в італійському місті Лукка (заснування греко-католицької церкви східного обряду, робота в архівах, вивчення італійської мови тощо.). У цьому ж розділі показано внесок М.Лучкая у розвиток мовознавства. Перебуваючи в Італії, він написав розвідку про ефіопські мови. Заслужену славу М.Лучкаєві принесла "Граматика слов'яно-руська" (Будиш,1830). У рецензованій праці дано досить глибокий її аналіз, наведено оцінки відомих мовознавців (О.Маковей, М.Возняк, Я.Головацький, І.Срезневський, А.Кухарський, П.-Й.Шафарик...). Автор підкреслив, що написавши "Граматичку...", М.Лучкай "зробив гідний вклад у розвиток культурного життя не лише Закарпаття, а й усіх західноукраїнських земель" (с.25).

На нашу думку, найголовнішим є розділ "Патріарх закарпатської історіографії". Саме в ньому професор Дмитро Данилюк дає глибокий науковий аналіз науково-історичної спадщини М.Лучкая (передусім його шеститомної "Історії

карпатських русинів"). Автор приділяв особливу увагу багатому фактичному матеріалу "Історії...", актуальним питанням історії та культури Закарпаття, які М.Лучкай вперше висвітлює на високому науковому рівні. Серед них: автохтонність слов'янського населення краю, належність русинів Закарпаття до українського етносу, соціально-економічні відносини та політичний розвиток, становище селянства і його антифеодална боротьба, національно-визвольний рух народів Австрійської імперії, роль народних мас в історії тощо. Значне місце відведене приходу угорців у Тисо-Дунайську низовину наприкінці IX ст., монголо-татарській навалі 1241-1242 років, переселенню на Закарпаття подільського князя Ф.Корятівича тощо. М.Лучкай показав розвиток подій в Угорському королівстві (її на Закарпатті, зокрема) на фоні загальноєвропейських суспільних процесів. Безперечно, автор не перебільшує, коли пише, що "Історія карпатських русинів" сприяла "пробудженню їх (русинів Закарпаття - М.В.) національної самосвідомості, усвідомленню етнічної спільності з русинами на схід від Карпат" (с.40).

Окремий розділ ("Освічені русини, пам'ять про яких буде благословення") присвячено аналізу внеску М.Лучкая у висвітлення питань церковної історії Закарпаття. Автор звертає увагу на глибину вивчення М.Лучкаєм релігійних відносин. Наголошується, що в "Історії..." можна почерпнути багато цікавих відомостей про становище духовенства краю (як православного, так і греко-католицького), про

Ужгородську унію 1646 року, боротьбу за канонізацію Мукачівської греко-католицької єпархії, культурно-освітню діяльність окремих єпископів (І.Брадач, А.Бачинський, Й. де Камеліс, М.Ольшавський та інші). М.Лучкай був впевнений, що пам'ять про цих освічених русинів буде благословенна. Проаналізувавши праці М.Лучкая, Д.Данилюк дійшов висновку, що в них дано "вичерпну характеристику релігійного життя на Закарпатті у XVIII ст." (с.49).

М.Лучкай зображений як людина енциклопедичних знань. Він досліджував не тільки питання мовознавства, світську і церковну історію Закарпаття, але цікавився й іншими проблемами, зокрема, станом освіти і науки у рідному краї. Він зберіг для нащадків десятки імен славних "мужів" XVII-XVIII століть. У книзі Д.Данилюка Михайло Лучкай виступає як свідомий громадянин, патріот, гуманіст, діалектик. У "Церковних бесідах" (Будиш,1831) він розкриває суть морально-етичних принципів християнської віри. Служіння народові М.Лучкай ставив понад усе. Він завжди допомагав бідним, сиротам, вдовам.

На нашу думку, органічно вплітається в рецензовану працю передмова, написана кандидатом філологічних наук, доцентом кафедри загального і слов'янського мовознавства, відомим латиністом Юрієм Саком. Він, зокрема, торкнувся питання про долю рукопису "Історії", що є, як вважає вчений, "безцінною реліквією". Показав роботу науковців УЖДУ над перекладом праці українською мовою, видання її колективом Музею української культури в м.Свиднику (Словаччина). Це

дуже важлива справа, бо наукова спадщина М.Лучкая - це "чудовий пам'ятник культури Закарпаття, вагоме надбання української історичної науки" (с.59).

Праця Д.Данилюка містить ряд ілюстрацій (фото каплиці, де похований М.Лучкай, автографи окремих сторінок його праць тощо). Вони допомагають читачеві краще зрозуміти текстовий матеріал. Завершується рецензоване видання короткою анотацією угорською мовою, англійською, а також списком праць Д.Данилюка про життєвий і творчий шлях Михайла Лучкая. Вважаємо, що що бібліографію варто було б доповнити працями інших вчених і краєзнавців.

Дослідження Д.Данилюка "Михайло Лучкай - патріарх закарпатської історіографії", написане на вагомій джерельній базі, знайомить читача не тільки з величчю вченого першої половини ХІХ століття, але й показує загальний рівень розвитку культури краю в той час. Крім того, праця сприяє вихованню у наших сучасників почуття патріотизму, гордості за рідний край, любові до нього та його кращих представників.

Новини Закарпаття.-1996.- 3 вересня

ДАНИЛЮК Д. ІСТОРИЧНА НАУКА НА ЗАКАРПАТТІ
(КІНЕЦЬ XVIII - ПЕРША ПОЛОВИНА XX СТ.)
(УЖГОРОД, 1999)

Серед істориків Ужгородського державного університету чільне місце посідає доктор історичних наук, професор кафедри історії України Дмитро Данилюк - визнаний фахівець з проблем української історіографії кінця XVIII-XX ст., відомий дослідник становлення і розвитку історичної науки в Закарпатті. З його іменем пов'язано повернення із забуття цілої плеяди видатних діячів нашого національного відродження - Михайла Лучкая, Юрія Гуци-Венеліна, Івана Орлая, Василя Кукольника та багатьох інших. Їх життя і різнобічна діяльність посідають вагомe місце на сторінках докторської дисертації Д.Данилюка "Розвиток історичної науки в Закарпатті (з кінця XVIII -до середини XX ст.)", успішно ним захищеної в 1994 році. Головні положення докторської дисертації були викладені автором на сторінках ґрунтовних монографічних досліджень "З історії заселення та розвитку культури Закарпаття в добу феодалізму (до середини XIX ст.) (1990), "Затаїти правду не сміючи..."(1993), "Ю.І.Гуца-Венелін"(1995), "Михайло Лучкай - патріарх закарпатської історіографії" (1995), "Історія Закарпаття в біографіях і портретах" (1997). Вищеназвані праці Д.Данилюка були високо оцінені численними рецензентами, їх радо зустріли в навчальних закладах краю.

І ось перед нами нова монографія Дмитра Данилюка "Історична наука на Закарпатті (кінець XVIII - перша половина XX ст.)", яку справедливо необхідно розцінювати як підсумок багаторічної наукової роботи автора. Рецензоване дослідження у всіх відношеннях є фундаментальним, узагальноючим, в якому Д.Данилюк, на нашу думку, виконав відповідальне і благородне завдання - підніс регіональні події до загальноукраїнського значення шляхом показу їх місця і ролі в єдиному історичному процесі. Вчений поставив перед собою дуже непросте завдання - вивчити процес зародження історичної науки на Закарпатті, показати етапи її розвитку, ввести у науковий обіг праці всіх істориків і довести, що витoki закарпатської історіографії сягають глибокої давнини. Однак, праця Д.Данилюка покликана також виконати, ще одне благородне завдання - передати досягнення історичної науки не тільки майбутнім дослідникам-професіоналам, а й широкій громадськості, з тим щоб сприяти спадкосності поколінь.

Відразу зауважимо, що цю проблему намагалися розв'язати ще з кінця XIX - середини XX ст. такі відомі вчені як Ю.Жаткович, Є.Перфесцький, В.Францев, Ю.Гаджега, Ю.Яворський. Та, віддаючи належне працям авторитетних істориків минулого, відзначимо, що своєї повноти названа проблема досягла у рецензованій монографії Д.Данилюка. Хочу акцентувати ще на двох моментах: по-перше, Д.Данилюк виявив і оцінив наукову спадщину закарпатських вчених протягом 200-літнього розвитку краю, що робить його

працю глобальною; по-друге, вчений довів, що поряд із вченими-екопомістами, філософами, педагогами, мовознавцями і літературознавцями на Закарпатті плідно творили також історики. Цим самим він вдало завершив загальну картину наукового розвитку краю.

Крім вступу та історіографічного розділу, монографія Д.Данилюка складається з п'яти ґрунтовних розділів, які дають змогу читачам простежити становлення і розвиток історичних знань з XV-XVI ст. до кінця XVIII ст., переростання їх в науку протягом XIX-XX ст. У першому розділі - "Зародження і розвиток історичних знань в Закарпатті у період середньовіччя" - зроблено об'єктивний аналіз культурно-політичних умов розвитку знань, наведено перші форми їх прояву, зокрема покрайні записи і літописні записки. Необхідно погодитись з автором, що історичні знання розвивалися в надзвичайно складних соціально-економічних та політичних умовах, в яких опинилося Закарпаття, перебуваючи у складі Угорщини, а потім Австрійської імперії. Однак появі історичної науки в Закарпатті наприкінці XVIIIст. значно сприяла громадсько-політична діяльність окремих діячів, які будили національну свідомість русинів, їх інтерес до минулого, активно працювали над піднесенням культурно-освітнього рівня народу. Такими діячами спочатку були Михайло Андрела, потім А.Бачинський, І.Пастелій, Д.Бабіля. Автор рецензованої монографії аргументовано довів, що на кінець XVIII ст. визріли всі умови для появи наукових досліджень

закарпатських авторів. Тобто, рубіж XVIII-XIX ст. знаменував собою перехід історичних знань в науку. Відзначимо, що перший розділ підсилюють ілюстрації, зокрема уривок із "Александрії" (XVIII), покрайні записи з "Острозької Біблії", автограф М.Андрели, уривки з Гукливецького літопису тощо.

Другий розділ - "Проростання історичних знань у науку (кінець XVIII - початок XIX ст.)" - відкривається цікавою науковою розвідкою про Іоанкія Базиловича - першого історика Закарпаття. Першою друкованою працею з історії Закарпаття був "Короткий нарис фундації Федора Корятовича" І.Базиловича, виданий у Кошницях в 1799 р. Цінність праці І.Базиловича полягає в тому, що в ній автор наводить важливі історичні документи - десятки грамот і рескриптів угорських королів, папські булли, різні розпорядження мукачівських єпископів тощо. Д.Данилюк критично віднісся до першої історичної праці в краї, не погодившись із датою приходу Корятовича та з твердженням І.Базиловича про те, що з Корятовичем на Закарпаття прибуло 40000 чоловік. Але, твердить Д.Данилюк, "головна заслуга І.Базиловича в тому, що він започаткував історичну науку в Закарпатті, обґрунтував концепцію історичного розвитку краю, суттю якої є визнання закарпатських русинів автохтонами, які проживали на цій території ще до приходу угорців і етнічноспоріднені із східними слов'янами. Він заклав основу джерельної бази з історії духовної культури історії Закарпаття, історії церковних та релігійних відносин".

Розділ завершується глибоким аналізом наукової спадщини Івана Орлая і Юрія Гуци-Венеліна. Необхідно погодитися з автором, що І.Орлай сприяв дальшому розвитку історичної науки і його цілком правомірно можна вважати одним з родоначальників історіографії Закарпаття. Що стосується Ю.Гуци-Венеліна, то Д.Данилюк простежив такі проблеми, як "Історія України у спадщині вченого", "Дослідження історії Закарпаття", "Місце Ю.Венеліна у слов'янському науковому світі". Ю.Гуца-Венелін та І.Орлай, працюючи в столиці Російської імперії, написали перші праці з історії Закарпаття і цим самим гідно представили цей куточок українських земель науковому світу. Вони на весь голос заявили, що закарпатські русини кровноспоріднені з русинами на сході від Карпат.

У третьому розділі - "Історична наука в Закарпатті в період культурно-національного відродження слов'янських народів Австрійської імперії (перша половина ХІХ ст.)" - дається ґрунтовний аналіз наукової спадщини Михайла Лучкая, Олександра Духновича, Адольфа Добрянського. Саме з іменем М.Лучкая, автора знаменитої "Історії карпатських русинів", Д.Данилюк правомірно пов'язує утвердження історико-критичного методу дослідження. У період феодално-кріпосницької реакції і наступу політики денационалізації з боку панівних класів Австрії М.Лучкай ставить собі за мету показати, що Закарпаття має своє ім'я, свою історію, що воно кровно споріднене із своїми одноплемінниками на сході від Карпат. Проблематика, яку

піднімав М.Лучкай. була різноманітною. Д.Данилюк скрупульозно зупинився на таких питаннях як "Проблеми давньої історії Закарпаття", "Соціально-економічне становище селянства та його антифеодальна боротьба у XVI-XVII ст.", "Участь закарпатців у національно-визвольній боротьбі угорського народу проти Габсбургів у XVII - на початку XVIII ст.", "Суспільно-політичний рух та культурно-освітнє життя на Закарпатті у XVIII ст."

Високо оцінюючи наукову діяльність М.Лучкая, Д.Данилюк відзначив: "Багатюща джерельна база, широка історіографія, новизна порушених проблем і новий метод їх дослідження ставлять її в число кращих здобутків не лише української, а й загалом слов'янської історичної науки. Якщо ж додати, що М.Лучкай - автор першої друкованої граматики для всіх русинів Австрійської імперії, то без сумніву, він займав почесне місце в ряді вчених-славістів XIX ст.". До цього тільки додамо, що на Україні Д.Данилюк був першим, хто ґрунтовно почав вивчати наукову спадщину патріарха української історіографії Закарпаття.

На сторінках монографії Д.Данилюка читач може прочитати багато цікавого з життя Олександра Духновича, ознайомитися з історичними працями нашого Будителя XIX ст. Історик вдало підмітив, що О.Духнович ще в середині XIX ст. - висунув ідею єдності слов'янських народів. Саме він вперше відкрито заговорив про возз'єднання Закарпаття з суміжними українськими землями, справедливо вважаючи цей акт "правдивим і можливим ділом". Однак, Д.Данилюк

не ідеалізує наукову спадщину О.Духновича. "Якщо аналізувати діяльність О.Духновича на науковій ниві і в сфері громадсько-політичного життя в цілому, - відзначає вчений, - то однозначної оцінки тут бути не може... Особливо це стосується суспільно-політичних поглядів Духновича, його "москвофільства" і "австро-славїзму", ставлення до революції 1848-1849 рр., поглядів на народну мову і "образованний язык", взаємини з Галичиною і галицькими "москвофілами". Та, незважаючи на це, при всій своїй обмеженості історичні погляди О.Духновича позитивно впливали на дальший розвиток закарпатської історіографії.

Адольф Добрянський увійшов в історію слов'янських народів як вчений, громадсько-політичний та культурно-освітній діяч, який все своє життя присвятив розв'язанню національного питання в Австрійській імперії. Д.Данилюк влучно відзначив, що якою би не була позиція сучасників по відношенню до А.Добрянського, він "вперше відкрито з парламентської трибуни виступив на захист русинів. Своім виступом він розбудив пасивну закарпатську інтелігенцію, спонукав її включитися в процес національного відродження".

Четвертий розділ рецензованої монографії присвячений закарпатській історіографії другої половини ХІХ - початку ХХ ст., а фактично доведений до 1919 р., тобто до входження нашого краю до складу Чехословаччини. Історична довідка, яка наводиться на початку розділу, дозволяє читачам краще зрозуміти політичну ситуацію в краї. Необхідно погодитись з

автором, що розвиток історичної науки на Закарпатті, як і в усій Угорщині, проходив під впливом двох визначних подій XIX ст. - Угорської буржуазно-демократичної революції 1848-1849 рр. і створення Австро-Угорської дуалістичної монархії в 1867 р. Обидві події привели до ліквідації феодалізму і абсолютизму, до утвердження капіталістичного способу виробництва, до позитивних зрушень в суспільно-політичному житті.

У цьому розділі міститься багаточисельний джерельний матеріал з наукової спадщини Анатолія Кралицького, Івана Дулішковича, Андрія Дешка, Юрія Жатковича, Олександра Митрака, Івана Раковського, Івана Сільвая, Євгена Феншика. Не обминув автор своєю увагою і угорську історіографію Закарпаття, яку гідно представляли Карої Мейсарош, Тиводар Легоцький, Антоній Годника і Орест Сабов. Наукова спадщина дослідників другої половини XIX - початку XX ст. стала добрим підґрунтям для розвитку історичної науки на Закарпатті в нових суспільно-політичних умовах, які постали тут у 1919 році.

"Історична наука в Закарпатті (1919-1944 рр.)" - таку назву має п'ятий і завершальний розділ монографії Д.Данилюка. Змістовним є аналіз суспільно-політичних умов, в яких продовжувався розвиток історичної науки. Безперечно, з розпадом Австро-Угорської імперії впали і кайдани духовного рабства. Закарпаття вступило в нову, вищу фазу соціально-економічного та національно-культурного розвитку. В таких умовах визрівала необхідність дати науково

вивірену концепцію історії Закарпаття. З'явилися перші праці, авторами яких були не тільки закарпатці, а й словацькі та чеські вчені. Однак, як показали подальші події, правлячі кола Чехословаччини все більше згортали процес демократизації суспільства. Встановивши своє панування на Закарпатті, вони намагалися прибрати до рук й історичну науку, спрямувати її розвиток на "обґрунтування" своїх прав на володіння краєм - споконвічною українською землею. Немаловажний вплив на розвиток історичної науки в ЧСР мало існування різних напрямів в суспільно-політичному житті, зокрема "москвофільського" та "карпаторусского". Правлячі кола ЧСР підтримували діяльність обох напрямів з тим, щоб представники третього - українського, або народовецького напрямку, які розгорнули велику роботу в створенні об'єктивної історії Закарпаття, перебували в ізоляції.

У заключному розділі монографії Д.Данилюка дається об'єктивна оцінка історичних праць В.Гаджеги, І.Кондратовича, Г.Стрипського, І.Панькевича, Ю.Яворського, Ю.Гаджеги, Є.Перфєцького, М.Бєскида, Ф.Габрієля, А.Шаша, М.Лєлєкача, Ф.Потушняка, О.Мицюка. Значну увагу автор приділяє періодичним виданням як історіографічному джерелу ("Наш рідний край", "Подкарпатська Русь", "Пробосм", "Поступ", "Трембіта", "Наша Земля" та ін.).

Завершує монографію Д.Данилюка параграф про стан історичної науки в 1939-1944 рр. із окупацією Закарпаття

Угорщиною в березні 1939 р. наукова розробка історії краю значно підупала, фактично, припинився всякий розвиток духовного життя і були ліквідовані культурно-освітні товариства, закрито їх друковані органи, заборонена преса, а вчені, неугодні режиму, змушені були емігрувати. Наукове вивчення історії Закарпаття припинилося. Однак окупаційним властям потрібно було "науково" обґрунтувати свою "історичність права" на володіння придбаним краєм. З цією метою і було засновано "Подкарпатське Общество Наук", яке згодом, практично, повністю підпорядковувало свою роботу служінню панівному політичному режиму. Процесу денационалізації перешкодили події історичної ваги - визволення і возз'єднання Закарпаття з Україною.

Високо оцінюючи монографічне дослідження Д.Данилюка, хотілося б відзначити, що рецензована праця тільки виграла б, якби автор провів паралелі з Українським вільним університетом в Празі, який теж досить плідно працював в історичному плані, і останнім ректором якого був наш земляк Августин Волошин. Однак, попри все, не виникає жодного сумніву, що професор Дмитро Данилюк видав фундаментальне монографічне дослідження "Історична наука на Закарпатті (кінець XVIII - перша половина XX ст.)", завершивши ним багаторічну діяльність по дослідженню складної проблеми.

Український історичний
журнал. – 2000. - № 6. – С. 126.

131.

ТИВОДАР М. ТРАДИЦІЙНЕ СКОТАРСТВО
УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ -
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.: ІСТОРИКО-ЕТНОЛОГІЧНЕ
ДОСЛІДЖЕННЯ (УЖГОРОД: КАРПАТИ, 1994)

Українська історична наука збагатилася новою працею, автором якої є М.П.Тиводар. Мова йтиме про його монографію "Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини ХІХ - першої половини ХХ ст.: історико-етнологічне дослідження", видану в республіканському видавництві "Карпати". Книга написана на основі величезного матеріалу та історичної літератури як вітчизняної, так і зарубіжної (930 наукових позицій). Рецензована монографія є науковим згустком докторської дисертації М.П.Тиводара, захищеної ним на засіданні вченої ради Інституту етнографії і народознавства АН України у квітні 1994 р. Дослідження М.Тиводара умовно можна назвати своєрідною енциклопедією верховинського господарства Українських Карпат ХІХ-ХХ століть.

Дослідник провів узагальнююче вивчення традиційного скотарства в Українських Карпатах другої половини минулого - першої половини нашого століття, провівши паралель з етнокультурними, етносоціальними та етнополітичними процесами, що мали місце в цьому регіоні в І-ІІ тисячоліттях н.е. У восьми солідних розділах своєї праці М.Тиводар дав аналіз таким питанням як природно-географічні умови функціонування скотарства в Українських Карпатах, стан і місце скотарства в системі сільського

господарства, соціально-економічні умови функціонування традиційного скотарства, матеріальна культура карпатських скотарів, культурно-історичні та теоретичні проблеми скотарства Українських Карпат тощо. Багаторічна праця над досліджуваного проблемою дала право М.Тиводару зробити глибокий висновок: "Карпатське скотарство виникло на стиці господарсько-культурних і етнічних традицій різних епох і етносів. Тут стикались всі три вітки слов'ян з східними романцями і угорцями, помітні ранньотюркські і турецькі, грецькі і албанські, латинські, фрако-дакійські, кельтські і германські елементи скотарських господарсько-культурних традицій. Всі вони увійшли в народну культуру місцевих етносів, зіграли важливу роль у формуванні карпатської господарсько-культурної спільності" (с.514). Таким чином, "традиційне скотарство... в часи свого розвитку не лише визначало господарсько-культурну і побутову єдність русинів-українців, а й певним чином визначало господарсько-культурну спільність всіх етносів історико-географічної області Карпат".

На перший погляд праця М.Тиводара - виключно етнологічне дослідження, однак це далеко не так. Автор дає глибокий аналіз соціально-економічних умов, в яких функціонувало традиційне скотарство в другій половині XIX - першій половині XX ст. Як відомо, в 1848-1849 рр. в Австрійській монархії відбулася буржуазна революція, головним наслідком якої було скасування кріпосного права. Однак, земельна реформа носила половинчастий характер, і

як доводить вчений, селяни не те, що збагатились, а навпаки, "втратили значні площі земель", в той час як поміщики захопили кращі землі (с.90). Аналогічне стверджував відомий вчений і громадсько-політичний діяч Михайло Драгоманов, який в 70-х роках минулого століття побував на Закарпатті. Він писав: "... мужики тут дістали ще менше, ніж в Галичині, а згодом цісар мусив помиритися з уграми, і пани угорські знов забрали силу по всій тій країні над нашими людьми та ще й тепер стали лютішими до них...". До такого самого висновку прийшов і відомий російський вчений В.І.Вернадський, який довів, що селянські наділи скоротилися, а податки зросли в п'ять разів.

Даючи характеристику великих поміщицьких землеволодінь на Закарпатті, М.Тиводар справедливо пише, що їм належало близько 50% всіх земель. Лише графу Шенборну належало 100218 га земельних площ, а графу Телескі - 12816 га землі. Закономірно, що проведення аграрної реформи в такому руслі, привело до активізації закарпатських селян, які "постійно боролись за землю, зокрема за луки та випаси" (с.91). Особливо їх боротьба посилювалась у період Чехословацької республіки. Автор наводить цікаві факти про різноманітні форми боротьби залежних селян (часті скарги, знищення поземельних карт і межових знаків тощо). Проте, вважає дослідник, боротьба селян носила стихійний, слабо організований характер. Переконавшись, що пасивні методи боротьби не дають належних результатів, селяни вживали більш радикальні

міри. Для прикладу наводяться події 1898 р. у с.Верховина (Жаб'є), коли селяни вигнали комісію, яка проводила "регулювання селянських земель" (с.101). На Буковині селянський рух досяг кульмінації під час селянського повстання під проводом Л.Кобиллці.

У міжвоєнний період різко збільшилася кількість підпалів поміщицьких маєтків. За підрахунками М.Тиводара, тільки у 1934-1937 р. поліція лише у станіславському воєводстві заресструвала 1095 підпалів" (с.104). Надії західноукраїнських селян на те, що Червона Армія принесе визволення і справедливе вирішення земельного питання, не увінчалися успіхом. Дослідник справедливо пише: "Демагогічні обіцянки комуністів так і лишилися обіцянками. Більше того, селяни втратили всі свої землі, бо насильницькими методами були загнані у колгоспи".

Читаючи працю М.Тиводара, студент, вчитель, науковець багато дізнається про стоїща пастухів, їх житла, посуд і начиння, їжу, одяг тощо, тобто отримує важливий науково-етнографічний матеріал, який, до речі, введений до наукового обігу вперше. Це стосується і описів різних скотарських свят, обрядів та вірувань скотарів Карпат. Цікавий матеріал поміщений у параграфі "Народна ветеринарія". М.Тиводар пише, що "поряд з раціональною практикою і знаннями в народній ветеринарії використовувалися різні магичні прийоми і лікування тварин" (с.374). Дослідник відзначав, що ще в 1927 р. "в селах Закарпаття не перевелись "шептуни". "Знахарі, - пише автор,

-лікували тварин заклинаннями і магичними діями, але водночас користувалися різними відварами, напоями та рослинами, яким надавалась магична цілюща сила". Наприклад, коли корова слабо трималась на ногах ("падачка"), то знахар "обкурював її, давав пити свяченої води і виголошував різні заклинання". Оригінальним на Закарпатті був спосіб лікування запалення вимені. Навіть у 1933 р. знахарка, лікуючи цю хворобу, закликала:

"Марен, марен, сідий як полошина.

Ізойди, ішезни на сімейне зерно, ху-ху-ху...

Марен, марен, сідий як полошина,

Ізойди, ішезни на макове зерно, ху-ху-ху...

Марен, марен, сідий як полошина,

Ізойди, ішезни на попівову спузу, ху-ху-ху..."

(с.375).

До речі, М.Тиводар зібрав великий фольклорний матеріал, який значно збагатив його наукове дослідження.

Автор дав вичерпуючий аналіз свят скотарів, поділивши їх на весняні, літньо-осінні та зимові (с.378-402). Вчений довів, що "всі вони вплелись у систему таких християнських свят", як Стрітєня, Благовіщення, Вербна неділя, Вознесіння, Зелені свята, Івана Купала, св.Петра і Павла, св.Іллі, св.Андрія тощо. Неможливо не погодитися з автором "Традиційного скотарства...", що всі скотарські свята і обряди повинні були забезпечити врожайність полів, здоров'я і приплод худоби. Саме тому в одному і тому ж заклинанні чи ритуальному дійстві зустрічаються "побажання врожайності полів і садів,

доброго прикладу і здоров'я худоби, здоров'я і успіху членам сім'ї" (с.406).

У зв'язку з тим, що "корені скотарської господарської культури йдуть у глибоку давнину", необхідна реконструкція основних етапів її становлення та розвитку. М.Тиводар створив власну періодизацію, що теж свідчить про наукову новизну його дослідження. Перший етап включас в себе період з найдавніших часів (неоліт) до початків колонізацій Українських Карпат на засадах "волоського права". Вчений довів, що "давньоруське населення Українських Карпат сформувалось з східнослов'янських племен білих хорватів та окремих груп дулебів, тіверців та уличів"(с.424). Після 992 р. в письмових джерелах вже не згадуються хорвати. "Це означає, - підкреслює автор, - що вони інтегрувалися у складі Київської Русі" (с.425). На думку М.Тиводара, "очевидно саме з цього часу населення Українських Карпат, у тому числі і Закарпаття, починає приймати етнонім "русини" і політонім "Русь", починає поширюватися етнонім "русини" як самоназва та утверджуватись руська етнічна самосвідомість". Важливим є висновок автора про те, що "східнослов'янський (руський) характер населення в XI ст. майже повністю визначав етнічне обличчя Закарпаття" (с.427). Саме в ці часи "у місцевого ранньоукраїнського населення практично сформувались всі ті основні ознаки приселницького ангінного і полонинського відгінного скотарства", які широко побутували в традиційному скотарстві Українських Карпат аж до першої волонини XX ст.

Другий етап включас в себе час з XIV - XVII ст., хоча, відзначає М.Тиводар, "загалом господарство і матеріальна культура населення Українських Карпат... опиралась на традиції стародавніх часів" (с.472). Однак, згодом, як зауважує автор, "система скотарсько-землеробського господарства високогір'я, середньогір'я Українських Карпат, що складалась впродовж віків, незабаром була повністю зруйнована соціально-економічними та політичними катаклізмами"(с.471). Третій етап - XVIII - перша половина XIX ст. У цей час відбувалися структурні зміни в поголів'ї, постійно наростало значення ВРХ, хоча і в цей період "продовжували побутувати більшість традицій карпатського скотарства попередніх історичних епох" (с.486). До речі, М.Тиводар вперше в історичній науці проводить так званий зональний поділ сільського господарства Закарпаття (с.481). Автор наголошує, що "наприкінці XVIII - на початку XX ст. селяни повністю були прив'язані до землі... все це разом підняло рівень демографічного тиску на ресурси життєзабезпечення..., інтенсифікації землеробства і скотарства"(с.483-484).

Четвертий етап включає в себе другу половину XIX - першу половину XX ст., де вчений вперше проводить типологізацію традиційного скотарства Українських Карпат, аналізує динаміку господарського і етноісторичного розвитку полонинського карпатського скотарства. Дослідник дійшов слушних висновків, що карпатське скотарство виникло і розвивалось з різних культурних епох і етносів.

Недоліком дослідження є те, що підбір і аналіз матеріалу суміжних із Закарпаттям цілостей носить непропорційний, епізодичний, безсистемний характер. Масмо на увазі характеристику життя і побуту гуцулів і бойків Івано-Франківщини та Львівщини. Інколи трапляється повторення. Але це аж ніяк не понижує наукової вартості монографії, яка оснащена багатьма схемами, картами, таблицями із статистичним матеріалом, безперечно посідає вагоме місце в українській етнографії, а також буде в пригоді всім, хто цікавиться історією та культурою рідного краю.

Молодь – Україні. Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету.-Т.4.- Ужгород: Закарпатський Центр соціальної служби для молоді, 1994.- С.304-308.

КУГУТЯК М. ГАЛИЧИНА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ.
НАРИС СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РУХУ
(XIX СТ. - 1939 Р.) (ІВАНО-ФРАНКІВСЬК, 1993)

Доктор історичних наук, доктор філософії, професор, декан історичного факультету Прикарпатського університету ім. В.Стефаника Микола Кугутяк добре відомий не тільки в Україні, але й за її межами. В монографії "Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. - 1939 р.)" її автор висвітлив національне та державно-політичне відродження галицьких українців, їх боротьбу за визволення. Рецензентами праці М.Кугутяка виступили теж відомі вчені - професори В.Косик (Париж) і О.Карпенко (Івано-Франківськ).

Монографія складається із шести розділів, написаних на основі великого фактичного матеріалу, з використанням останніх наукових досліджень вітчизняних і, - що особливо важливо, зарубіжних істориків. "Галичина - прадавня українська земля, - пише в передмові М.Кугутяк. - Насильно відірвана від матері України, поневолена протягом 600 років різними іноземними державами, вона зазнала нечуваного національного, релігійного і політичного гніту... Могутній національно-визвольний рух в XIX - на початку XX ст., засвідчив перед усім світом незнищеність українського народу, його прагнення до вільного демократичного розвитку, власної державності" (с.3). Ось цю боротьбу українців

Галичини за свого державність і незалежність і поставив М.Кугутяк в центрі свого дослідження.

У першому розділі - "Початки відродження" - вчений детально зупинився на умовах, в яких опинилися українці Галичини на зламі XVIII-XIX століть. "Перестала існувати польська держава. Правобережна Україна була прислана до Лівобережної, що перебувала під владою царської Росії.. Галичину за першим поділом Польщі (1772 р.) захопила Австрія. Остання у 1774 р. окупувала звільнену від турецьких військ Буковину. Ще раніше у складі Угорського королівства опинилося Закарпаття. Таким чином, українські землі були розшматовані імперіями" (с.8). Дослідник аргументовано довів, що "потрапивши під владу Австрії, Галичина опинилася в інших політичних умовах, ніж були досі" (с.9). Автор у комплексі розглянув соціально-економічне, політичне становище, розвиток церкви, польсько-українські стосунки, діяльність революційних організацій тощо. Необхідно погодитися з твердженням М.Кугутяка, що "національний і соціальний гніт польської шляхти та місцевої адміністрації загострював польсько-українські стосунки, штовхав українське населення, яке зберігало свою мову, звичаї, гідність, почуття єдності з усім українським народом на визвольну боротьбу. В ній тісно перепліталися національні та соціальні мотиви. Визвольний рух не обмежувався однією соціальною верствою. Він знаходив прихильність серед селян, ремісників, духовної і світської інтелігенції"(с.15).

У параграфі "Галицькі будителі" яскраво описано діяльність "Руської трійці" - М.Шашкевича, Я.Голованського, І.Вагилевича, яким були "притаманні загальні риси західноєвропейського просвітництва" (с.29). М.Кугутяк описав стосунки "Руської трійці" з Ізмаїлом Срезневським, Михайлом Максимовичем, Михайлом Погодіним, Осипом Бодяньським, Платоном Лукашевичем, Яном Колларом, Павлом Шафариком та багатьма іншими.

Цікавими у всіх аспектах є параграфи "Весна народів" у Галичині" і "Реакція проти відродження", які завершують перший розділ. Автор описав революцію в Австрії, діяльність Головної Руської Ради, роботу Слов'янського конгресу в Празі, перні вибори до австрійського парламенту. Зустрічаємо цікаві дані про участь українських депутатів в парламенті. "З 383 місць у рейхстазі, - пише М.Кугутяк, - від Галичини і Буковини було обрано 96 депутатів, з них 37 українців (27 селян і 10 священників). З усіх провінцій імперії найбільше селянських депутатів послали Галичина і Буковина" (с.36). З'ясувалося, що "українські депутати в парламенті гостро поставили питання про відокремлення польської території від Галичини і утворення з усіх українських земель у Австрії окремого коронного краю з своїм сеймом і урядом". Не дивно, що національні домагання українських депутатів у рейхстазі нашоувхнули на впертий опір поляків (с.37). У жовтні 1848 р. реакція перейшла в наступ, а "приборкуванням угорських і польських повстанців в Австрії завершилася "весна народів". Однак, "посилення

репресії супроводжувалося зміною політики австрійського уряду в Галичині, появою нових суспільних течій" (с.41). Одною з таких течій стала москвофільська, яка охоплювала чимраз ширші верстви населення і яка придушила "усе свідоме її волелюбне" (с.47). Внаслідок цього, українське населення в Галичині в котрий раз опинилося на краю своєї національної загибелі. "Новий життєдайний дух на цей раз прийшов з-над Дніпра".

У другому розділі - "Нові суспільно-політичні рухи" - зроблено аналіз діяльності "Громад" в Україні, доведено, що великий вплив на піднесення національної свідомості українців Галичини зробила поезія Т.Шевченка, описано зародження народовського руху, діяльність осередків "Просвіти". М.Кугутяк справедливо відзначив, що саме у "Просвіті", а також в утвореному згодом літературному товаристві ім.Т.Шевченка формувались національно-політичні погляди народовців (с.53). В цей же час (60-ті роки ХІХ ст.) продовжується наступ москвофілів, якому протистояла молода народовська інтелігенція. Необхідно погодитися з думкою дослідника, що вона "своє служіння народу обмежувала культурно-освітньою та літературною працею, а соціальні та політичні проблеми галицьких українців не викликали у неї зацікавлення" (с.56). Намагаючись побороти вплив москвофілів, народовці вирішили піти на співпрацю з ними у галицькому сеймі. Ця угодовська політика народовців завершилася новими

провалами, які засвідчили слабкість їх суспільно-політичних позицій" (с.57).

70-80-ті роки XIX ст. проходили суперечливо і неоднозначно. Посилюється консервативно-москвофільський табір, але в той же час глибоку кризу переживає народовецький рух. М.Кугутяк детально зупинився на суспільно-політичних поглядах М.Драгоманова, для якого українство "було перш за все політичним рухом, а не вузьким літературно-етнографічним культурництвом. Однак він вважав неможливим утворення самостійної української держави, а тому виступав за демократизацію і федералізацію Росії та Австро-Угорщини" (с.62). М.Драгоманов був глибоко переконаним, що "центром українського національно-політичного руху повинна бути Галичина, якій надніпрянці мусять допомогти позбутись провінціалізму, консерватизму і москвофільства" (с.63). Статті Драгоманова вчинили переворот у свідомості молодшого покоління галицьких українців. Посилюється радикальний рух, найкращими представниками якого були І.Франко, М.Павлик, О.Терлецький (с.66-67). На початок 80-х років припадає криза москвофільства і зміщення радикального руху. Про ці, та деякі інші події, читач зможе прочитати у параграфі "Нова хвиля поступу" (с.68-75), яким завершується другий розділ книги.

У третьому розділі - "На переломі" - мова йде про початок організованої боротьби, зокрема, створення радикальної партії. період "нової ери" в польсько-

українських відносинах, діяльність народовців у галузі освіти. Наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. розвивається значно швидшими темпами культурно-освітній та господарський рух, висувасться ідея політичної самостійності України. Однак, лише М.Кугутяк, ця ідея розглядалася як стратегічна мета, програма-максимум, а "на найближчу перспективу вона (УРП – Авт.) висунула вимогу перебудови Австро-Угорщини на федеративних засадах з виділенням українських територій в окремий коронний край із своїм сеймом" (с.90). Дослідник детально описав боротьбу, яка розгорілася навколо виборів 1895 р. до галицького сейму, проаналізував наслідки утворення партійно-політичної системи (с.90-98). "А виникнення РУП,- на думку автора, - було завершенням попередніх спроб утворити політичну організацію, які робилися "Братством Тарасівців", соціал-демократичним гуртком Івана Стешина й Лесі Українки, Українською національного партією. Таким чином, український народ, землі якого були пошматовані імперіями, силою власного і світового розвитку будився до творення нового життя" (с.99).

У розділі четвертому - "Нова Галичина" - описуються події 1900-1914 рр., тобто, автор підходить до початку першої світової війни, наслідки якої зробили великий слід на подальшій долі населення Галичини (с.99-121).

П'ятий розділ - "В огні вогни, революції і визвольних змагань" - є, на нашу думку, найбільш вдалим у монографії М.Кугутяка. Автор підняв цілу низку питань, висвітлюючи які, показав об'єктивно і науково правдиво, обстановку, що

привела до утворення ЗУНР, а потім її злиття з УНР. М.Кугутяк описав діяльність Української Національної Ради, проголошення української державності в Галичині, листопадовий зрив і утворення ЗУНР, польсько-українську війну, створення УГА, окупацію Буковини і Закарпаття, злуку ЗУНР і УНР, державне будівництво на західноукраїнських землях, внутрішню політику ЗО УНР, суспільно-політичне життя в Галичині тощо (с.134-152). Дослідник, не будучи політиканом, змушений був визнати, що "героїчна боротьба українського народу здобути свободу і побудувати українську державу через відсутність політичної єдності, досвідчених провідників і переважаючу силу зовнішнього фактора зазнала невдачі" (с.152). Однак, незважаючи на негативний вплив цих, та деяких інших факторів, "вона потрясла глибинні основи народного життя, спричинилась до колосального піднесення національної свідомості і вивела на історичну арену нові покоління незламних борців за волю України".

Монографія М.Кугутяка завершується розділом "Міжвоєнна доба", в якому комплексно розглядаються події 1919-1939 рр. в житті українців Галичини. Доводиться, що Антанта "постановою від 25 червня 1919 р. дозволила Польщі лише тимчасово окупувати цю територію, визнаючи за останньою окремий статус. Ця обставина відкривала перед галицькими українцями перспективу боротьби за реалізацію права на самовизначення" (с.153).

Цікаво описано антиокупаційний рух в Галичині, утворення УВО, партійно-політичні відносини (с.154-162). Рішення Ради послів 15 березня 1923 р. про анексію Галичини автор справедливо розцінює як "великий удар для народних мас і українських політичних партій" (с.165). На знак протесту проти анексії українських земель в Галичині відбулись масові демонстрації (с.166).

Протягом міжвоєнного періоду в Галичині діяли як легальні партії, зокрема УНДО, так і нелегальні. "Що стосується власне УНДО, - пише М.Кугутяк, - то воно являло собою широкий національний рух без точного реєстру членів, без внесків, але з певною партійною дисципліною. Подолавши в основному внутріпартійну кризу, УНДО вдалося стати провідною національно-політичною силою" (с.171). Нову течію в суспільно-політичному русі уособлювала ОУН, яка виникла в січні-лютому 1929 р. у Відні. На глибоке переконання автора, ОУН "розглядала себе не як партію, а як ідеологічно-політичний рух тоталітарного характеру. Члени ОУН повністю і беззастережно підпорядковувалися ідеології націоналізму та організаційній дисципліні" (с.174). Однак, М.Кугутяк не обмежується характеристикою тільки цих партій і об'єднань. Він детально висвітлює заборону УСДП, утворення "Сольробу", діяльність КПЗУ, угодівців та москвофілів, визвольний рух народних мас тощо (с.175-181).

"Тривожні тридцяті" - таку назву носить параграф, яким завершується шостий розділ монографії М.Кугутяка. В ньому автор простежує наступ санаційної диктатури

Пілсудського, політику "пацифікації", в ході якої було заарештовано більше двох тисяч українців, "німі вибори 1930 р.", діяльність українських католицьких партій і митрополита Андрея Шептицького (с.181-184). Активізувала свою діяльність, зокрема терористичну, ОУН (вбивство працівника радянського консульства у Львові О.Майлова, міністра внутрішніх справ Польщі Б.Перацького тощо). Уважно читаючи книгу, мимоволі погоджуєшся з автором, що "відчуження і протиборство політичних сил в українському таборі, викликані тяжкими внутрішніми і зовнішніми обставинами, вихід з яких кожна партія бачила по-своєму, стояли на заваді їх консолідації" (с.187). Керівництво УНДО в середині 30-х рр. вирішило проводити угодовську політику, шукаючи підтримки у керівних колах Польщі. Що стосується лівих сил, то в їх таборі продовжувало зберігатися кризове явище. Трагічною виявилася доля КПЗУ, яка була "звинувачена в націоналізмі, в проникненні до її керівництва "агентів фашизму". Фактично, комуністичний рух як організована політична течія, в 1938 р. був зліквідований (с.191).

Нова спроба консолідації припадає на кінець 30-х років. На цей час припадає посилення польсько-українських суперечностей, патріотичні сили краю висувують ідею автономії. Не викликає сумніву, що важливий поштовх цьому зробили події жовтня 1938 р. - березня 1939 р. в Карпатській Україні. На нашу думку, автору необхідно було, хоч у загальних рисах, зупинитися на суспільно-політичних

відносинах українців Східної Галичини і Закарпаття напередодні Другої світової війни.

Монографія Миколи Кугутяка "Галичина: сторінки історії..." написана на основі великого фактичного матеріалу, доступною для широкого загалу читачів мовою, с вагомим вкладом в розвиток вітчизняної історіографії. Хотілося б, щоб для вчених інших регіонів України ця книга стала компасом. Тоді перед нами викристалізується загальна картина суспільно-політичного розвитку на українських землях в ХІХ - першій половині ХХ ст.

Актуальні та малодосліджені проблеми історії України. - Випуск третій. - Ужгород, 1998.-С.94-99.

ПАВЛЕНКО Г.В. НІМЕЧЧИНА І НІМЦІ В ТВОРЧОСТІ
Т.Г.ШЕВЧЕНКА (УЖГОРОД, 1995)

В 1995 р. побачила світ нова книга доктора історичних наук, професора Ужгородського державного університету Г.В.Павленка "Німеччина і німці в творчості Т.Г.Шевченка". Незважаючи на те, що окремі аспекти проблеми вже піднімали у своїх працях Я.Погребенник, М.Гресько, М.Залічковський і В.Кулик, однак рецензована праця Г.В.Павленка є першою в сучасній українській історіографії. Книга складається з двох нарисів, які разом становлять одне ціле.

Багаторічна дослідницька робота Г.В.Павленка дала йому змогу констатувати, що вперше "з певними елементами німецького побуту молодий Шевченко, очевидно, познайомився ще перебуваючи "козачком" у папа Ангельгардта". Що стосується перших безпосередніх контактів Шевченка з німецьким світом, то вони припадають на 1829-1831 рр., коли він проживав у Вільно. Перебуваючи в Петербурзі, Т.Г.Шевченко слухав лекції і навчався у барона П.Клодта і К.Брюллова, яких глибоко поважав і високо цінив. Можливо, тоді ж, молодий поет познайомився з творами видатних німецьких письменників Й.-В.Гете і К.-Т.Кернера. Т.Шевченко був добре обізнаний з картинами німецьких художників Альбрехта Дюрера, Лукаса Карнаха Старшого, Ганса Гольбейна Молодшого, Фрідріха-Августа Ретча, Вільгельма Штернберга. З останнім у Т.Шевченка встановилися безпосередні і ширі взаємовідносини. У 1839 р.

вони навіть поселилися разом. Завдяки Штернбергу Шевченко познайомився з німецькими сім'ями Шмідтів, Фінтумів і Йоахімів. Уважно і досконало опрацювавши шевченківський щоденник, Г.В.Павленко відзначив, що Шевченко "мав можливість більш глибоко ознайомитись з побутом, способом життя, традиціями і звичаями німецького народу. Він не міг, звичайно, не звернути уваги на той внутрішній порядок і розпорядок, стриманість і життєву систематичність, чого не було у відомих йому раніше сім'ях російських і українських...". Безперечно, Штернберг зробив великий вплив на Шевченка, але найбільше враження справила на поета його художницька майстерність. "Як багато рисунків та яке все прекрасне! - вигукнув він. На маленькому клаптику сірого кранічного паперу проведена поземна лінія; на першому плані вітряк, пара волів біля возу, заваленого мішками; все це не нарисоване, а тільки зазначене, але що за краса! Очей не можна відвести. Або в тіні розлогії верби, край самого берега, біленька, соломою вкрита хата - все відбилося у воді, як у дзеркалі. Під хаткою бабуса, а по воді качки плавають - от і вся картина або, краще сказати, повних життя нарисів повний портфель у Штернберга! Чудовий, незрівнянний Штернберг!...". Можливо, саме творчість Штернберга переконала Т.Г.Шевченка в тому, що "він повинен свій художній талант присвятити любові Україні, її народу, служити йому і пензлем і пером".

Т.Г.Шевченко був чудовим знавцем німецької музики. Він добре знав і любив твори Баха, Моцарта, Гайдна,

Шуберта, Бетховена, Вебера. Читав Т.Шевченко драми Ф.Шіллера "Розбійники" і "Вільгельм Тель". Саме восьмитомник Ф.Шіллера був серед 150 книг поета, що залишились після його смерті. Не припинялося знайомство Т.Г.Шевченка з німецькою культурою після його від'їзду літом 1839 року в Оренбург.

1843-1844 роки - період перебування Т.Г.Шевченка на Україні. Тут у нього з'являються нові друзі з німецького середовища - граф Олексій Капііст, Роман Штрацман, Фішер. Це були люди з передовими поглядами, від яких Т.Шевченко довідався багато цікавого про інтелектуальний розвиток сучасної йому Європи. Г.В.Павленко чудово обізнаний з поетичною творчістю Шевченка. У праці проаналізовані ті твори поета, в яких він торкався "німецької проблеми".

Загальновідомо, що серед членів нелегального Кирило-Мефодіївського братства саме Т.Шевченко був найбільш радикальним і послідовним. Цій проблемі присвячена велика історична література, однак Г.В.Павленко підходить до неї оригінально, виходячи із досліджуваної ним проблематики. "Шевченко, - відзначає історик, - робить висновок про необхідність об'єднання слов'янських народів у боротьбі проти головних завойовницьких сил - московської і німецької... Майбутнє України вони (кирило-мефодіївці - М.В.) вбачали тільки в конфедерації незалежних слов'янських держав-народів". 5 квітня 1847 р. поет був заарештований у справі Кирило-Мефодіївського товариства. Необхідно

погодитися з твердженням Г.В.Павленка, що після 10 років "солдатської муштри", контакти з німецькими діячами загальмувалися. Однак тим не менше повністю зупинити їх, як і контактування з німцями, не могло навіть заслання. Він знайомиться з жаандармом Відлером, керівником експедиції, генералом Шрейбером, генералом Фрейманом, бароном Майделем, академіком Бером та іншими. Продовжував він читати німецьку літературу, перш за все праці О.Гумбольдта, Г.Гегеля (через працю К.Лібельта). Цікавий факт: Карла Маркса Тарас Шевченко не читав і, очевидно, не знав ні його біографії, ні його ідей. А от К.Маркс про Т.Г.Шевченка знав. "Зв'язано це було з наступними обставинами, - пише Г.В.Павленко. - В 1878 р. в Парижі відбувся Міжнародний літературний конгрес. На ньому із доповіддю виступив М.Драгоманов. Доповідь була опублікована в Женеві, і один екземпляр її попав до особистої бібліотеки К.Маркса, який не тільки прочитав доповідь, але і підкреслив ті місця в тексті, що його зацікавили найбільше". Влітку 1857 р. закінчилось заслання Т.Г.Шевченка. Почалося тріумфальне повернення Кобзаря в Петербург. Шлях поета до столиці Російської імперії проходив через Астрахань і Нижній Новгород. В останньому він познайомився з німецькою сім'єю Шмідгофів, поетом-сатириком П.Шумахером, чиновником К.Шрейдером, аристократом М.Якобі, архітектором М.Фреліхом. Саме в Нижньому Новгороді Т.Г. Шевченко намалював портрет гувернантки Анхен Шауббе, разом з якою слухав музику Моцарта та дивився драму німецького драматурга А.Коцебу...

З приїздом у 1858 р. до Москви Т.Шевченко не тільки відновлює, але навіть розширює колишні зв'язки, в тому числі і німецькі. Він відвідав академіків Йордана, Клодта, Шрейєнера, познайомився з декабристом, бароном Штейнгелем. Це далеко не повний перелік осіб німецького походження, з якими познайомився Т.Шевченко. "Можна лише дивуватись, як зумів Т.Г.Шевченко за такий короткий час встановити такі багаточисленні контакти з німцями і німецьким науковим та культурним життям, взяти і зробити своїм внутрішнім надбанням пласти німецької культури, науки і суспільно-політичної думки" - констатує Г.В.Павленко. Важливим і аргументованим є висновок вченого: "Тарас Григорович Шевченко не був випадковим гостем у німецькому світі. Він був вірним сином українського народу, його ментальності, але водночас він увібрав у себе і все краще із скарбниці світової культури, в тому числі і німецької, і став другом і захисником всіх, хто боровся і бореться за щастя і свободу народів".

Не менш цікавим є історико-літературний етюд "Доле моя, де ти?", який Г.В.Павленко помістив у своїй монографії. Цей твір - вмiле поєднання історичних фактів з художньою майстерністю. Автор яскраво передав переживання поета, роздуми над минулим, кохання...

Не викликає жодного сумніву, що ця невелика за обсягом книжечка, становить значний вклад у шевченкознавство. Адже, Г.В.Павленко вперше в українській історіографії підняв проблему "Німеччина і німці в житті

Шевченка". Від сьогодні ні один дослідник творчості Т.Г.Шевченка не вправі проігнорувати цією працею. А враховуючи те, що книга написана на одному подиху, легкою і доступною мовою, вона буде в пригоді не тільки науковцям, але й широкому читацькому загалу. Доводиться тільки жалкувати, що тираж 500 примірників явно недостатній, щоб задовільнити всіх, кого цікавить життя і творчість Великого Кобзаря.

Проблеми історії, філософії та літературознавства України (Наукові записки вчених Ужгородського державного університету). - Випуск I. - Ужгород, 1996.-С.167-171.

ПАВЛЕНКО Г.В. НІМЦІ НА ЗАКАРПАТТІ

(УЖГОРОД, 1995)

Останнім часом історики Ужгородського державного університету чимало уваги надають дослідженню національних меншин у нашому краї. Нещодавно в університетських аудиторіях пройшла науково-практична конференція, присвячена євреям на Закарпатті. Минулого року на засіданні спеціалізованої вченої ради УЖДУ В.В.Маринною була захищена кандидатська дисертація на тему: "Румуни Закарпаття: проблеми історії та етнокультурного розвитку". Цю проблему продовжує досліджувати аспірантка кафедри історії України Л.Горват. У 1995 р. побачило світ цікаве і корисне у всіх відношеннях дослідження доктора історичних наук, професора Г.В.Павленка "Німці на Закарпатті". Саме воно і буде перебувати у центрі даної наукової розвідки-рецензії.

Автору, на основі величезної кількості архівних та опублікованих джерел, вдалося простежити історію виникнення німецьких поселень на Закарпатті, довівши її до наших днів. Книга складається із шести розділів, кожний з яких доповнює один одного. Концептуальним є перший розділ - "Коротка історія німецької колонізації на Закарпатті" (с.3-18). Г.В.Павленко виділяє кілька етапів (хвиль) німецької колонізації на Закарпаття. Необхідно погодитися з твердженням вченого, що "німці відкрили для себе Закарпаття давно" (с.3). Ще в період "великого переселення

народів" вони хвилями накочувались в Карпатській регіон, селились тут, змішувались з іншими етнічними групами, а то їй перемагали їх.

Коли ж виникли перші поселення німецьких колоністів на Закарпатті? На глибоке переконання автора, вони виникають ще в період раннього середньовіччя (XII - перша половина XIII століття). Друга хвиля німецької колонізації на Закарпаття відноситься до другої половини XIII-XV ст. Третя хвиля припадає на XVI століття. "Нові сприятливі умови для німецької колонізації на Закарпаття, - пише Г. В.Павленко, - були створені в кінці XVII - на початку XVIII ст., коли турецьке панування в Угорщині змінилося австрійським" (с.5). У XVIII ст. німецька еміграція на Закарпаття не припинялася і спрямовувалася головним чином в лісове господарство (с.13). За підрахунками автора, "тільки в Ясінях та навколо прилеглих до нього селам і присілках в кінці XVIII ст. постійно працювало в лісі 300-400 лісорубів".

Г.В.Павленко детально зупинився на умовах, в яких працювали колоністи, охарактеризував райони, в яких їх проживала більшість (Вишково, Хуст, Берегове, Свалява, Ужгород та ін.). Цікавими є статистичні дані, використані вченим у своїй праці. Згідно з ними, за період з 1880 до 1910 рр. німецьке населення в краї зросло з 15231 до 33694 чол. Підрахунки зроблені на основі угорських джерел. Що стосується періоду входження Закарпаття до складу Чехословацької республіки, то в 1921 р. зафіксоване різке зменшення (7668 чол. -3,1% від загальної кількості населення)

(с.18). Автор намагався з'ясувати, які ж чинники вплинули на таке різке зменшення кількості німецьких колоністів. "Справа в тому, - відзначає Г.В.Павленко, - що угорська статистика визначала національність за мовою, тому до німців часто попадали і свреї, які говорили німецькою мовою і відсоток яких на Закарпатті був досить значним. Чехи ж визначали національність за релігійною ознакою і, очевидно, були ближчі до істини при визначенні національності. Чеські дані достовірніші". Детальна обізнаність вченого з досліджуваною проблемою, дала йому змогу стверджувати, що "на протязі XVIII-XIX ст. німецьке поселення на Закарпатті ніколи не перевищувало декількох тисяч чоловік". Це не могло не позначитися на їх соціально-економічному, внутрішньополітичному і культурному становленні у складі різних державних утворень. "Будучи відірваними на протязі двох століть від землі своїх предків, - відзначає Г.В.Павленко, - живучи на новій батьківщині маленькими стійчними острівцями серед чужого етнічного, перш за все слов'янського моря, і намагаючись не зникнути, не розтворитися в ньому, німецьке населення саме ж поставило себе в умови самоізоляції і обезкровлення".

Наприкінці XIX - на початку XX ст. найбільше німецьких колоністів проживало в Марамороському, Березькому і Угочанському комітатах (відповідно 23, 10 і 6 відсотків). У відношенні до всього населення краю німецькомовне населення складало від 15 до 22 відсотків у таких округах як Тячівський, Воловецький, Мукачівський,

Ізавальдській, Сегетській, Свалявській, Тересвянській (с.20).

Яким був статус німецьких колоністів у нашому краї? Сперечаючись із висновками історика І.Г.Шульги, Г.В.Павленко констатує, що "по-перше, німці - переселенці ніколи не були кріпосними, по-друге, їх економічний статус з самого початку відрізнявся у краший бік від статусу місцевого населення" (с.22). Мало того, "посівши керівне становище в економіці, німецькі колоністи почали підпорядковувати своєму впливу і адміністративні органи міст та інших населених пунктів, що входили до складу домінії" (Мукачівської - М.В.).

З прадавніх часів на Закарпатті живуть люди різних національностей і живуть у злагоді і мирі. Не становили винятку і німці: "Розсудливі, працьовиті, добрі майстри своєї справи і добрі християни - німці ніколи не вступали в конфлікти із місцевим населенням, завжди знаходили спільну мову і з угорцями, і з українцями, і з румунами. Ця загальна позитивна риса німців-колоністів, і відноситься вона й до інших регіонів, де вони проживали" (с. 29).

Перебування Закарпаття в складі Чехословаччини привело до порівняного покращення політичного і освітньо-культурного становища німців, що важко сказати про їх соціально-економічне становище. "Земельна реформа, - на думку автора рецензованої праці, - яка проводилася чехословацьким урядом в 1919-1925 і 1925-1929 роках, мало торкнулася німців" (с.31). Із тих, хто одержав на 1934 р.

землю, в національному відношенні 86 % належали до русинів-українців, 10 % - до угорців, 1,5% - до чехів і словаків, 1,4% - до свреїв і тільки 1% - до німців (с.32).

Духовне життя, культура і освіта німецьких колоністів стали предметом дослідження у третьому розділі рецензованої монографії (с.32-36). Підсумовуючи опрацьовані джерельні матеріали, Г.В.Павленко відмітив, що в "освітньо-культурному відношенні німецьким колоністам везло набагато менше ніж в економічному. Будучи маленькими острівцями в слов'янському морі, вони... боролися за збереження свого національного обличчя, своєї мови, своїх традицій і звичаїв. І це до певної міри вдалося їм".

Останнім часом з'явилося багато публікацій про виникнення і діяльність Карпатської України наприкінці 30-х років. Дослідники не обходили мовчанням і соціально-економічне, політичне і культурне становище німецької меншини за цей відрізок часу. Г.В.Павленко, використавши чи не всі архівні документи, які є в наявності, першим виділив цю проблему окремо і комплексно. За підрахунками автора, на 1939 рік у Карпатській Україні проживало 15 тисяч німців. Вчений яскраво описав політику автономного уряду А.Волошина по відношенню до німецької меншини. Не викликає ніяких сумнівів, що йдучи на поступки, А.Волошин намагався зберегти дружні відносини з Німеччиною.

Відомо, що частина німців Закарпаття служила в німецькому війську, що, безперечно, негативно вплинуло на їх подальшу долю. Після звільнення Закарпаття радянськими

військами восени 1944 р. на німецьких колоністів тут же посилались репресії. "З архівних документів важко судити, - розмірковує Г.В.Павленко, - скільки німецьких колоністів було відправлено тоді на примусові роботи у східні області України і Росію. Але що така практика існувала, видно із окремих розпорошених документів, що відклалися в архівних фондах" (с.40). Лише протягом 1946 р. із Закарпаття на схід, головним чином в Тюменську область, було виселено з сім'ями 2 тисячі осіб німецької національності (с.49). Поневіряння по чужих краях для німців тривали аж до 1959 р. На цей час німецьке населення області складало 4230 чоловік, тобто менше, ніж їх було навіть у далекому XVIII столітті (с.43).

У п'ятому розділі - "Нелегкий шлях оновлення" - автор розглядає становище німців Закарпаття в 60-90-х роках ХХ століття. Він використав останній статистичний матеріал, згідно з яким на 1993 р. в краї налічувалося близько 3400 німців. Із них рідною мовою володіло 2400 чоловік. 1000 чоловік забули, чи не знають своєї рідної мови і говорять: 650 чоловік - українською, а 220 - російською мовами (с.45). Демократична Українська держава робить все для того, щоб німці почували себе повноправними громадянами. "Вишкає лише одне питання - чи не запізнились всі ці заходи?" - справедливо запитує Г.В.Павленко.

Ніби додатком до книги, а фактично її шостим розділом, є наукова розвідка автора про Міхая Мункачі (1844-1900) -

видатного угорського художника, який народився у сім'ї німецьких колоністів.

Підсумовуючи величезний фактичний матеріал, зібраний у книзі, професор Г.В.Павленко зробив важливий і справедливий висновок: "позитивний внесок німецьких колоністів у розвиток економіки і культури краю незаперечний. Без спадщини, яку внесли німці-колоністи у розвиток Закарпаття, ми, теперішні будівничі, були б значно біднішими". Важко що-небудь сказати всупереч цього.

Проблеми історії, філософії та літературознавства України (Наукові записки вчених Ужгородського державного університету). - Випуск I.- Ужгород, 1996.- С.161-166.

**ВІДНЯНСЬКИЙ С.В. КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ І НАУКОВА
ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ЧЕХО-
СЛОВАЧЧИНІ: УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
(1921-1945 РР.) (К.,1994)**

Інститут історії України Національної Академії Наук України видав монографію кандидата історичних наук, завідуючого відділом Інституту історії України С.В.Віднянського (в 1997 р. захистив докторську дисертацію) "Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині: Український вільний університет (1921-1945 рр.)". Необхідно відзначити, що рецензована монографія не є першою працею про історію Українського вільного університету. На початку 90-х років з'явилися публікації декана філософського факультету УВУ (Мюнхен, Німеччина) Мирослава Лабунька "Останній ректор УВУ в Празі" // Карпатський край.-1994.-№7-12.-С.69-70); краснавиця Василя Пагірі "Український вільний університет в Празі" // Відлуння Карпат: сторінки історії. - Ужгород: Срібна земля, 1994.-С.95-98); статті В.Зілгалова і Г.Божук. В 1991 р. Український вільний університет, який після 1945 р. знаходився в Мюнхені, відсвяткував своє 70-річчя. Ректором УВУ сьогодні є професор Теодор Цюцюра. Цю дату урочисто відзначили і в Празі, Пряшеві та Свиднику, де проходила міжнародна українознавча конференція, в роботі якої взяло участь понад 50 науковців з цілого світу, в тому числі й з України. На відміну від цих та деяких інших досліджень,

С.В.Віднянський вперше у вітчизняній історіографії прослідкував процес виникнення і розвитку Українського вільного університету з 1921 по 1945 рр. Рецензована праця оснований на недоступних раніше для дослідників архівних та інших джерелах і в ній розглядаються маловідомі питання історії заснування та наукової, педагогічної і культурно-освітньої діяльності першого вищого навчального закладу й другої наукової установи української еміграції міжвоєнного періоду - Українського вільного університету. Монографія С.В.Віднянського складається з трьох розділів, в яких мова йде як про заснування університету, так і про спроби його перетворити в університет західноєвропейського зразка.

У першому розділі - "До історії заснування УВУ у Відні" - автор детально охарактеризував умови, які склалися в Празі напередодні перенесення УВУ із Відня до столиці Чехословаччини. Що стосується віденського періоду, який був недовготривалим, то, починаючи з 24 січня 1921 р. в УВУ почали викладати на двох факультетах - філософічному і факультеті права та суспільних наук - проф. Д.Антонович, А.Артимович, І.Ганицький, Д.Дорошенко, О.Колесса, В.Липинський, С.Рудницький та ряд інших. Отже, у Відні розпочали читати лекції 12 професорів і 3 доценти УВУ. Автор детально проаналізував проблеми підбору викладачів, фінансування тощо. Вивчивши переважну більшість документів, С.В.Віднянський змушений був визнати, що "незважаючи на величезні зусилля фундаторів університету, фінансові й інші організаційні проблеми стали на перешкоді

його перетворення в справжній вищій науковий заклад" (с.17).

Становище суттєво покращилося, коли УВУ було переведено в Прагу. Це був найбільш плідний період в історії УВУ. Саме Прага на початку 1921 р. стала основним центром української еміграції. В 1921 р. до Праги прибули 6 тисяч чол., в 1923 - 23 тис., 1924 - 20 тис., 1925 - 25 тис., 1932 - 10,5 тис., 1936 - близько 9 тис., 1939 - 8 тис. (с.18). Автор довів, що в 1921 р. з 5209 зареєстрованих емігрантів-українців 52,4% були селянами, 12,4% - робітниками, 32,4% - представниками інтелігенції, по 1,4% - торговцями і землевласниками. Вік 82,6% українських емігрантів коливався між 15 і 34 роками. Майже половина мала закінчену середню, фахову і вищу освіту. Найбільше емігрантів було з Галичини - 40,9%, Правобережної (29,9%) і Лівобережної (19,3%) України, а також з Буковини (2,9%), Бессарабії (0,8%), Кубані (0,7%) і деяких інших регіонів Країни (с.19).

С.В.Віднянський яскраво описав сам факт відкриття Українського вільного університету в Празі. Урочистості відкрив промовою про історію українсько-чеських взаємин Х-ХХ ст. професор О.Колесса, який висловив глибоку вдячність народу й уряду ЧСР за гостинність і побажав, "щоб всім нам чим скоріше довелось святкувати таке культурне свято в городі Данила та в золотоверхім Києві, щоби ми там могли із вдячністю вітати наших теперішніх гостинних господарів із золотої Праги" (с.24). Завершилося урочисте відкриття УВУ в Празі доповіддю О.Колесси на тему "Погляд на історію

української мови", яка стала свосвідною візитною карткою фахової кваліфікації професорського складу університету. Так розпочався найважливіший, по суті, перший етап в історії Українського вільного університету, переведення якого з Відня до Праги - центру слов'янської культури та науки - сприяло його плідній діяльності до 1945 р. (с.24).

Третій розділ - "Перетворення УВУ в Празі в Університет західноєвропейського зразка" - найбільш обсяговий по хронології: він охоплює період з 1921 по 1945 рр. Необхідно погодитися з думкою автора рецензованої праці, що "діяльність УВУ в Празі мала непересічне значення для розвитку української науки, освіти і культури та їх репрезентації у світі" (с.25). Дослідник детально проаналізував внутрішній устрій і організацію УВУ в Празі, його матеріальне становище (с.25-39), професорсько-викладацький склад університету та його педагогічну діяльність (с.39-48), наукову і культурно-освітню діяльність УВУ (с.48-60), простежив основні віхи життя і діяльності українського студентства (с.60-76).

Серед викладачів УВУ зустрічаємо імена видатних українських вчених О.Колесні, В.Біднова, І.Горбачевського, Д.Дорошенка, С.Рудницького, І.Панькевича, В.Щербаківського, Д.Антоновича та багатьох ін.

В 1939-1945 рр. викладачем, а згодом ректором УВУ працював видатний закарпатоукраїнський культурно-освітній і громадсько-політичний діяч, президент Карпатської

України Августина Волошини. До цього йому було присвоєно звання почесного доктора права (с.65).

Чіткими і розважливими є висновки автора монографії. "Український вільний університет, - пише С.В.Віднянський, - був заснований насамперед з огляду на потреби міжвоєнної еміграції і діяльність за межами рідного краю його керівництво вважало тимчасовою, готове в будь-який сприятливий момент переїхати на українську землю, туди, де він найбільше потрібний. Але сталося так, що протягом майже чверті століття (1921-1945 рр.) місцем його перебування стала Прага, де він тривалий час лишався єдиним українським університетом в світі, хоч і недержавним, приватним, але вільною всеукраїнською вищою школою і водночас науковою установою. З початку діяльності в Празі УВУ перебував у центрі культурно-наукового життя української еміграції в Чехословаччині" (с.67-68). Необхідно погодитися з висновком автора, що "УВУ успішно виконав поставлені на нього завдання, здобув авторитет й міжнародне визнання" (с.68).

В додатках до монографії поміщено "Звернення Ради університету до Президента Чехословацької Республіки Масарика Т. про дозвіл на переміщення університету з Відня до Праги та про надання йому матеріальної допомоги" від 17 березня 1921 р. та уривок із спогадів Миколи Неврлого (УВУ - база незалежної української науки у вільному світі (1921-1945) // Від Наукового товариства ім.Шевченка до Українського вільного університету. Міжнародна наукова

конференція (Пряшів-Свидник, 12-15 червня 1991 р.).
Матеріали. - Київ-Львів-Пряшів-Мюнхен-Париж-Нью-Йорк-
Торонто-Сідней, 1992.-С.209-212).

До побажань хотілося б додати, що автор не в достатній
мірі використав окремі праці Н.Полонської-Василенко про
заснування і діяльність Українського вільного університету,
опубліковані нею в престижному журналі "Український
Історик". Однак, незважаючи на це, книга С.В.Віднянського
є вагомим вкладом у розвиток вітчизняної історіографії і буде
в пригоді як спеціалістам-історикам, так і всім, кого
цікавить рідна історія.

Молодь-Україні (Наукові
записки молодих учених
Ужгородського державного
університету.-Т.9. - Ужгород:
Закарпатський Центр
соціальної служби для
молоді,1996.-С.208-211.

БОЛДИЖАР М. ЗАКАРПАТТЯ МІЖ ДВОМА
СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ (МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРІЇ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН) (УЖГОРОД,
1993)

Історія ніби не відноситься до точних наук, однак саме вона повинна бути точною. За тоталітаризму ми мали змогу неодноразово переконатись, до яких наслідків приводить неточність при аналізі історичних фактів та матеріалів: з'являється одна фальсифікація. Заполітизований історик писав так, як того вимагала панівна система. Він не був собою. Тепер таке право вченого є. Але прикро, що лиш на початку 90-х років з'явилися перші об'єктивні дослідження новітньої історії краю. До них слід віднести книгу професора Михайла Болдижара "Закарпаття між двома світовими війнами", видану Ужгородським державним університетом та Інститутом вдосконалення вчителів.

Професор М.Болдижар - чи не найбільш плідний сучасний дослідник названої теми. Його прізвище регулярно з'являється на сторінках наукових видань і обласної преси. Не всі праці автора сприймаються безапеляційно. Це природно, адже він досліджує найбільш складний, суперечливий і неоднозначний період нашої минувшини.

Одна з проблем, що у нас свідомо фальсифікувалася, - події 1918-1919 рр., коли населення краю вперше одержало можливість вирішувати свою історичну долю. Цій тематиці присвячені два розділи книги: "Гуцульська республіка: нові

матеріали" і "Хустський з'їзд 1919 року: факти й оцінки". Проаналізувавши ці значні події, вчений зробив висновок, що рішення про злуку з Україною "було найсильнішим моментом у роботі з'їзду. За своїм змістом воно справді відображало бажання і волю керівництва чотирьох із п'яти народних Рад, які діяли на Закарпатті" (с.19). Автор описує умови, на основі яких наш край мав увійти до складу УНР: "щоб нова держава при виконанні цієї злуки узглядила окремішнє положення угорських русинів" (с.18). Саме на цю умову більшість упереджених дослідників теми не звертали уваги. І не потрібно звинувачувати вченого в політичному русинстві та антиукраїнській позиції. Цього тут нема. Є позиція історика, який правдиво констатує історичний факт. А що стосується оцінки возз'єднання краю з Україною, М.Болдижар вважає його "важливим і позитивним". Чітко й недвозначно!

Протягом міжвоєнного періоду на Закарпатті існували десятки політичних партій, що є доказом демократичності політичного устрою Чехословацької республіки. М.Болдижар детально зупинився на Автономно-землеробському союзі (АЗС). Ця партія була одною з найбільш масових, з русофільським напрямком. Автор прослідкував еволюцію АЗС, показав його внесок у боротьбу за автономію краю, визначив причини політичного банкрутства: "Виникнувши як дійсно селянсько-землеробська партія з досить реалістичною програмою, вона поступово стала партією панів, політиканів.., яка повністю зрадила інтереси тих, для

кого була створена" (с.33). У кінці 30-х років АЗС відкрито повернув на проугорську орієнтацію.

Можна зауважити, що в книжці відсутній аналіз інших партій. Та необхідно врахувати, що діяльність політичних партій у 20-30-х роках - тема спеціального дослідження. Грунтовний аналіз АЗС дозволив автору показати закономірність призначення одного з лідерів цієї партії Андрія Бродія першим прем'єр-міністром автономного Уряду Підкарпатської Русі - 11 жовтня 1938 р.

Окремі розділи висвітлюють проблеми державного статусу Закарпаття, розвиток мовного питання. Усе це не втратило своєї актуальності й сьогодні. Цікавим і насиченим є розділ, присвячений карпато-руси́нській еміграції тих літ. Автор недвозначно підсумовує, що "більшість представників трудової еміграції та їх керівників щиро і від душі бажали своїм землякам щасливого, вільного розвитку, звільнення від багатовікового чужоземного поневолення, всіляко підтримували їх боротьбу за автономію та політичну незалежність" (с.74). Ця проблема знайшла своє логічне продовження в розділі "Американські русини і Карпатська Україна в 1938-1939 роках". Дослідник зазначає, що "українська діаспора США і Канади ті події оцінювала по-різному" (с.126).

Розділи, присвячені Карпатській Україні, є найбільш цікавими і оригінальними. На основі нових архівних документів учений висвітлює процес формування першого автономного уряду Підкарпатської Русі, дає свою оцінку

відомим політичним діячам краю А.Бродію, А.Волошину, Ф.Реваю. Аналізуються такі важливі історичні події у житті краю, як вибори до Союму Карпатської України, засідання першого Сейму - своєрідного парламенту - та прийняті ним рішення. Робиться спроба охарактеризувати народногосподарські можливості молодій автономній держави. Відзначимо, що автор книжки першим підняв цю проблему, що дає змогу відповісти на питання: чи реальним було існування Карпатської України як незалежної держави?

В.Гренджа-Донський писав, що Карпатська Україна - щаслива, але, в той же час, і трагічна сторінка нашої історії. Подібне трактування зустрічаємо в Михайла Болдижара: "На шляху боротьби за незалежність нашого багатостраждального краю були окремі елементи триумфу - здобуття автономії, проголошення самостійності, - але значно більше на цьому тернистому шляху було трагедій" (с.96). Драматично і трагічно склалася і доля самого президента Карпатської України Августина Волошина.

М.Болдижар був одним з перших, хто написав об'єктивну статтю про А.Волошина ("Політична драма чи авантюра?" // Закарпатська правда.-1990.-21 березня). Дехто з опонентів про це забуває. У рецензованім виданні президенту відведені розділи "Навколо Волошина" та "Августин Волошин: заключний етап життя і діяльності". Написані вони на основі цілком не відомих досі документів, зокрема матеріалів "Особової справи А.Волошина", що зберігається в Москві. Проаналізувавши останній етап в житті президента,

М.Болдижар щиро написав: "Будучи за межами рідного краю, він думав про нього, але більше не бажав розв'язувати його долю шляхом сумнівних угод з будь-якими закордонними політичними силами. На цьому етапі Волошин проявив себе як справжній патріот, гуманіст і громадянин свого краю" (с.116). І справді, "доводиться лише інкукувати, що кінець життя і діяльності Августина Волошина в похилому віці завершився так трагічно".

Карпатська Україна привернула до себе увагу різних політичних сил. Зацікавилася крeсм і ОУН. Автор не виділив на це окремого розділу, а все ж детально описав роль організації у формуванні Карпатської Січі, познайомив читачів з провідниками ОУН Романом Шухевичем, Зеноном Коссаком, Михайлом Колодзінським та іншими. Показана роль оунівців у спробі державного перевороту проти уряду Карпатської України, контакти між проводом ОУН і урядом Волошина в еміграції. Автор притримується точки зору, що ідеологію ОУН "неможливо було насадити на тривалий час у нашому краї" (с.128). З таким висновком важко не погодитися.

Останні два розділи книги присвячені возз'єднанню Закарпаття з Україною, і це закономірно. Вони підсумовують боротьбу краян за злуку з братами по другій бік Карпат.

Кожний з розділів книжки міг би стати темою спеціального дослідження. Вже сама постановка досліджуваних автором проблем заслуговує уваги. Будемо сподіватися: книжка "Закарпаття між двома світовими

війнами" професора Михайла Болдижара стане першою ластівкою у вивченні складних історичних процесів, що відбувалися у краї в недалекому минулому (В 1995 р. М.Болдижар видав другу частину книги "Закарпаття між двома світовими війнами - М.В.). Для автора характерні зваженість, високій професіоналізм і легкий стиль викладу. Саме цього часом не вистачає нам, молодим дослідникам.

Новини Закарпаття.-1993.-20 трав.

БОГІВ О., ЗАДОРЖНИЙ В. КАРПАТСЬКА УКРАЇНА
(ПІДКАРПАТСЬКА РУСЬ) У МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИНАХ (ТРАВЕНЬ 1938 р. - БЕРЕЗЕНЬ 1939 р.)
(УЖГОРОД: ПАТЕНТ, 1999)

Про Карпатську Україну сучасними вітчизняними і зарубіжними дослідниками опубліковано чимало праць, захищені дисертації. Здавалося б, що вже важко сказати нове слово, запропонувати нові підходи до висвітлення подій, що відбувалися в нашому краї шістдесят років тому назад. Однак, це далеко не так. Карпатська Україна - цей феномен в історії української державності в ХХ столітті, буде привертати увагу ще не одного дослідника. Доказом цього і є вихід в світ монографії доктора історичних наук, професора Володимира Задорожного і молодого науковця Олександра Богіва "Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) у міжнародних відносинах (травень 1938 р. - березень 1939 р.)".

У передмові автори скромно зауважили, що присвятили свою працю лише окремим питанням міжнародного становища Підкарпатської Русі (Карпатської України) у 1938-1939 роках. "Ми не претендуємо на висвітлення цілісної картини цього становища, - констатують О.Богів і В.Задорожний, - а лише намагасмося звернути увагу на окремі аспекти тодішньої міжнародної ситуації, яка зробила значний вплив на історію Закарпаття наприкінці 1930-х років. І, навпаки, як це і звичайно є, підкарпатські (карпатоукраїнські) події стали детермінантою зовнішньої

політики малих і великих європейських держав". Якщо раніше історики розглядали події в Карпатській Україні у зв'язку з загальною чехословацькою кризою, то автори рецензованої монографії вирішили звернути більше уваги саме на ті аспекти міжнародних європейських відносин, які конкретно торкалися закарпатських явищ 1938-1939 років. Ця сторона питання і становить наукову новизну монографії О.Богіва і В.Задорожного, роблячи її актуальною для сьогодення.

У першому розділі монографії - "Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) і політика європейських держав у дослідженнях іноземних істориків" - дається глибокий і неупереджений аналіз широкого масиву історичної літератури з досліджуваної авторами проблеми. Автори запропонували свою періодизацію зарубіжної історіографії, з якою необхідно погодитись. Праці іноземних істориків умовно поділені на кілька груп. До найбільшої відносяться дослідження європейських дипломатичних відносин напередодні Другої світової війни. У цих працях історія закарпатської автономії розглядається переважно у контексті німецької, угорсько-польської, німецько-угорської, античехословацької зовнішньої політики. До другої групи праць відносяться історичні огляди міжнародних відносин 20-30-х років ХХ ст. Дослідження історії Закарпаття першої половини ХХ ст. складають третю групу. До останньої умовної групи вчені зараховують праці, присвячені різним аспектам української проблематики. О.Богів і В.Задорожний дали об'єктивну

оцінку працям визначних зарубіжних істориків В.Крала, І.Фляйшхауер, В.Сетон-Ватсона, У.Шірера, Б.Гарта, М.Адам, М.Козмінського, Ж.-Б.Дюрозеля та багатьох інших. На дуже великий жаль, поза увагою авторів залишився ряд фундаментальних праць В.Косіка, який теж торкався досліджуваної проблеми. Загалом, можна погодитись із висновком, що "зарубіжні дослідники більше уваги приділили саме зовнішньополітичному аспекту закарпатської автономії 1938-1939 років. Аналіз цих досліджень дозволяв стверджувати, що в межах історіографічної школи тої чи іншої країни оцінка карпатоукраїнських (підкарпатських) подій не була сталою, а зазнавала певної еволюції протягом 40-90-х років ХХ ст."

У другому розділі - "Проблема автономії Підкарпатської Русі у політиці європейських держав (травень - жовтень 1938 року)" - акцентується на причинах затримки чехословацьким урядом надання краю автономних прав, аргументовано доводиться, що Автономно-землеробський союз, очолюваний А.Бродієм, займав яскраво виражену проугорську позицію, що й призвело до падіння першого автономного уряду. Аналогічну позицію займала Руська національна автономна партія, очолювана соратником А.Бродія С.Фенциком. Можна погодитись з мотивацією призначення А.Волошина прем'єр-міністром уряду Підкарпатської Русі.

Автори справедливо відзначають, що від середини жовтня 1938 р. у середовищі українофільської течії на Підкарпатті складається пронімецька зовнішньополітична

орієнтація. О.Богів і В.Задорожний наводять чотири причини орієнтації уряду А.Волошина на Німеччину. По-перше, відносна пронимецька орієнтація як Чехо-Словацької держави взагалі, так і її федеральних елементів у постмоюнхенський період і особливо з часу президентства Е.Гаха. По-друге, потреба зовнішньої міцної протидії угорським, та польським домаганням щодо підкарпатської території. По-третє, наявність з боку Німеччини, хоч і неширих кроків у підтримку українських визвольних змагань. По-четверте, наявність пронимецьких традицій серед частини організацій української діаспори, які встановили контакти з українським рухом на Закарпатті.

На жаль, у цьому розділі автори допустилися прикрої помилки, коли відзначили, що "11 жовтня Чехословаччина була проголошена федерацією" (с.27). Загальновідомо, що 22 листопада 1938 р. чехословацький парламент змінив Конституцію ЧСР від 29 лютого 1920 р., доповнивши її постановами про федеративний устрій. Тоді ж була прийнята окрема Конституційна грамота Підкарпатської Русі, згідно з якою край вважався федеративною частиною ЧСР. Завдяки прийняттю цього Закону, юридичний статус Закарпаття далеко переходив рамки автономії, визначеної в Сен-Жерменському мирному договорі та чехословацькій конституції 1920 р. У третьому розділі монографії О.Богіва і В.Задорожного аналізується робота угорсько-чехо-словацької делімітаційної комісії (листопад 1938 - березень 1939 рр.). Розділ побудований на значній кількості архівних документів,

значна частина з яких введена до наукового обігу вперше. Архівні документи доповнюються статтями з "Нової свободи" та періодики європейських країн і Східної Галичини. Варто погодитися з міркуваннями авторів, що "якби віденські угорсько-чехо-словацькі кордони проіснували довгий час і делімітаційні угоди вступили б у повноцінну дію, то результати роботи делімітаційної комісії мали б великий вплив на подальші закарпатські події". Однак, до цього справа не дійшла.

Четвертий розділ рецензованого видання присвячений впливу закарпатських подій 1938-1939 років на українців у Польщі та Румунії. Розділ насичений багатьма архівними документами, основу яких становлять матеріали Центрального державного історичного архіву у Львові. Опрацювання та узагальнення різного роду джерел дозволило О.Богіву і В.Задорожному зробити ґрунтовні висновки, які розділяють більшість сучасних фахівців з історії Карпатської України. Якщо раніше в історіографії акцент робився на вплив галичан в розвиток карпатоукраїнських подій, то автори монографії зуміли простежити також зворотні процеси. "Карпатоукраїнська автономія, - відзначають дослідники, - вплинула на активізацію українських політичних партій і організацій Галичини у боротьбі за українську автономію... Одночасно падіння Карпатської України і вороже ставлення до неї офіційної Польщі привело до зростання впливу підпільної ОУН як у Галичині, так і на Буковині". Заслуговує на увагу твердження, висловлене на

сторінках монографії, що "українське політичне лобі було ослабким, щоб вплинути на ворожу політику Варшави щодо Карпатської України. Всі українські заходи в Польщі стали лише свідченням солідарності, виявом свого ставлення до карпатоукраїнських подій, моральною їх підтримкою".

Монографію завершус розділ, в якому з'ясовується вплив карпатоукраїнського (підкарпатського) фактору на зовнішню політику Радянського Союзу у період чехословацької кризи 1938-1939 років. Дана проблема вперше піднімається в українській історіографії, і уже один цей факт заслуговує уваги. Розглядаючи зовнішньополітичну діяльність СРСР крізь призму карпатоукраїнського фактору, О.Богів і В.Задорожний умовно виділили кілька періодів. На першому (травень-жовтень 1938 р.) підкарпатським питанням Москва цікавилася лише у межах проблеми угорської національної меншини. На другому (кінець 1938 р.) формується негативне ставлення радянських офіційних кіл до української автономії, відбувається певне потепління польсько-радянських відносин на антиукраїнському ґрунті. На початок 1939 р. припадає, на думку дослідників, третій період, коли спостерігаються перші риси радянсько-німецького зближення по мірі відмови Берліна від активної підтримки українського руху. Завершуючи монографію О.Богів і В.Задорожний дуже слушно відзначають, що "у період чехословацької передвоєнної кризи, у значній мірі під впливом закарпатського фактору, формуються два головні пріоритети європейської політики СРСР напередодні Другої

світової війни: недовіра до західних демократій та пошук реальних шляхів до зближення з фашистською Німеччиною".

Не викликає жодних сумнівів, що монографія Олександра Богіва і Володимира Задорожного є новим, вагомим словом в українській історіографії. Вона дає можливість краще зрозуміти вплив карпато-українських подій кінця 30-х років на переважну більшість європейських країн. Сподіваємось, що книга закарпатських істориків припаде до душі не тільки викладачам вузів, але і вчителям, студентам, всім, хто не байдужий до минулого й сьогодення рідного краю.

Соціал-демократ.-2000.-11 березня.

МУДРА Ю.І. НАШ КРАЙ – НАША ІСТОРІЯ

(УЖГОРОД, 1994)

Останнім часом вийшло друком чимало праць з історії Закарпаття. Присмню, що свій вклад у цю благородну справу вносять й учителі-історики шкіл нашої області. Підручник-посібник з історії краю видав Андрій Олашин, а нещодавно вчитель-методист з Ужгорода Юрій Іванович Мудра подав методичний посібник "Наш край - наша історія" - для вчителів та учнів загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, гімназій, ПТУ та середніх спеціальних навчальних закладів. Вихід у світ цієї книги - помітне явище. По-перше, сьогодні ми ще не маємо такого фундаментального дослідження історії Закарпаття новітнього часу, яке охоплювало б увесь період, в тому числі сучасний. По-друге, книга великою мірою заповнила "білі плями" для вчителів краєзнавства.

"Історія Закарпаття" Юрія Мудри поділена на 17 уроків. До кожного з них подаються план уроку, мета і завдання, запитання до учнів, пропонується наочний матеріал. Позитивним є і те, що автор в кінці книги наводить хронологічну таблицю найважливіших дат в історії краю, подає список основної літератури, хоча, на нашу думку, його необхідно було значно продовжити за рахунок найновіших наукових досліджень.

Стародавній історії Закарпаття присвячено перші два уроки в посібнику Юрія Мудри. Автор простежив історію найдавніших поселень первісних людей на території краю, ознайомив читачів з головними здобутками археологів,

зокрема, Ф.Потушняка, М.Смішка, Е.Балагурі, С.Пеняка, В.Бідзілі. Однак слід зауважити, що автор не використав сучасні археологічні дослідження, зокрема, С.Пеняка, П.Пеняка, І.Поновича, Й.Кобаля, М.Потушняка та ін. Аналіз історичної літератури дав можливість Ю.Мудрі стверджувати, що "Закарпаття тих часів було складовою частиною Київської Русі". Хоча необхідно відзначити, що окремі дослідники виступають проти такої категоричності.

Зокрема, М.Болдижар писав, що "на зорі формування на дотичних із Закарпаттям територіях держав у X ст. воно перебувало під впливом перш за все Давньоруської держави - Київської Русі. Разом з тим, намагаючись підтвердити цей цілком вірний висновок, автори, на жаль, наводять далеко не переконливі матеріали, взяті з різних джерел" (Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами.-Ужгород,1993.-С.6). Отже, в питанні про входження Закарпаття до складу Київської Русі ще не поставлена остання крапка.

Цікавий матеріал міститься в розділі "Наш край в XIV-XVI ст.". В ньому читач має змогу ознайомитися з соціально-економічним становищем нашого краю, описані прихід і діяльність князя Ф.Корятовича, селянське повстання 1514 р. під проводом Дьєрдя Дожі та ін. Завершується матеріал розповіддю про утворення Австрійської монархії, яка проіснувала до 1918 року під назвою Австро-Угорщина.

XVII-XVIII ст. - яскрава сторінка в історії краю. Визвольна війна 1648-1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького, рух карпатських опришків, національно-

визвольна війна проти Габсбургів у першій половині XVIII ст., реформи Марії-Терезії та Йосифа II, життя і діяльність єпископа Андрія Бачинського - про це та ще про багато інших історичних подій і фактів дізнається читач, коли прочитас 4 і 5 уроки Юрія Мудри.

6-9 уроки присвячені історії Закарпаття в XIX - на початку XX ст. На нашу думку, саме ці розділи є найбільш ґрунтовними у праці Ю.Мудри. Автор дав об'єктивну характеристику соціально-економічного і політичного розвитку краю, описав хід буржуазної революції 1848-1849 рр., її наслідки для Закарпаття. Перед нами, немов живі, постають О.Духпович, О.Павлович, І.Сільвай, О.Митрак, А.Крालицький, Є.Фенцик, А.Волошини... Роблячи висновок, автор відзначив, що "іноземний гніт гальмував розвиток не тільки економіки, а й культури Закарпаття. Передові діячі літератури і мистецтва вели рішучу боротьбу проти іноземних загарбників і проти "своїх" гнобителів, проти політики асиміляції, захищали інтереси народу".

На XX століття випадають найзнаменніші події в житті українців Закарпаття. В 1918-1919 роках в краї існували кілька орієнтацій - проугорська, прочехословацька і проукраїнська. На з'їзді в Хусті 21 січня 1919 р. Українська Центральна Народна Рада чітко заявила, що хоче приєднання Закарпаття до України. Яскраво написані сторінки про надання краю автономних прав у складі Чехословаччини, про проголошення самостійності Карпатської України. Як відомо, молода незалежна країна проіснувала недовго, її останні

захисники 18 березня вже покидали територію краю. Автор пише, що тільки СРСР засудив акт угорської агресії на Закарпаття. Це так. Однак необхідно було вказати на мотиви такої реакції на події, що відбувалися на Закарпатті.

13-й урок присвячений подіям 1939-1945 рр., тобто від початку окупації краю угорськими гортістами до його визволення Радянською Армією. Читач може знайти великий фактичний матеріал про бойові дії на території Закарпаття, про діяльність партизанських загонів тощо. Що стосується акта возз'єднання краю з Радянською Україною, то ця подія описана у старому дусі. Вважаємо, що автор повинен був використати найновіші праці з цієї проблематики.

14-17 уроки - завершальні в посібнику Юрія Мудри. В них робиться аналіз соціально-економічного і політичного розвитку краю у післявоєнний період. З останнього розділу видно, що Ю.Мудра - оптиміст. Він пише: "Майбутнє краян - у їх власних руках. Тому тільки самовіддана творча праця може наблизити їх заповітну мрію - жити щасливо в незалежній Українській державі". Ми поділяємо не всі думки і зроблені автором книги висновки.

Однак не виникає жодних сумнівів, що досвідчений педагог зробив корисну справу, видавши цю книгу.

Новини Закарпаття. -1994.-17 груд.

ТОКАР М. ЗА ПОКЛИКОМ СЕРЦЯ (ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ
НАРОДЖЕННЯ АНДРІЯ МІНЯ) (УЖГОРОД, 1998)

ТОКАР М. СТОРОЖНИЦЯ. СТОРІНКИ ІСТОРІЇ
СУСПІЛЬНОГО ТА ДУХОВНОГО ЖИТТЯ
(УЖГОРОД: КАРПАТИ. 1999)

ТОКАР М. КОРОТКА ІСТОРІЯ "ПРОСВІТИ" В
СТОРОЖНИЦІ (УЖГОРОД, 2000)

ТОКАР М. РУСЬКА НАЦІОНАЛЬНО-АВТОНОМНА
ПАРТІЯ. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ
(УЖГОРОД, 2000)

Для справжнього історика повинні бути притаманні дві риси. Перша - правдиво відображати події, що знаходяться в центрі дослідження. Прикладом цього може послужити позиція, яку послідовно займав патріарх української історіографії Михайло Грушевський. На сторінках своєї "Ілюстрованої історії України" Михайло Сергійович широко висловився: "...Краще признатися собі, що не знаємо чогось напевно як воно було, аніж оповідати за правду чужі вигадки". Друга риса, притаманна історикові, полягає в науковій новизні, іншими словами, дослідник повинен хоча б у деякій мірі виступити першовідкривачем. Я глибоко переконаний, що ці два важелі, вкрай необхідні для історика, властиві творчості молодого вченого, випускника історичного факультету Ужгородського державного університету, а сьогодні вчителя історії Сторожницької загальноосвітньої школи і здобутника кафедри політології найстарішого в краї

вищого навчального закладу Маріана Токаря. Своїми чотирма книгами він так стрімко увірвався в наукове коло вчених краю, що відразу змусив про себе заговорити відомих і авторитетних дослідників Закарпаття.

В 1998 р. Маріан Токар заявив про себе як про талановитого дослідника історії рідного краю, видавши свою першу книжку "За покликом серця". Вчений простежив у хронологічній послідовності життєвий і творчий шлях одного з активних і несправедливо забутих сподвижників культурно-просвітницького руху на Закарпатті, ветерана освітянської ниви Андрія Міня. Ця легендарна особистість вперше стала об'єктом спеціального дослідження в українській історіографії, хоча вже й до Маріана Токаря невеличкі замітки про А.Міня з'являлися час від часу на сторінках періодичних видань. Цим самим Маріан Токар став у нас розумінні першовідкривачем. Книжка була схвально зустрінута прогресивного громадськістю, доказом чого є позитивні на неї рецензії в українській пресі нашого краю. Символічно, що перша ластівка М.Токаря вийшла під грифом Закарпатського крайового товариства "Просвіта", адже її автор тягне на своїх плечах нелегку ношу члена Ради Ужгородської районної організації.

Просвітянської теми М.Токар торкається також у своїй книжці "Коротка історія "Просвіти" в Сторожниці" (Ужгород, 2000), яку він присвятив 75-річчю заснування товариства в цьому селі. У передмові до книги автор дав стислу, але чітку характеристику умов, в яких розгортався

культурно-просвітницький рух і закладалися основи створення сторожницької "Просвіти". Необхідно погодитись з твердженням дослідника, на нашу думку зваженим і об'єктивним, що період 20-30-х років в історії Закарпаття був періодом великих просвітянських змагань. Безперечно, що "цьому сприяла і лібералізація національної політики Чехословацької республіки, до складу якої входило Закарпаття (1919-1938), що відразу вплинуло на політичне та культурне життя", а "нова генерація відверто кинула виклик долі, відроджуючи національну самобутність українців". Серед подвижників національного руху були імена славетних Августина Волошина, братів Юлія і Михайла Брашайків, Юліана та Федора Реваїв, Августина Штефана, Василя Гренджі-Допського та багатьох інших. Вони назавжди ввійдуть до золоті книги історії Срібної землі за свій безцінний внесок у становлення української державності.

Просвітянські осередки виникли чи не в кожному закарпатському селі в першій половині 20-х років. Такий осередок виник 8 лютого 1925 р. і в Сторожниці. М.Токар скрупульозно визбирував у архівах джерельні матеріали, щоб простежити історію виникнення і діяльності сторожницької "Просвіти" в 1925-1938 роках. Нелегко жилося тодішнім просвітянам, адже "у цілому читальня в Сторожниці повинна була щорічно сплачувати за оренду будинку по 600 чеських крон", а "загальна вартість власності місцевої читальні "Просвіти" оцінювалась на початку 30-х років у 15 тисяч чеських крон". Але, незважаючи на матеріальну скруту,

"протягом перших п'яти років своєї діяльності читальня успішно працювала, а її члени намагалися підняти культурний рівень українців". При читальні були створені аматорський драматичний гурток і Руський Національний хор, руками просвітян формувалась бібліотека. Неодноразово Сторожницю та місцеву "Просвіту" відвідували визначні провідники краю, в тому числі майбутній президент Карпатської України Августин Волошин.

У своїй книзі М.Токар піднімає важливу і актуальну проблему міжнаціонального спілкування, адже відомо, що в Сторожниці проживали і проживають не одні тільки українці. Незважаючи на відвертий, не "сусідський" супротив угорців та словаків, саме "Просвіта" стала вогнищем нашої національної культури, не завдаючи шкоди культурницьким намаганням словаків та угорців. І тим більше символічнішим є те, що просвітяни, не звертаючи уваги на антиукраїнські виступи, сміливо йшли до мети. Своєю діяльністю вони перевершили словесні закиди "опонентів". З болем у серці пише Маріан Токар про останні дні існування "Просвіти" в Сторожниці. 10 листопада 1938 р. село було окуповане угорськими військами, що означало фактичне припинення діяльності товариства. Після приходу угорців уся власність читальні була конфіскована, а книжки з бібліотеки вивезені в невідомому напрямку. Так починалася трагедія "Просвіти", трагедія Карпатської України.

В книзі "Коротка історія "Просвіти" в Сторожниці" Маріан Токар знову повертається до постаті Андрія Міня -

героя його попередньої книги. І в цьому нема нічого дивного, адже А.Міньо стояв біля джерел просвітянського руху в цьому селі. Автор влучно відмітив, що дякуючи своїм вчителям, оточенню, в якому виховувався, Андрій Міньо пройнявся духом просвітництва, національно-культурного відродження краю. Саме ці ідеї спонукали його до подвижницької роботи. Із книги М.Токаря видно, що його герой, будучи вчителем в українських класах, розумів необхідність зв'язку між національною свідомістю людини і шкільною освітою і те, що саме школа повинна стати початком народного виховання майбутнього свого народу. Будучи людиною високоосвіченою та інтелігентною, Андрій Міньо повсюдно користувався повагою місцевого населення. М.Токар простежив життєвий шлях і різнобічну діяльність відомого закарпатського просвітянина від народження до останніх днів його сподвижницького життя, яке перервалось 3 листопада 1975 р.

Книга М.Токаря не тільки про міжвоєнну історію сторожницької "Просвіти". Вона завершується розділом "Відновлення діяльності місцевої "Просвіти", що сталося в кінці 90-х років ХХ століття. До речі, біля джерел відновлення "Просвіти" в Сторожниці стояв і автор книги. Актуальними залишаються міркування М.Токаря про майбутнє нашого національно-культурного відродження. "Сьогодні ми повинні, - констатує автор, - відстоювати культурні надбання різних поколінь і передавати їх дітям. Адже вони понесуть у життя ті думки, ідеї, постулати, котрі у

свій час передали нам наші предки". До цього важко ще щось додати.

Сьогоднішньою вершиною науково-пошукової роботи молодого автора є його монографія "Сторожниця. Сторінки історії суспільного та духовного життя" (Ужгород: Карпати, 1998. -126 с.), в якій зроблена спроба простежити історію села від найперших писемних згадок до наших днів. Маріан Токар скромно констатує, що зробив лише невеликий історичний екскурс у минуле села, яке має багатотисялітню історію та культурні традиції. Але його мешканці пишаються тим, що з кожним днем вписують в історію свого села нові сторінки. До цього додамо, що ми більше дізнаємося про ще один населений пункт краю завдяки книжці М.Токаря. І тут мені пригадалися слова поради мого вчителя академіка Володимира Васильовича Грабовецького, який пропонував крупнолюбно вивчати історію окремих міст і містечок, бо простеживши її, а згодом узагальнивши, матимемо цілісну картину про нашу державу. Варто погодитись з такими міркуваннями авторитетного вченого. Володимир Грабовецький є автором історії Калуша, Галича, Коломиї, Рогатина... Побажаємо і автору історії Сторожниці наслідувати Володимира Васильовича і не зупинятися на досягнутому.

Цікавим і маловідомим є фактичний матеріал, в якому розкрито релігійні стосунки у селі, становлення духовенства як соціального прошарку та розвиток духовної культури місцевих жителів. Автор проаналізував проблему в комплексі,

простеживши релігійну ситуацію в Сторожниці починаючи з XIV ст. Читач має можливість ближче розпізнати такі постаті духовної історії краю, як Іван Ненько, Іринеї Кондратович, славетний художник Йосип Бокшай.

Прочитавши книжку Маріана Токаря, ми дізнаємося багато цікавого про сучасну культуру села, її автор яскраво описав становлення і розвиток Духовного ансамблю Сторожницького Кирило-Мефодіївського Греко-католицького храму, який цього року святкуватиме своє десятиріччя. Необхідно погодитись з дослідником, що учасників ансамблю "можна сміливо назвати продовжувачами славних співочих традицій жителів Сторожниці", а їхній запал, енергію, любов до рідної землі, традицій, віри Христової підхоплять молоді покоління і продовжувть благородну справу своїх земляків".

В даній час Маріан Токар успішно працює над кандидатською дисертацією, об'єктом дослідження якої є партійне життя в Закарпатті між двома світовими війнами. Загальновідомо, що тоді в краї активно діяли близько тридцяти партій, які на різних етапах притримувалися різних політичних орієнтацій. Завдання історика полягає в тому, щоб всебічно вивчити і проаналізувати всі без винятку партії, як проукраїнського, так і русофільського гатунку. Тільки тоді ми матимемо загальну картину партійного життя в Чехословаччині.

Видавши на початку цього року книгу "Руська Національно-Автономна партія. Організація та діяльність",

Маріан Токар заповнив одну з білих плям нашої історії та заявив про себе як здібній і перспективній політолог. У своїй праці молодий дослідник познайомив широкого читача із позицією русофілів щодо політичного автономізму на прикладі діяльності однієї партії. На основі архівних джерел, опублікованих документів, він неупереджено з'ясував передумови виникнення Руської Національно-Автономної партії, охарактеризував її структурну організацію, діяльність та перспективи, яких, в принципі, не виявилось.

Автор аргументовано довів, що РНАП разом з Автономно-Земледільським Союзом були в чіткій опозиції до чехословацького уряду, до українського руху і орієнтувалися на союз з Угорщиною. Ці іредентські тенденції простежувались упродовж всієї діяльності згаданих партій. Тому нема нічого дивного, що в тридцятих роках РНАП займала чільне місце в системі проугорської "п'ятої колонії". Угорський уряд підтримував антиукраїнські партії і морально і в фінансовому відношенні, саме тому партія націонал-автономістів із перших днів свого існування не мала ні фінансових, ні кадрових проблем і швидко розвивалась. Прикриваючись гаслами та програмами, в яких звучали "болючі" для закарпатців проблеми (автономія, реформа сільського господарства і промисловості, мовне питання тощо), лідери РНАПу насправді виконували інші завдання, які більш чітко можна визначити поняттям "політичне замовлення".

Незмінним лідером РНАПу протягом всього міжвоєнного періоду залишався Степан Фенцик, постать якого знайшла об'єктивне вивчення в книжці М.Токаря. Введений до наукового обігу документальний матеріал дозволив автору стверджувати, що в 30-х роках Степан Фенцик поринув у політичну діяльність. Познайомившись з багатьма політичними діячами та високими посадовими особами, досить амбітний молодий політик визначився з національною та політичною орієнтацією. С.Фенцик підтримав, а пізніше разом з А.Бродієм фактично очолив русофільський напрям, але з іншого боку "продався" пропольській та проугорській майбутності Закарпаття. "Він не стільки вірив у щасливе життя краю в складі Угорщини, - розмірковує М.Токар, - скільки ненавидів чехословацький уряд за його ліберальність. Особливо вороже С.Фенцик ставився до українських діячів та всього українства взагалі".

Степан Фенцик був одним із "сірих кардиналів" у період становлення Карпато-Української держави, який її ненавидів, але і боявся. Саме він був прибічником проведення всенародного плебісциту в краї з питання територіальної незалежності, будучи глибоко переконаним, що 98 відсотків населення проголосуватиме за приєднання до Угорщини, "а якщо ні, то він, Фенцик викличе в краї революцію". Чим закінчилася ця політична афера антидержавника С.Фенцика загальновідомо: 92,4 відсотки населення краю проголосували за Українське Національне Об'єднання. Після такого фіаско, а до того ж у звинуваченні в зраді ЧСР, С.Фенцику не

залишалось нічого іншого, як сховатися в польському консульстві, а згодом втекти до Угорщини, на користь якої він прашовав не покладаючи рук протягом всього міжвоєнного періоду. Із книги М.Токаря видно, як ганебно закінчилось безславне життя одного з лідерів угорського іредентизму в краї. У 1945 р. С.Фенщика заарештували й він повстав перед народним судом в Ужгороді. Радянська влада не розділяла діяльності політичних та культурно-освітніх діячів на проугорську, пропольську чи пронімецьку. Кара була визначена. За зрадницьку діяльність Степана Фенщика засудили до страти.

Аналітичними і глибокими є висновки, до яких дійшов молодий дослідник. Необхідно погодитись з М.Токарем, що РНАП та її лідер С.Фенщик, все-таки, розкололи потужні політичні сили Закарпаття. Автономізм, яким маніпулювали націонал-автономісти, був далеким від істинного бачення проблем. Більше того, відверта проугорська діяльність С.Фенщика дискредитувала не лише весь русофільський рух Закарпаття, а й можливість нормального суспільно-політичного й культурно-національного розвитку населення краю". Заслуговує на увагу й твердження вченого, що "політичне розшарування, яке ніби нагадувало демократичність політичного розвитку, не могло привести суспільство в той час до загальної консолідації". Ці думки не втратили своєї актуальності і в наші дні, коли вже в якій раз окремі політики доводять ідею окремішності закарпатських українців, нерідко протиставляючи русинів українцям тощо.

Сподівасмось, що читач із зацікавленням прочитає серію книг Маріана Токаря, а їх автору залишається побажати нових творчих злетів на шляху пізнання історії рідної землі.

Срібна земля. – 2000.- 24 травня

ТОКАР МАРІАН. ПРОУКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ
ЗАКАРПАТТЯ В 1919–1939 РОКАХ (УЖГОРОД, 2001)

Україна, незважаючи на тривалі період бездержавності, все-таки змогла набутися історичного досвіду багатопартійності. Наприкінці XIX – на початку XX ст. українські політичні партії діяли як в системі Радянської імперії, так і в складі Австро-Угорщини. Найсприятливіші умови для існування політичних партій в Закарпатті виникли протягом міжвоєнного періоду, коли наш край входив до складу Чехословацької Республіки – однієї з найбільш розвинутих в демократичному плані держав Європи. Тоді на Закарпатті за підрахунками дослідників діяло понад 30 партій, які можна віднести до кількох основних політичних орієнтацій – проукраїнської, прочехословацької і проугорської. Хоча відзначимо, що проукраїнська орієнтація нерідко перепліталася з прочехословацькою.

Здавалося б, міжвоєнний період історії Закарпаття вже досить скрупульозно вивчений. Однак, переважна більшість праць з'явилася в радянські часи, а тому була занадто заангажованою і страждала однобокністю. Приємний виняток у цьому плані становить другий том «Нарисів історії Закарпаття», який побачив світ у 1995 р. під редакцією проф. І.М.Гранчака. В ньому належним чином висвітлено і становище політичних партій в Закарпатті. Сьогодні ми можемо впевнено стверджувати, що в «Нарисах...» лише окреслено схему майбутніх досліджень, яку нам необхідно постійно вдосконалювати. Яскравим прикладом всебічного

вивчення окремої проблеми із міжвоєнних часів є вихід у світ нової монографії молодого ужгородського вченого Маріана Токаря «Проукраїнські політичні партії Закарпаття в 1919–1939 роках».

Рецензована праця складатиметься крім обов'язкових вступу і висновків, із шести розділів – «Зародження політичних партій проукраїнської орієнтації у 1920–1924 роках», «Діяльність партій у другій половині 20-х – другій половині 30-х років», «Участь проукраїнських партій у парламентських виборах 1924, 1925, 1929 та 1935 років», «Пошук шляхів консолідації проукраїнських політичних сил у другій половині 30-х років», «Ліквідація багатопартійної системи і становлення політичної монополії партії УНО (кінець 1938 – перша чверть 1939 рр.)».

Джерельну базу дослідження склали матеріали фондів Державного архіву Закарпатської області, опубліковані архівні документи, періодика Закарпаття 20–30-х рр. Автор скрупульозно опрацював всю основну наукову літературу з досліджуваної проблеми (387 наукових позицій).

Автор запропонував власну періодизацію становлення і розвитку політичних партій на Закарпатті в міжвоєнний період: 1) 1920 – середина 30-х рр., коли почала формуватися політична система ЧСР, в якій закарпатські партії займалися пошуками союзників у Празі, щоб мати можливість впливати на долю краю через своїх представників у сенаті і парламенті; 2) середина 30-х рр. – осінь 1938 р., коли йшла боротьба за виживання в багатопартійній системі, а партії переживали

стадію структурно-організаційного змушнення; 3) осінь 1938 – весна 1939 рр. Цей етап співпав із процесом «довершеності», еволюцією партійних організацій у державні інститути політичної системи та його ліквідація.

Із понад тридцяти політичних партій, які діяли протягом 20–30-х років у Чехословаччині, автор аналізує діяльність семи партій проукраїнської орієнтації – Руську Хліборобську (Земледільську) партію (1920–1924), Соціал-демократичну партію Підкарпатської Русі (1920–1938), Крайовий комітет Компартії Чехословаччини (1921–1938), Християнсько-Народну партію (1924–1938), українську фракцію Аграрної партії (1934–1938), Українську селянську партію (1935–1938) та Українське Національне Об'єднання, яке існувало протягом нетривалого проміжку часу з січня по другу половину березня 1939 р. Поза увагою дослідника залишилися партії проугорської та прочехословацької орієнтації, однак вони і не визначалися як об'єкт наукового дослідження. Сподіваємось, що М.Токар не поставить на цьому крапку, а доведе справу до логічного завершення. Тоді перед нами вималюється досить чітка картина всієї політичної партійної системи в Чехословацькій Республіці між двома світовими війнами.

На нашу думку, рецензоване видання варте того, щоб на ньому зупинитися більш детально. У першому розділі монографії – «Зародження політичних партій проукраїнської орієнтації у 1920–1924 роках» – зроблена спроба, яку можна розцінювати як успішну, з'ясувати причини та основні

чинники, що вплинули на утворення перших політичних партій у Закарпатті. Не акцентуючи увагу на всіх факторах, відзначимо тільки один аспект. На нашу думку, правій автор, коли пише, що «одні із важливих моментів становлення партійно-організаційної структури проукраїнського спрямування в Закарпатті на початку 20-х років,... полягав у об'єднанні українських сил навколо культурно-просвітнього товариства «Просвіта», яке було створено тут 9 травня 1920 р.» [С.9]. Саме «Просвіта» спричинилася до заснування Руської Хліборобської (Земледільської) Партії. Активні члени «Просвіти» А.Волошин, М. і Ю.Брашайки, А.Штефан водночас були ініціаторами створення РХ(З)П.

Детальний аналіз програмних документів та друкованого органу партії дав можливість М.Токарю стверджувати, що «упродовж 1920–1924 рр. із середовища політичних партій, які діяли в Закарпатті, більш чітко вираженням захисником проукраїнських інтересів була тільки РХ(З)П, яка була суто крайовою політичною організацією із досить сталою програмою і вміло сформульованими вимогами. Незважаючи на її офіційну лояльність до чехословацької влади, вимоги найшвидшої реалізації автономних прав базувались на національно-політичній орієнтації на єдність українського народу по обидва боки Карпат. Існуючі на той час соціал-демократична та комуністична партії – філії загальнодержавних партій – у той час лише почали викристалізовувати подібні національно-культурні елементи. Обидві вищеназвані партії перебували

на стадії розвитку, отож говорити про тверду їх українську орієнтацію буде, м'яко кажучи, перебільшенням.

У другому розділі – «Діяльність партій у другій половині 20-х – другій половині 30-х років» – йдеться про ті суттєві зміни в діяльності політичних партій краю, які сталися після 1924–1925 рр. Переважна їх більшість поступово потрапила в залежність від своїх центральних органів у Празі. Найбільш відома з проукраїнських партій – РХ(З)П змінила орієнтацію у бік християнсько-народного напрямку. Так виникла Християнсько-Народна партія, яку очолив Августин Волошин.

Чимало місця в монографії М.Токаря відводиться сторінкам історії крайкому КПЧ. Упродовж першої половини 30-х рр. закарпатські комуністи найбільше уваги приділяли страйковій боротьбі, небажаний контактувати із місцевою соціал-демократією і подальшій пропаганді «радянського способу життя» [С.45]. Що стосується соціал-демократів, то вони засуджували марксистсько-ленінське тлумачення класової боротьби і встановлення диктатури пролетаріату. Друкований орган партії – газета «Вперед» неодноразово критикувала крайком КПЧ за однобокість висвітлення подій у СРСР, замовчування голодомору 1932–1933 рр. та політичного терору. У свою чергу соціал-демократи співпрацювали з «Просвітою». На першотравневій маніфестації у 1931 р. на противагу пропагованих комуністами гасел про приєднання до Радянського Союзу, члени місцевої СДП висували протилежні ідеї типу «Геть з

Радянським Союзом!» або «За мир і спокій в республіці!» [С.49]. В свою чергу СДП звинувачувалася закарпатськими комуністами у потуранні фашистам. Автор детально проаналізував програму і Статут Аграрної партії, охарактеризував її друкований орган та відзначив, що аграрники «прихильно... ставилися і до питання консолідації всіх українських політичних партій краю, і у процесі своєї діяльності не робили різких змін партійної опозиції [С.66].

М.Токар не обминув і той факт, що на 30-ті роки припадає загострення протиставлення між проукраїнськими і русофільськими партіями (АЗС, РНАП, Общество ім. А.Духновича). Як не дивно, але автономні гасла були як в проукраїнських партіях, так і в русофільських. Та все ж ядром автономної політики краю залишилася ХНП. Її лідери послідовно відстоювали ідеї політичної та економічної самостійності Закарпаття. Ведучу роль вони відігравали і в надпартійному представницькому органі – Першій Руській (Українській) Центральній Народній Раді, а їх культурно-національною опорою була «Просвіта», навколо якої об'єдналися всі прогресивні національні сили, незалежно від їх партійної приналежності [С.73].

Окремий розділ монографії М.Токаря присвячений участі проукраїнських партій у парламентських виборах 1924, 1925, 1929 та 1935 років [С.76–84]. Порівняльний аналіз вищеназваних виборів до чехословацького парламенту дав право автору стверджувати, що вони «показали спроможність тих чи інших політичних партій впливати на суспільне життя

окремого регіону. Серед проукраїнських політичних організації своєю масовістю й потужною структурно-організаційною базою виділялися крайком КПЧ і місцева ЧСДП. Не останню роль у міцності організації відіграла й матеріально-фінансова допомога філіям від їх центральних органів у Празі. З іншого боку, цей важіль заподто суттєво впливав на самостійність партійних дій і рішень» [С.84].

На другу половину 30-х років припадає пошук шляхів консолідації проукраїнських політичних сил, чому присвячений четвертий розділ монографії М.Токаря. Проведення 17 жовтня 1937 р. Величного Всепросвітянського з'їзду в Ужгороді показало реальну можливість об'єднання всіх українських сил краю в одну могутню культурно-політичну коаліцію. На всепросвітянське свято спільно йшлися крім первинних осередків «Просвіти», «Січі», «Пласту», УСРП, українських гілок соціал-демократичної, аграрної та комуністичної партій. Така єдність, що не мала до цього часу аналогу в політичній історії Закарпаття, промовисто засвідчила прагнення українського населення краю до політичної консолідації заради майбутності власного народу [С.86].

Монографію завершує розділ «Ліквідація багатопартійної системи і становлення політичної монополії партії УНО», в якому охарактеризовані події кінця 1938 – першої чверті 1939 рр. [С.91–124]. Давши оцінку перших двох автономних урядів на чолі з А.Бродієм та А.Волошином, М.Токар справедливо підмітив: «Пройшовши з 1919 р по 1938

р. добру школу багатопартійного життя з його кризовим, а то й невідконтрольним явищем, тогочасне суспільство в різних регіонах держави, внаслідок як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, вибрало для себе більш авторитарні системи, які, перш за все, були покликані згуртувати населення і стабілізувати суспільно-економічне та політичне життя. Так, чехи обрали систему «дуопартизму» (існування двох партій), словаки – «монопартизм» (однопартійна система), а жителі тодішнього Закарпаття – «анепартизм», тобто позапартійну систему, яка базується на консолідації всіх активних політичних сил не у політичних партіях, а в надпартійному національному органі, яким тоді стала Українська Центральна Рада» [С.97].

Проте політичні події кінця 1938 – початку 1939 рр. показали цілий спектр державно-правових моментів, які йшли всупереч ще фактично діючій Конституції ЧСР. Рішення Празької влади, а згодом уряду Карпатської України про розпуск всіх політичних партій було підтверджене 16 і 30 січня 1939 р. Однак, вже 23 січня почалася організаційна робота по створенню нової політичної партії, якою стало УНО. Воно виникло 20 січня 1939 р. на базі ХНП, УСП, філій Аграрної партії та СДП. Партія діяла до 1942 р., коли її керівники були заарештовані угорськими властями. Даючи оцінку діяльності УНО, М.Токар підсумував: «В цілому ж, політика ліквідації багатопартійної системи в Закарпатті у 1938 р. з огляду на політичну ситуацію в автономії була, вважаємо, цілком виправданою, так само, як і становлення

політичної монополії в особі партії УНО у 1939 р.» [С.124].

Книга належним чином проілюстрована (фотографії лідерів політичних партій, відбитки друкованих органів партій). В додатках до монографії поміщені біографічні нариси про 17 лідерів та активістів проукраїнських політичних партій (О.Борканок, М.Бращайко, Ю.Бращайко, А.Волошин, С.Ключурак, І.Локота, І.Мондок, І.Невницька, Д.Німчук, Я.Остапчук, Є.Пуза, Ф.Ревай, Ю.Ревай, М.Сидоряк, А.Товт, А.Штефан, П.Яцко).

Вітаючи появу цього монографічного дослідження, хотілося б висловити деякі побажання. Зокрема, нам здається досить штучним посилання на монографію професора Д.Д.Данилюка. Хоча його книга «Історична наука на Закарпатті» є ґрунтовним дослідженням, однак безпосереднього відношення до теми дослідження М.Токаря немає. У такому випадку ми можемо назвати десятки монографій закарпатських дослідників з історії освіти і науки краю 20–30 років. Автор нерідко путає окремі політологічні терміни (партія, організація, сила тощо). Варто, все ж таки, зупинитися на загальноприйнятих термінах: політичні партії та громадські організації. І на завершення. Можливо, прийшов час поділяти закарпатські партії міжвоєнного періоду за типологією – державницькі та антидержавницькі; ліві, праві та центристські. Хоча, безперечно, має право на існування і традиційна типологія за політичною орієнтацією – проукраїнські, проугорські та прочехословацькі партії.

Монографія Маріана Токаря «Проукраїнські політичні

партії Закарпаття в 1919–1939 роках» відзначається актуальністю та науковою новизною, є значним кроком вперед у дослідженні політичної системи Чехословаччини міжвоєнного періоду. Сподіваємось, що автор проведе аналогічну роботу по вивченню партії проугорської орієнтації, бо саме вони стали опорою для утвердження гортнєстської диктатури в березні 1939 р.

ЖИЛЕНКО Р.В. АМЕРИКАНСЬКИЙ ВИБІР.
ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО
КУРСУ США В 20-30-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

(Ужгород, 2000)

Зовнішня політика США в міжвоєнній період досліджена, здавалося б, досить повно. Однак, чи так воно насправді? З'ясовується, що ні, якщо прочитати книгу молодого ужгородського історика Р.В.Жиленка "Американський вибір. Фактори формування зовнішньополітичного курсу США в 20-30-х роках ХХ століття". У вступі до неї автор відзначив, що "не дивлячись на величезний доробок вчених, залишається значне поле для нових досліджень цієї проблеми. Це зумовлено, в першу чергу, розбіжностями та певною односторонністю методів історичного дослідження, які використовували як радянські, так і американські вчені. Залишила свій негативний відбиток і крайня ідеологізація американської історії в умовах повсюдного біполярного світу" (С.3). Необхідно погодитись з твердженням Р.В.Жиленка, що методологічна односторонність "привела до вип'ячування одних факторів і замовчування або нехтування іншими. В кінцевому рахунку, це не лише не дало можливості висвітлити комплексно всі фактори, які впливали на формування зовнішньої політики США, але не розкрило механізму досягнення країною світової першості за короткий термін" (Там само).

В центрі уваги автора рецензованої монографії знаходиться зовнішня політика США в західноєвропейському

регіоні. І в цьому немає нічого дивного, адже "саме на відносинах з країнами цієї частини світу відчувались зовнішньополітичні доктрини, з ними асоціюється американський ізоляціонізм, вони залишалися центром політичної і воєнної могутності того часу. Зовнішня політика США в інших регіонах розглядається в контексті європейських подій. іноді як свого роду продовження активності країни в цьому регіоні" (С.8).

У першому розділі - "Економічний фактор в зовнішній політиці Сполучених Штатів" - Р.В.Жиленко запропонував власну періодизацію ефективності впливу бізнесу на зовнішню політику в 20-40-х роках. Вчений виділяє три основні періоди, перший з яких включає період 20-х років і характеризується невдалими самостійними спробами американського бізнесу захопити світову першість шляхом фінансової експансії. Серед причин цих невдач автор називає ту міжнародну і економічну систему, яка встановилася після Першої світової війни. Вона не допускала втручання третьої сили. Другий період розпочинається в роки економічної кризи і завершується початком Другої світової війни. Цей етап характеризується явним послабленням зовнішньої активності американського бізнесу, що було спричинено рядом факторів. Разом з тим, на цей час припадає посилення уряду в результаті "нового курсу" Рузвельта і формування трикутника: уряд-бізнес-армія. Третій період розпочинається з початком Другої світової війни, яка порушила баланс світових сил, створивши вакуум, що дозволило США нарешті

реалізувати свій економічний потенціал шляхом тісної співпраці уряду, бізнесу і армії (С.9-28).

Опрацювання великої кількості джерел, їх порівняльний аналіз дозволили Р.В.Жиленку зробити важливий висновок, що "хоч і не вдалося американському капіталу протягом 20-х років встановити свою світову гегемонію, були створені реальні передумови для цього. Головним з яких є союз бізнесу, армії і уряду - прототип майбутнього ВПК. Це дало змогу з початком Другої світової війни активно втілювати ідеї про світову першість в житті" (С.29).

"Соціальні фактори зовнішньої політики США" - таку назву має другий розділ монографії Р.В.Жиленка (С.32-60). Ґрунтовно розглянувши еволюцію громадської думки США щодо зовнішньої політики в 20-30-х роках, автор виділив два періоди. Якщо в 20-ті роки були помітні хитання громадської думки між обмеженим ізоляціонізмом і націоналізмом, то для 30-х років характерним став крутий поворот більшої частини американців до ізоляціонізму. Вчений підсумував, що "громадськість через своїх представників в конгресі, виборчі кампанії юридично узаконила ізоляціонізм і поставила перепони на шляху до активної зовнішньої політики. Провідну роль відіграв при цьому зовнішній фактор. Еволюція беззаконня і тоталітаризму в Європі відбила у простих американців бажання мати з нею спільні справи" (С.56). Необхідно погодитись з думкою Р.В.Жиленка, що "наприкінці 30-х років, коли ставало все зрозуміліше, що

тоталітаризм загрожує вже і безпосереднім інтересам США, починається повільне, але певніше посилення інтервенціонізму. І знову ж одним з ключових факторів виступив зовнішній. Американці хитались в залежності від повідомлень про грізні події в Європі... Країні цим хитанням поклала Друга світова війна, яка чітко вказала американцям на місце і роль, які покликана і повинна зайняти їх країна" (С.56-57).

Оригінальним є третій розділ монографії - "На шляху до "світової політики" - який включає в себе підрозділи "Зовнішня політика США в період "дивної війни", "Битва за Францію і США" та "Від нейтралітету до стану невоюючого союзника". Відомо, що на перших порах США притримувались політики нейтралітету в Другій світовій війні, яка почалася 1 вересня 1939 р. нападом фашистської Німеччини на Польщу. Безперечно, правий Р.В.Жиленко, коли зауважує: "...Оскільки в демократичній країні одним з основних факторів, який визначає політику країни, є громадська думка, а вона в США розділилась", то, безсумнівно, "більшість бажала залишатися осторонь... Саме це і привело США до "дивного нейтралітету"... Причому США і їх зовнішня політика опинилася в певній мірі в залежності від розвитку європейських подій, а саме: чим швидше "дивна війна" прямувала до війни реальної, тим швидше дивний нейтралітет втрачає свої риси нейтральності, переростаючи в фактор допомоги союзникам" (С.67-78). Однак, швидке розгортання німецького наступу на західному

фронті змусило Сполучені Штати суттєво поживити свою зовнішню політику.

Р.В.Жиленко чітко довів, що у вересні 1940 р. склалася ситуація, коли США кінцево визначилися з веденням свого зовнішньополітичного курсу. Допомога вже у відкритому вигляді союзникам, зробила суперечності з Німеччиною смертельними. Не за горами було зіткнення з Японією, яка своєю агресією в Індокитаю, суттєво зачепила інтереси США. В ситуації, яка склалася, єдиним шляхом хоча б відтягти початок війни, стала допомога Англії. І чим сильнішою ставала рішучість Британії боротися до кінця, тим сильнішою ставала і допомога США. А сумніви в рішучості Англії вже практично зникли (С.77).

"Американська зовнішня політика з осені 1940 року - по червень 1941 року, - зауважує Р.В.Жиленко, - являла собою період безпосередньої підготовки США до війни... Це також був період перетворення теоретичних ідей про світове домінування США в площину перших практичних кроків на цьому шляху. А "ленд-ліз" став унікальним засобом приведення цього механізму в дію. Водночас, "ленд-ліз" пов'язував США і Британію, як союзників і тому невдачі англійців на весні 1941 року неминуче привели б США до безпосереднього вступу в війну. Цього не сталося лише завдяки нападу Німеччини на СРСР, що давав Англії воюючого союзника, а Сполученим Штатам можливість відтягнути час свого вступу в війну" (С.85).

Монографія завершується стислими, але ґрунтовними висновками. Заслуговує на увагу твердження автора, що "в період з вересня 1939 року по червень 1941 року було закладено підвалини майбутнього розвитку США і "їх світової" могутності, а оскільки ця могутність в значній мірі визначає розвиток всього світу, то було накреслено і основні перспективні напрями розвитку всього людства, всієї системи міжнародних відносин" (С.91). Високо оцінюючи монографію Р.В.Жиленка, необхідно відзначити, що вона, написана на великому масиві архівних джерел, які, в значній мірі, введені до наукового обігу вперше, являє собою ґрунтовне дослідження зовнішньої політики США в 20-30-х роках. Рецензована монографія, безперечно, заповнить ще одну "білу пляму" у вітчизняній американістці.

МАКАРА М.П. ЗАКАРПАТСЬКА УКРАЇНА:
ШЛЯХ ДО ВОЗЗ'ЄДНАННЯ, ДОСВІД РОЗВИТКУ
(ЖОВТЕНЬ 1944 - СІЧЕНЬ 1946 рр.) (УЖГОРОД, 1995)

Відрядне явище: дедалі частіше з'являються праці вітчизняних істориків про післявоєнний період Закарпаття. Вперше на належному науковому рівні (маю на увазі архівний рівень) цю проблему порушили ужгородський історик М.В.Троян і американський дослідник, уродженець нашого краю В.Маркус. Відразу відзначу, що їх праці по-різному трактували розвиток подій в Закарпатті в 1944-1945 роках. З нових позицій ця проблема була оцінена учасниками наукової конференції, присвяченої 50-річчю визволення Закарпаття від фашизму та 50-річчю Першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України, яка проходила в Ужгороді 18 листопада 1994 р. Виступаючі закликали до об'єктивності її правдивості.

Нещодавно побачила світ нова праця про події 50-річної давності кандидата історичних наук, доцента кафедри історії України, директора Інституту Карпатознавства Ужгородського державного університету М.П.Макари "Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 - січень 1946 рр.)". Книжка складається з 12 окремих розділів. Автор розглянув питання визволення Закарпаття від угорсько-фашистської окупації, початок утвердження народної влади в краї та роль КПЗУ в цьому процесі, висвітлив роботу Першого з'їзду Народних комітетів, перетворення в промисловості, сільському

господарстві, культурі. Об'єктивно дається оцінка радянсько-чехословацьких відносин і договору між СРСР і ЧСР від 29 червня 1945 року. Праця М.П.Макари побудована на опублікованих і архівних документах, монографіях і статтях М.Трояна, В.Маркуся, І.Гранчака, І.Попа, І.Ваната, П.Магочія та ін. Загалом автор використав майже всю літературу з досліджуваної проблематики. Завдяки цьому йому вдалося дати цільне уявлення про короткий, але бурхливий період історії нашого краю" (с.3).

Характеризуючи заходи та починання, які здійснили Народні комітети Закарпатської України на місцях, М.П.Макара слушно підмітив, що проміжок часу з листопада 1944 до кінця 1945 рр. був періодом "народної демократії", в якій "змішалися колишні конституції та стара буржуазна система з новими радянськими установами".

Загальновідомо, що в 1944-1946 рр. КПЗУ була єдиною партією, яка стояла на чолі перетворень та об'єднавчого процесу. Інші партії були заборонені ще раніше. Треба погодитися з твердженням автора, що комуністи краю ще з 1926 р. займали чітку проукраїнську позицію, вимагаючи "об'єднання з однокровними братами по той бік Карпат, звичайно, при сприятливих для цього політичних умовах" (с.19). На конференції закарпатських комуністів САРУ! листопада 1944 р. було прийнято рішення про об'єднання всіх комуністичних організацій краю в єдину Комуністичну партію Закарпатської України. Тоді ж першим секретарем ЦК КПЗУ було обрано І.Туряницю, другим секретарем -

Д.Тарахонича, секретарями - С.Вайса та І.Ледшея. Делегати конференції заявили "про своє непохитне прагнення возз'єднатися з нашими єдинокровними братами, які живуть на території Радянської України" (с.21).

Однак дуже швидко з'ясувалося, що Москва і Київ не дуже довіряли автохтонам. М.П.Макара наводить переконливі цифри з цього приводу. Так, після прийняття ЦК ВКП(б) рішення про включення КПЗУ до складу ВКП(б) із 4249 членів КПЗУ квитки членів та кандидатів у члени ВКП(б) отримали всього 2634, або 38% усього складу колишньої організації закарпатських комуністів. Мотивація була різною: служба в угорській армії (811 чол.), перебування в інших "ворожих" партіях (297 чол.), в тому числі 287 - у КПЧ, 4 - в угорській, 4 - у французькій, 2 - в канадській компартіях... Іншим відмовляли за "пасивність у політичному житті", за "антирадянську поведінку після визволення", за належність до "нетрудового елементу" (с.27-28). Таким чином, закарпатські комуністи "першими поплатилися за щире довіру сталінському режимові, який тут і без їх волі невідворотно утверджувався". Щось аналогічне мало місце після приходу радянської влади на Західну Україну в 1939 р., коли постраждали не тільки бойовики ОУН, але й місцеві комуністи. Не випадково, що Комуністичну партію Західної України, за висловом відомого історика, нашого земляка Ю.Ю.Сливки, називали "розстріляною КПЗУ".

Роботі Першого з'їзду Народних комітетів присвячена значна історична література. До речі, вона досить повно використана автором рецензованої монографії. Це праці І.Ф.Євсєєва, В.В.Хайнаса, М.В.Трояна та багатьох інших. М.П.Макара скрупульозно охарактеризував основні декрети Народної ради - вищого органу державної влади в Закарпатті. Та найважливішим було рішення Першого з'їзду Народних комітетів про "возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною" (с.32). До речі, цей історичний акт був високо оцінений також українською діаспорою, яку важко вважати симпатиками більшовиків. Зокрема, письменник і громадський діяч Василь Гренцжа-Донецький, який уже тоді, проживаючи в Чехословаччині, писав: "... Дуже помилуються ті панове, що думають, що я... лялтиму нинішню українську владу. Ні, панове!.. Україна мені рідна, мила, Україна мені дорога, хоч би вона звалася навіть і радянською, але вона після 300-літньої неволі встала і живе! Україна є і 40-мільйонний народ, який, добившись до своєї рідної культури, не загине, а піде своїм шляхом".

Аналогічної думки про історичність акту возз'єднання притримується і М.П.Макара, справедливо зауважуючи, що в другій половині 40-х років завершився "реальний процес об'єднання українських земель в єдиній державі" (с.101).

Дослідник навів численні факти, які свідчили про те, що в Закарпатті "твердо і неухильно насаджувався режим сталінського соціалізму" (с. 40). "Як показала практика, - пише він, - правові органи охороняли територію

Закарпатської України "від проникнення ворожих елементів", "виловлювали й арештовували ворожі елементи, очищали від них державні установи, підприємства", затримували "багато осіб, що виявились ворогами народу"... Якщо додати до цього, що діяльність цих органів направляв генерал-полковник Л.Мехліс, у партії провідну роль відігравав А.Андрійко (А.Чеканюк), Союз міліції очікував майор Левко, народними дружинами командував колишній командир партизанського з'єднання полковник О.Тканко, не кажучи вже про повну владу всюдисущої "таємної поліції", то неважко здогадатися, що майбутня Закарпатська область нічим не відрізнялася від решти областей Української РСР - складової частини "єдиного і неподільного" Радянського Союзу. М.П.Макара не приховує, що возз'єднання краю з Радянською Україною було не тільки волевиявленням закарпатських українців, але й чітко спланованою "московською режисурою" (с.101).

Прослідкувавши всі етапи радянсько-чехословацьких переговорів, автор відзначив: "Останню крапку над "і" про подальшу долю Закарпаття поставив "кремлівський правитель", "батько всіх народів" Й.Сталін...". Президент ЧСР Е.Бенеш повністю капітулював і насмілювався тільки поставити питання про визначення кордону між Закарпатською Україною і Словаччиною, в східних районах якої проживало близько 150 тисяч русинів-українців, які також могли просити приєднатися до України" (с.44-45).

Порушується в книжці і питання про вступ закарпатських добровольців до лав Радянської Армії. Мотиви цього процесу були різними. У громадській ізоляції опинилися бойові побратими, які вели боротьбу проти німецьких загарбників у 1-му Чехословацькому армійському корпусі, сформованому в СРСР. Вони до 1974 р. навіть не визнавалися учасниками війни. От і вийшло, що у більшості міст та районів області так і не були складені списки добровольців - ні тоді, коли їх набирали, ні навіть по війні (с.49). До речі, настав час спорудити в обласному центрі пам'ятник генералові Л.Свободі, якій врятував від неминучої загибелі тисячі закарпатців - в'язнів таборів сталінського ГУЛАГу.

"Читач може знайти цікавий фактичний матеріал про відбудовні процеси та перетворення в галузі промисловості (с.60-68), проведення земельної реформи (с.68-75), перші кроки на шві освіти і культури (с.83-91), вирішення національного питання (с.91-101). Автор, позитивно оцінюючи всі ці перетворення, не замовчує також негативного.

Водночас хотілося б висловити деякі критичні міркування, які, звичайно, ні на йоту не применшують великого вкладу М.П.Макари у вітчизняну історіографію. У розділі "Закарпатська Україна як етап в політичній історії краю" автор проводить паралель між Карпатською Україною 1938-1939 рр. Я категорично не можу погодитись з твердженням дослідника, що в 1938-1939 рр. "тутешня

державність творилась за задумом і під диктовку Берліна руками націоналістичної еміграції, стараннями якої автономна Підкарпатська Русь перетворилася в Карпатську Україну, яка без відома більшості населення мала стати "зародком самостійної соборної України" під гаслом національної ідеї "нація понад усе", національної винятковості, місіонерства, що в тих умовах виявилось справою ілюзорною, точніше - авантюрою" (с.101). На проголошення незалежності Карпатської України 15 березня 1939 р. вплинули різні фактори, зокрема, Німеччина і ОУН, однак ніхто не може заперечити і те, що утворення самостійної Карпатської України, як і Закарпатської України в 1944-1946 рр., було волевиявленням переважної більшості українського народу Закарпаття. Численні докази цього я наводив у своїх публікаціях.

Незважаючи на вищенаведене, монографія М.П.Макари "Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944-січень 1946 рр.)" є змістовним науковим дослідженням, новим кроком у сучасній українській історіографії. Це об'єктивне висвітлення історичних подій другої половини 40-х років в Закарпатті буде корисним як для фахівців-істориків, так і для всіх, кого цікавить історія рідного краю.

Новини Закарпаття.-1995. - 16 вересня

ВОВКАНИЧ І.І. ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА В 1945–1948 РР.:
НАРИС ІСТОРІЇ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ (УЖГОРОД:
ВИДАВНИЦТВО В.ПАДЯКА, 2000. – 352 с.)

Рецензована монографія І.І.Вовканича – плід багаторічної дослідницької роботи над вивченням перших післявоєнних років Чехословацької республіки. Об'єктивний і незаангажований аналіз саме 1945–1948 рр. в історії держави чехів і словаків дає нам можливість краще збагнути такі історичні події, як «Празька весна» 1968 р. і «оксамитова революція» кінця 80-х років ХХ століття. Правий, безперечно, І.І.Вовканич, коли стверджує, що «порівняльний аналіз теорії і практики двох попередніх періодів в історії держав Східної Європи – другої половини 40-х та 90-х років ХХ століття, як феномену переходу від демократії до тоталітаризму у першому випадку та повернення до демократичного устрою – у другому, заслуговує глибокого наукового вивчення» [С.9]. Актуальність піднятої автором проблеми полягає і в тому, що «корпоративне вивчення спільного і особливого у регресі і прогресі демократичного устрою в державах Східної Європи дозволило б уникнути помилок минулого в теперішній, постсоціалістичній реконструкції та демократизації суспільства, зокрема, і в незалежній Україні».

Монографія І.І.Вовканича є комплексним дослідженням цілісного історичного процесу політичного розвитку Чехословацької республіки в 1945–1948 рр. Новизна її полягає в тому,

що, по-перше, політична історія ЧСР перехідного післявоєнного етапу по-новому розглядається у контексті дихотомії «демократизм–тоталітаризм»; по-друге, сформульована концепція щодо одночасного розгортання кардинальних системних суспільно-політичних змін в ЧСР і демонтажу демократії уже впродовж перехідного періоду 1945–1948 рр. До цього додамо, що притримуючись концепції «відкритості минулого», автор, вивчаючи суспільно-політичний розвиток ЧСР в 1945–1948 рр., розглядає цей історичний процес через призму багатоваріантності еволюції з висвітленням альтернатив, котрі існували в той час, і реалізація яких могла запобігти антидемократичному процесу повоєнного чехословацького суспільства [С.15].

У першому розділі – «Джерельна база і концептуальні засади дослідження суспільно-політичного розвитку Чехословаччини в 1945–1948 рр.» – зроблено ґрунтовний аналіз джерельної бази та історіографії досліджуваної автором проблеми. Необхідно погодитись з твердженням І.І.Вовканича, що «тривалий час персональний доступ до архівних першоджерел був суворо контрольований і максимально обмежений», і лише «наслідком демократичних переломів рубежу 80–90 років у суспільно-політичному розвитку держав Центрально-Східної Європи стала максимальна лібералізація доступу істориків та широкої громадськості до архівних джерел та інтенсивне їх опрацювання і публікація» [С.16–17].

Монографія І.І.Вовканича, що являє собою згусток його

докторської дисертації, написана на величезному масиві архівних джерел, переважна більшість яких введена до наукового обігу вперше, та обширної історичної наукової літератури (620 наукових позицій). В основу монографії лягли архівні документи з багатьох фондів Центрального державного архіву Чеської Республіки у Празі, Словацького Національного Архіву в Братиславі, Моравського земського (м.Брно) та Кошицького обласного архівів. Основний масив документальних матеріалів з питань політичного розвитку Чехословацької Республіки в 1945–1948 рр. сконцентровано зараз в архівних установах Чеської республіки – у фондах ЦДА ЧР, Архіву Інституту Т.Г.Масарика, Архіву Міністерства закордонних справ ЧР та у новостворених в 90-і роки партійних архівах Чеської соціал-демократичної партії, Ліберальної національно-соціальної партії, Християнсько-демократичної унії – Чехословацької народної партії. Скрупульозна робота І.І.Вовканича з архівними документами, які містяться в Чехії і Словаччині, дозволила автору стверджувати, що «за період майже 10-річної постсоціалістичної демократії 90-х років безліч раніше утаємничених тоталітарним режимом архівних документів не під силу, хоча б частково, опрацювати і опублікувати досить обмеженому колу професійних дослідників історії ЧСР повоєнного періоду» [С.36–37].

Знаходилися в центрі уваги автора і документи, які зберігаються в архівах Російської Федерації. Єдиним достатньо відкритим для дослідників з-поміж центральних

архівів РФ на сьогодні є фонди Російського державного архіву соціально-політичної історії. У Державному архіві Російської Федерації автором опрацьовані матеріали «особистих папок» НКВС–МВС, НКДБ–МДБ СРСР, підготовлені для радянського керівництва і особисто Й.Сталіна. Хоча, відзначає І.І.Вовканич, «доступ до них, особливо для зарубіжних учених, все більше обмежується» [С.37]. Найсерйозніші – переважно неопубліковані матеріали з досліджуваної проблеми – політичної боротьби в Чехословаччині 1945–1948 рр. – містяться у фондах двох російських архівів: АЗП РФ і РДАСПІ (м.Москва). В останньому, зокрема, сконцентровано документи колишніх архівів КПРС і міжнародного комуністичного руху. В АЗП РФ зберігаються відомчі матеріали Наркомату закордонних справ, перейменованого весною 1946 р. в Міністерство закордонних справ СРСР.

Отже, критичний, порівняльний аналіз різних груп архівних та опублікованих матеріалів, склав джерельну базу монографії І.І.Вовканича. Однак, як відзначає автор, «великий масив використаного джерельного матеріалу був основою, але не самоціллю у вивченні суспільно-політичних перетворень 1945–1948 рр. у Чехословаччині. Це лише тло, на якому більш виразно просліджуються системні зміни в чехословацькому суспільстві періоду другої половини 40-х років» [С.46].

Ґрунтовним є історіографічний огляд [С.46–77]. Щоб не акцентувати на аналізі автором окремих праць з

досліджуваної проблеми, зупинимось тільки на узагальненні історіографічної проблематики. На думку І.І.Вовканича, недоліком більшості чеських та словацьких, як і інших східноєвропейських, істориків є дещо звужений конкретний підхід у дослідженні проблем суспільно-політичного розвитку перших повосинних років. Вони занадто заглиблюються у «домашні» міжпартійні та інші суперечності цього періоду, залишаючи поза увагою широке тло формування нової системи міжнародних відносин, «радянського блоку» і тоталітаризму в повосиній Європі. Що стосується російської історіографії, то вона більш широко аналізує зовнішньополітичні аспекти встановлення комуністичної диктатури у Східній Європі. Варто погодитись з автором, що «в 90-і роки частина істориків РФ схильна певною мірою виправдовувати дії СРСР у регіоні у повосинній період, зображуючи чи не основним чинником антидемократичних змін не зовнішні, тобто радянські, впливи, а внутрішні фактори – боротьбу між національними партійно-політичними структурами, лідерами і елітами, а також антагоністичними соціальними протиріччями всередині східноєвропейських держав» [С.77].

У другому розділі монографії – «Політична трансформація чехословацького суспільства у перші повосинні роки» – акцентується на таких складових проблеми, як «Національний фронт чехів і словаків та специфіка «обмеженої демократії» в ЧСР» [С.80–101], «Парламентські вибори 26 травня 1946 р.» [С.101–118], «Чехословацька

парламентська демократія та підготовка нової Конституції ЧСР» [С.118–129], «Політична боротьба за зміну соціально-економічної системи в повосніній Чехословаччині» [С.129–135], «Загострення суспільно-політичного протистояння у ЧСР і лютнева криза 1948 р.» [С.136–143]. У розділі використано великий статистичний матеріал, поміщено численні таблиці, які дозволяють краще зрозуміти політичну структуру тогочасного чехословацького суспільства.

Аналізуючи політичні події в Чехословаччині на рубежі 1947–1948 рр., коли мав місце неконструктивний розвиток подій щодо боротьби за владу в Словаччині, І.І.Вовканюч справедливо зауважив, що він «не став тривожним сигналом для чеських громадських політичних сил та їх представників у центральних органах державної влади. Вони на рубежі 1947–1948 рр. піддалися декільком ілюзіям, які не дозволили сформувати єдиний політичний блок перед загрозою насування тоталітаризму» [С.142]. Автор зупинився на чотирьох аспектах. По-перше, на загальнодержавному і чеському рівнях серед некомуністичних партій продовжував діяти стереотип «словацького націоналізму», який вдало використали комуністи для дискредитації ДП та ізоляції словацьких демократів й відвернення уваги чеських політичних сил. По-друге, громадські партії чомусь тішилися можливою перемогою над комуністами на чергових парламентських виборах у ЧСР, запланованих на травень 1948 р. По-третє, посилення в другій половині 1947 р. позицій правоцентристського крила в чехословацькій соціал-

демократії дозволило представникам некомуністичних партій сподіватися на можливий розкол єдиного лівого блоку і, навіть, втрату КПЧ, КПС і ЧСДП абсолютної більшості серед депутатів діючого парламенту. По-четверте, перебільшеними виявилися надії представників громадянських партій на декларовану президентом Е.Бенешом підтримку їх кроків проти посягань КПЧ на державну владу. Внаслідок описаних подій «новосинна «обмежена» чехословацька демократія... фактично трансформується у монополію КПЧ і КПС на владу» [С.143].

У третьому розділі – «Місце Словаччини у державно-правовій системі ЧСР в 1945–1947 рр.» – автор довів, що словацьке питання було одною з ключових проблем суспільно-політичного розвитку відродженої чехословацької державності. Структура розділу включає в себе окремі параграфи – «Особливості державного будівництва і політичного становлення в Словаччині в 1945 р. та Перша празька угода», «Друга і третя празькі угоди та чинники обмеження компетенцій Словаччини в державно-правовій системі ЧСР (1946 – листопад 1947 рр.)», «Партійно-політичні програми розвитку словацької економіки в 40-і роки». Введення до наукового обігу нових архівних джерел, їх конкретний аналіз, узагальнення, дозволили І.І.Вовканичу підсумувати, що «за постійного ідейного протистояння двох основних правлячих у Словаччині в перші повосенні роки партійно-політичної системи – КПС і ПД, концептуальні підходи комуністів та демократії до стратегії розвитку

словацької економіки принципово не відрізнялися. Обидві партії виступали за серйозну зміну форм власності, вимагаючи ліквідації панування великого капіталу» [С.206]. Що стосується КПЧ, то її лідери все робили для прискорення майбутнього усунівлення власності та максимального адміністративно-директивного регулювання економіки і насильного втручання держави у хід поки що ринкових народногосподарських процесів.

Оригінальністю відзначається четвертий розділ – «Концепція «Слов'янської держави» і політика щодо національних меншин». Необхідно погодитись з твердженням автора, що «для цивілізованої спільноти є принципово неприйнятними шляхи і методи, якими було розв'язано в 1945–1947 рр. складний клубок міжнаціональних відносин у Чехословаччині» [С.207]. Неслов'янські меншини, насамперед німці та угорці були просто примусово-директивно позбавлені чехословацького громадянства і вигнані (депортовані, виселені) з країни. Внаслідок цього ЧСР перетворилася із багатонаціональної держави, якою була впродовж 20–30-х років ХХ ст. у країну двох державотворчих націй – чехів та словаків. За підрахунками вченого, загалом, з добровільними емігрантами, Чехословаччину залишили 2 млн. 996 тис. німців. Майже 200 тис. чехословацьких німців загинуло на фронті та в ході Другої світової війни. Тому якщо в 1937 р. на території ЧСР проживало 3 млн. 344 тис. осіб німецької національності, в т.ч. у Чехії – 3 млн. 186 тис. чол., то за переписом 1950 р. чисельність німців у ЧСР становила тільки

165 тис. чол., в т.ч. в Чехії – 160 тис. чол. Протягом 1950–1980 рр. чисельність німців у ЧСР скоротилася втричі. За переписом населення від березня 1991 р. в ЧСФР мешкало 53970 німців – 0,4% населення країни, в т.ч. в Чехії – 48556 чол. (0,5% населення), в Словаччині – 5414 чол. (0,1% населення) [С.229–270].

У 1946–1947 рр. із Словаччини в рамках акції переселення було виселено 44129 осіб угорської національності. Серед загальної кількості переселених в Чехію 2154 сім'ї (2489 осіб) покинули домівки добровільно в рамках акцій на допомогу чеському сільському господарству на другому етапі переселення в середині 1946 р. Згідно з декретом №88/45 було переселено ще 9610 сімей (41640 осіб). Архівні документи свідчать, що етнорепресивні заходи щодо угорського населення в ЧСР значним чином були спровоковані позицією СРСР з угорського питання [С.250]. Чисельність україномовного населення в Чехословаччині згідно з офіційними даними переписів 1930 р. і 1950 р. скоротилася із 118,4 до 67,6 тис. чол., тобто більше ніж на 50 тис. чол., а до початку 90-х років – у 2,5 рази [С.251]. «Катастрофічне скорочення українського етномасиву та його сегментація на українців і русинів, – відзначає І.І.Вовканюк, було чи не найпарадоксальнішим явищем у «слов'янізованій» післявоєнній Чехословаччині» [С.251]. За підрахунками автора, із Закарпатської області в порядку оптації виїхали в ЧСР в 1945–1947 рр. 1551 сім'ї [С.260]. Оптаційні процеси в Закарпатті були першим етапом оптації населення між ЧСР і

СРСР у другій половині 40-х років. Подібні процеси відбувались у Припівдні, звідки на Волинь було переселено 12015 чол. Дану проблему детально дослідив визначний словацький дослідник І.Ванат у новій книзі «Волинська акція», яка незабаром побачить світ.

Монографію завершує п'ятий розділ – «Зовнішньополітичні чинники повосної трансформації ЧСР». Автор вважає, що переломним моментом повосного підпорядкування зовнішньої політики ЧСР стратегічним планам СРСР на міжнародній арені став 1947 рік. Кремль з середини 1947 р. відмовився навіть від формальної поваги до суверенітету колишньої союзної країни і перейшов до жорсткого диктату правил поведінки чехословацької держави в політиці щодо країн Заходу. Процес «сателітизації» ЧСР, започаткований ще радянсько-чехословацьким договором від 12 грудня 1943 р. і закріплений у 1945 р. домовленістю між усіма партіями НФ, урядом і президентом у принципі-табу про безсумнівність повосного союзу з СРСР і заборону будь-якої критики чехословацько-радянських відносин та зовнішньополітичних дій Москви, логічно завершився втратою в 1947–1948 рр. Чехословацькою самостійності у міжнародній сфері та переведення країни у радянського васала. Потерпіла фіаско концепція президента Е.Бенеша про виключне геополітичне місце країни в Європі і специфічну роль Чехословацьчини у повосних міжнародних відносинах – як своєрідного «мосту» між Заходом і Сходом» [С.279–280].

В монографії І.І.Вовканича дуже багато порівнянь,

аналітики. В ній часто зустрічаються і прогнози майбутнього суспільно-політичного розвитку Чехії та Словаччини. Говорячи про сучасні політичні процеси в європейському світі, І.І.Вовканич відзначає: «Нова продемократична система суспільства, яка формується в країнах Східної Європи після анти тоталітарних революцій з рубежа 80–90-х років ХХ століття, на жаль, і зараз залишається ще занадто крихкою і недосконалою, щоб гарантувати абсолютну неможливість відродження авторитаризму чи й тоталітаризму. Постсоціалістичне суспільство приховує в самому собі «генетичний антидемократизм» і потенційно недемократичні-егоїстичні олігархічні і лоббістські групи, які задля задоволення власних класових інтересів здатні підтримати будь-які вигідні їм режими – навіть і тоталітарну диктатуру» [С.316]. Висновок, який є актуальним і для сучасної політичної системи в Україні.

Може здатися, що монографія І.І.Вовканича – виключно історичне дослідження. Однак, це далеко не так. Вона написана на зіткненні історії з політологією, геополітикою, соціологією, історією держави і права. Автор узагальнив величезний архівний і статистичний матеріал, зробив ґрунтовні висновки. Разом з тим, хотілося б висловити деякі зауваження та рекомендації, які дослідник може використати у процесі подальшого вивчення важливої проблеми. По-перше, варто було також використати також окремі статті І.Ваната, в яких словацький вчений торкався досліджуваної автором проблематики. Маммо на увазі статтю «Процес

національного самоусвідомлення українців «Прянівщини», опубліковану в 1994 р. Це стосується і проблеми «Водинської акції», яку підняв І.Ванат в своїх останніх публікаціях. По-друге, як на наш погляд, автор нерівномірно висвітлив особливості економічного розвитку Чехії та Словаччини, віддавши перевагу останній. По-третє, місцями зустрічається вживання політологічних термінів, які, на наше переконання, не зовсім є чіткими. Наприклад, вираз «громадянські партії». В політології прийнято об'єднання громадян поділяти на «політичні партії» і «громадські організації». І нарешті, автор подає загальну кількість насильно і добровільно виселених німців. Варто було, все-таки, їх розмежувати.

Незважаючи на висловлені зауваження, монографія І.І.Вовканича «Чехословаччина в 1945–1948 рр.: нарис історії перехідного періоду» є ґрунтовним науковим дослідженням, визначним внеском її автора в українську історіографію. Досліднику вдалося заповнити одну з білих плям післявоєнної історії близьких нам народів. Не виникає жодних сумнівів, що рецензована монографія знайде свого вдячного читача як серед студентів і викладачів вищих навчальних закладів, співробітників науково-дослідних інститутів, так і широкого загалу громадян, що цікавляться історією країн Центральної і Південно-Східної Європи.

Міщанин В.В. АГРАРНА ПОЛІТИКА НА ЗАКАРПАТТІ
(1944–1950 рр.) (УЖГОРОД: ЗАКАРПАТТЯ, 2000)

Історія Закарпаття післявоєнного періоду майже не досліджена. Вся справа в тому, що величезна кількість публікацій радянських істориків, яка стосувалася історії проведення в краї індустріалізації, колективізації і так званої культурної революції, відзначалася крайньою заангажованістю, а нерідко й безпосередньою фальсифікацією подій і явищ. Сьогодні, як ніколи, нам потрібні праці, в яких би давалася об'єктивна і неупереджена оцінка складних процесів, що мали місце у визволеному 55 років тому Закарпатті. Виходячи з цих міркувань, варто привітати спробу молодого дослідника, викладача кафедри історії України Ужгородського національного університету Василя Міщанина, який нещодавно подарував читачам змістовну книгу «Аграрна політика на Закарпатті (1944–1950 рр.)».

Із першого розділу книги – «Джерельна база дослідження та стан наукової розробки проблеми» – видно, що дослідниками майже не використовуються місцеві архіви, хоча саме їхнє опрацювання дало б змогу більш чітко змалювати картину повоєнного села. В.Міщанин, і в цьому найбільша його заслуга, ввів до наукового обігу величезний масив архівних документів, який до цього часу повільно припадав пилюкою у фондах Державного архіву Закарпатської області. Автор не тільки скрупульозно опрацював фонди «Закарпатський обком Комуністичної

партії України», «Управління сільського господарства облвиконкому», «Закарпатський обласний виконавчий комітет», «Колгосп ім.Хрущова», «Колгосп ім.Димитрова» ДАЗО, але її палезним чиним вивчив і проаналізував архівні справи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Центрального державного архіву громадських об'єднань України в Києві. Архівні матеріали доповнюються багатьма збірниками документів, мемуарами, статистичними матеріалами та пресою 40–50-х років. Список використаних джерел та літератури охоплює 150 наукових позицій.

Глибокий і виважений аналіз джерел та літератури дозволив досліднику цілком справедливо стверджувати, що «якісні зміни у дослідженні теми стали можливими тільки в умовах незалежності України. Для істориків стали доступними раніше приховані архівні документи і матеріали. Використання їх дало можливість виявити ряд негативних моментів у проведенні колективізації сільського господарства, яка нерідко носила примусовий характер, супроводжувалася виселенням заможного селянства, податковим тиском тощо». У наступних розділах вчений намагався на конкретних фактах довести висловлені ним наукові положення. До речі, незабаром це йому доведеться робити на захисті власної кандидатської дисертації.

У другому розділі – «Аграрні відносини в закарпатському селі в 1944–1946 рр.» – детально висвітлено такі проблеми досліджуваної теми, як вплив природно-

географічних факторів на становинці сільського господарства області, впровадження нових господарських відносин на Закарпатті в 1944–1946 рр., земельна реформа Народної Ради Закарпатської України, її суть і особливості тощо. Необхідно погодитись з автором, що на перших порах (1944–1946 рр.), коли економіка Закарпаття досить боляче відчувала на собі наслідки окупації, «заходи НРЗУ і Радянського уряду по підвищенню життєвого рівня населення краю були прийняті із захопленням і знайшли широку підтримку на Закарпатті. Ліквідація наслідків окупації та надання допомоги сприяли відновленню економіки взагалі, і сільського господарства зокрема. Наділення селян землею, сприяння організації земельних громад заклало основу перспективного сільського господарства. Організація на Закарпатті МТС забезпечувала підвищення продуктивності праці та полегшувала працю селянам. Заходи по забезпеченню сільського господарства Закарпатської України високопрофесійними кадрами (направлення спеціалістів із Східної України та організація навчання місцевих кадрів) повинно було сприяти введенню нових, більш досконалих, агротехнічних прийомів, правильній організації ведення сільського господарства». Цілком слушні міркування. А хіба не з хлібом і сіллю зустрічали українці Східної Галичини радянських визволителів у «золотому вересні» 1939 року? Проте, вони швидко переконалися, що радянська влада, як влучно сказав митрополит Андрей Шептицький, є «породженням сатани». Подібну трансформацію своєї національної свідомості

пережили і українці Закарпаття.

Третій розділ монографії Василя Міцанюка – «Колективізація сільського господарства на Закарпатті в 1946–1950 рр.: новий погляд на проблему» – насичений багатьма фактами, які підтверджують висловлені нами думки. Вже в 1946 р. нова влада націлилася на створення сітки колгоспів, однак «з ходу» їх організувати не вдалося. Причини можна назвати кілька: по-перше, сильні приватницькі традиції; по-друге, гірська специфіка краю; по-третє, відсутність потрібної кількості виконавців на місцях. До речі, представники нової влади чітко притримувалися принципу Макіавеллі: «для досягнення мети придатні будь-які методи». А що стосується методів, то вони були вперше використані на Великій Україні, згодом на західноукраїнських землях.

Почали з чистки членів Комуністичної партії Закарпатської України, яка, на думку совітів, не була «повністю комуністичною». За період з квітня по серпень 1946 р., коли тривало переведення членів КПЗУ до ВКП(б), або так званий обмін партквитків, близько 57% закарпатських комуністів не отримали квитків. Чому? Одним відмовили за службу в угорській армії (681 чол.). Іншим інкримінували перебування в «інших ворожих партіях» (297 чол.), а 91 член КПЗУ звинувачувався як «нетрудовий елемент». Були й інші приводи недовірати закарпатським комуністам: антирадянська поведінка після визволення, пасивність в політичному житті, вступ до партії з корисливих цілей тощо.

До вищевказаного додамо, що ВКП(б) завжди не довіряла місцевим кадрам. Лише після проведення чистки, в другій половині 1946 р. на Закарпатті почався прийом у сталінську партію. Перевагу віддавали «справжнім комуністам» із східних областей України та Росії. Зокрема, на місце закарпатських комуністів лише за півроку в області з'явилося 1568 росіян. Однак, закарпатським комуністам ще «повезло», бо Комуністична партія Західної України взагалі була знищена, що дозволило українському історичу Юрію Сливці назвати її «розстріляною КПЗУ».

Велика увага приділялася пропаганді радянського способу життя. Зокрема, систематичним стало таке явище, як шефство над селами, залучення до колгоспного будівництва жінок, читання лекцій і проведення бесід. Так, лише з листопада 1944 по лютий 1945 рр. працівники Будинку Червоної Армії прочитали 160 лекцій в 50 населених пунктах Закарпаття та провели 260 бесід. Значна роль відводилась розповсюдженню комуністичної літератури. Щоправда, осередки ОУН, які діяли в краї, розповсюджували і антирадянську літературу. Відділи МДБ неодноразово конфісковували націоналістичні листівки.

Паралельно з колективізацією тривав процес розкуркулювання. Кого ж відносили на Закарпатті до куркулів? Декретом НРЗУ з 1945 р. були встановлені норми максимального землекористування. Вони складали 23 га для низинних округів і 28,5 га землі для гірських. Однак, враховуючи малоземелля на Закарпатті, ці норми були згодом

переглянуті. Вже з липня 1946 р. обласне керівництво до куркульських господарств відносило ті, які мали понад 10 га землі. Таких тоді нараховували 2134. Наприкінці 1946 р. норми землекористування були знову переглянуті: для низинних округів – до 6 га, для гірських – до 8 га. Проаналізувавши податкову політику в Закарпатті, В.Міщанин цілком вірно підсумував: вистояти поза колгоспом одноосібнику було неможливо.

Закономірно, що віками вистраждана мрія про землю не покидала селянство і воно противилося колективізації як могло. Одним з перших проявів цього спротиву був опір натуральним поставкам державі своєї продукції. Цікаво, що навіть окремі комуністи виступали проти цих поставок. Прокуратура області постійно скаржилася, що нова влада лояльно відноситься до несплатників податків, пропонувалось прийняття жорстких мір. 4 січня 1947 р. у селі Діброва Тячівського округу о 10 годині ранку натовп односельчан (загалом близько 300 чоловік) убив голову новоствореного колгоспу І.І.Черничко. До «бунтівного» села одразу ж прибули співробітники держбезпеки, які заарештували 12 чоловік. 27–28 січня 1948 р. у В.Бичкові Рахівського округу відбувся ще один антиколгоспний виступ. Переляканий полковник держбезпеки Черницький повідомляв І.Туряницю: «...27 січня 1948 р. вранці на колгоспне поле вийшло до 100 чоловік-одноосібників, які розділили колгоспне поле колами і межами на ділянки, що належали їм раніше». У зв'язку з цим 28 січня 1948 р.

секретар Рахівського окружного КП(б)У Манценко провів збори одноосібників, земля яких відійшла до колгоспу. На зборах П.І.Ткач виступила із заявою, що вона свою землю не віддасть і буде працювати тільки на ній. Її дочка Марія говорила: «Раніше, до приходу руських, нам вагонами завозили, а зараз нічого нема, що ми будемо їсти? Мій брат служив добровільно в Червоній Армії, ми з батьками радувались і ось тепер дорадувались! Прийняли, землю не дали, навпаки – забрали. Верніть нам землю назад, інакше буде революція». «Революція» завершилася тим, що її інші подібні їй: до десятка найактивніших селян було заарештовано. І таких прикладів опору колективізації з боку закарпатських селян в монографії В.Міщанина є безліч.

Появу книги Василя Міщанина «Аграрна політика на Закарпатті (1944–1959 рр.)» необхідно відзначити в кількох ракурсах. По-перше, з'явилася книга, яка висвітлила ще одну білу пляму в післявоєнній історії Закарпаття. Сподіваємось, що величезний фактичний матеріал, зібраний автором, буде використаний під час написання третього тому «Нарисів історії Закарпаття». По-друге, монографія В.Міщанина, на наш погляд, зуміє виконати важливу виховну роль. Сучасна молодь, яка виховується в умовах української державності, не застала «комуністичного раю» і може легко піддатися хитромудрій комуністичній пропаганді. Нехай ця книга молодого вченого, якого неможливо звинуватити в минулих комуністичних гріхах, стане пересторогою для прийдешніх поколінь: повернення до минулого відбутися не повинно, щоб

незалежна Україна впевненими кроками прямувала до демократії і правової держави.

КРИЗЬ ПЕКЛО ГУЛАГІВ: ДОКУМЕНТИ, СПОГАДИ, НАРИСИ (УЖГОРОД, 1996)

Здавалося б, сьогодні вже важко відкрити щось нове про сталінізм, сталінські репресії. Однак ми з великою цікавістю читасмо все, що з'являється з цього приводу в пресі та літературі. Так само інтерес викликає її унікальна книга "Кризь пекло Гулагів: Документи, спогади, нариси", яка не так давно вийшла в Ужгороді. Редакційна колегія видання: В.Приходько (голова), О.Довганч, О.Хланта, М.Делеган і колишній політв'язень ГУЛАГів письменник Ю.Чорі. "Треба ламати стереотипи, - твердять упорядники збірника, - які нав'язувалися людям упродовж багатьох років, і роз'яснювати їм причини репресій, викривати репресивно-каральну систему тоталітарного комуністичного режиму і очищати від помилок заплутані сторінки історії".

Збірник відкривається "Словом до читача", в якому заступник голови облдержадміністрації, кандидат історичних наук, голова редакційної колегії обласної книги "Реабілітовані історією" В.Приходько відзначив, що "прокуратурою Закарпатської області з 1988 року розглянуто 4486 архівних кримінальних справ на 7156 чоловік, з них реабілітовано 5294. За цей період надіслано до Генеральної прокуратури України 608 подань на 1186 чоловік. Переважну більшість з них теж реабілітовано. Крім цього, ще до 1988 р. Львівський та Івано-Франківський обласні суди на прохання засуджених реабілітували понад 100 закарпатців".

Книга складається з п'яти розділів, а саме: "До братів тікали - в ГУЛАГи поїхали" (репресії щодо закарпатців, які перейшли угорсько-радянський кордон в 1939-1941 роках і були засуджені), "Визволителі прийшли - до таборів повели" (репресії 1944-1945 років), "Їм – ордени, а нам - презирство" (репресії другої половини 40-80-х років), "За свою віру - до Сибіру" (припинення діяльності греко-католицької церкви і репресії проти священників та віруючих), "Крамольний "крик душі" (літературна творчість репресованих).

До кожного розділу додається історична довідка, фрагменти з опублікованих та архівних документів, спогади репресованих та нариси про них. Автор історичної довідки до першого розділу доктор історичних наук Омелян Довганич пише, що "якщо спочатку втікали в СРСР закарпатські антифашисти-одиночки, над якими висіла загроза арешту, то пізніше цей рух поширився і на інші групи населення". Це іскраво стверджують угорські архівні документи, які наводять автори збірника. Зокрема, з донесення тасмного агента прем'єр-міністра Угорщини бачимо, Святостефанську корону хвилював той факт, що "серед русинського населення, як ніколи живучий панславізм, точніше кажучи, - симпатія до Радянської Росії". Авторам вдало підібрали уривки спогадів репресованих або нариси про них.

Цікава і трагічна доля Олександри Білак, яку звинуватили в "шпигунстві" на користь Угорщини і засудили до розстрілу. Лише в результаті перегляду справи О.Білак замінили розстріл п'ятнадцятьма роками позбавлення волі з

відбуванням терміну у виправно-трудових таборах. Детальніше про життя в ГУЛАзі закарпатської дівчини читач має можливість дізнатися з нарису О.Довганича "Трагедія Олександри Білак". У додатках до нарису вміщені "Вирок" Військового Трибуналу Військ НКВС Уральського округу від 8 грудня 1941 року та рішення Військової Колегії Верховного Суду СРСР від 13 січня 1968 року про припинення справи за відсутність доказів звинувачення. Цікавими є нариси Ф.Симочка "Сім років - сім кіл пекла", І.Демчика "Хто зміряє нашу долю?" та ряд інших. "Відразу після визволення, - пише О.Довганич в історичній розвідці про репресії в 1944-1945 роках, - і далеко до завершення процесу воз'судання Закарпаття з Україною на території краю активно розгорнуло свої репресивні дії управління контррозвідки СМЕРШу 4-го Українського фронту". Були заарештовані відомі діячі Карпатської України А.Волошин, С.Клочурак, М.Долінай, Ю.Перевузік. Така ж доля спіткала й лідерів русофілів С.Фенцика, О.Льницького та багатьох інших. У другому розділі вміщено історичний нарис С.Федаки "Голгофа Августина Волошина", статті Ф.Рубіша, М.Метенькашича, спогади колишнього гравця футбольного клубу СК "Русь" Ю.Крайняка, записані журналістом І.Мокряниним.

У другій половині 40-50-х років репресії продовжувалися з новою силою. З'явилися нові кримінальні справи, нові кримінальні статті - за антирадянську, антиколгоспну агітацію і колгоспні "заворушення", ворожу діяльність і шпигунство, український буржуазний націоналізм,

поширення антирадянських листівок, анекдотів, плакатів, лозунгів, за створення антирадянських молодіжних організацій тощо.

Учасників так званих антирадянських організацій, виникнення і діяльність яких інспірували кадебісти, військові трибунали засуджували на 10-25 років таборів і 3-5 років позбавлення прав та конфіскацію майна. Репресивно-каральна система на території області активно діяла і в 60-80-ті роки, коли теж було репресовано немало представників закарпатської інтелігенції. Заслужують на увагу нариси М.Бабидорича "Табірна призма доктора Коршунського", І.Сегеди "Нам було тоді по 18-САРит!" років...", О.Хланги "За відсутністю складу злочину", М.Грицака "П'ять років у політв'язнях", В.Рішка "Через жорстокі муки", Д.Пригари "Дорога... куди?" та інші. 17 років відбув у таборах правозахисник П.Кампов, якого звинуватили у зв'язках з УГС. Про долю П.Кампова допитливий читач прочитає у нарисі "І син Божий заплакав би...", який належить перу відомого закарпатського письменника Д.Кешелі.

У 1945-1949 роках була репресована велика група греко-католицьких священиків. За підрахунками О.Довганича, 130 чоловік були заєуджені обласним судом та різними трибуналами на 10-25 років виправно-трудових таборів, серед репресованих були також римо-католицькі та православні священики. У 90-х роках усі вони реабілітовані. Із вміщених у збірнику документів видно, що ніякого саморозпуску греко-католицької церкви не було, як твердила офіційна радянська

історіографія. Був не звичайний геноцид проти релігії і духовності, це була пряма ліквідація греко-католицької церкви. Цікавими є нариси-спогади о.Даніїла Бендаса "У боротьбі за виживання", о.Юрія Сабова "Слово про Олександра Хіру" тощо.

Дійовими особами останнього розділу є представники закарпатської літератури - жертви сталінських репресій. Вони перебували в таборах як злісні вороги відповідного режиму, і за ними встановлювався жорстокій нагляд. Однак вони писали... Письменник і поет Юрій Чорі, якого реабілітували тільки в квітні 1991 р., ще в 1954 р. написав вірш "На допит". Автор яскраво змалював тогочасну табірну систему:

"Якщо ти й не винний ні в чому -
ворогом, зрадником зроблять тебе!

- Вхаді! - підштовхнули.

Заходжу.

Слідчий гої самий... триніжок - також.

"Куди ж буде бити на цей раз?"

Зморене тіло пронизує дрозж".

Книгу завершують короткі нариси про А.Патрус-Карпатського, Ф.Іванчова, Д.Поповича, І.Бігуна, В.Скрипку, надруковані і їх твори. Авторський колектив підготував і видав надзвичайно корисну в усіх відношеннях книгу, котра, глибоко переконаний, припаде до душі всім, кому не байдужа наша історія, якою б трагічною вона не була. Особливо це потрібно знати молодим, щоб вони ніколи не допустили повернення до сталінізму, геноциду, фашизму. А потуги

реанімувати комуністичне минуле, піде правди діти, ще с.
Задумаймося, що нас чекало б, якби певним силам із КПУ
вдалося прийти до влади.

Новини Закарпаття.-1999.-6 листопада

ДОВГАНИЧ О., ХЛАНТА О. У ЖОРНАХ СТАЛІНСЬКИХ
РЕПРЕСІЙ. З ІСТОРІЇ ЛІКВІДАЦІЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ
ЦЕРКВИ ТА ЇЇ ВОЗЗ'ЄДНАННЯ З РУСЬКОЮ
ПРАВОСЛАВНОЮ ЦЕРКВОЮ, ПЕРЕСЛІДУВАННЯ
ІНШИХ РЕЛІГІЙНИХ ГРОМАД
У 40-50-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ
(УЖГОРОД: КАРПАТИ- ГРАЖДА, 1999)

Чи знали ми правду про заборону греко-католицької церкви в Західній Україні та Закарпатті? Численні монографії й статті радянських істориків наполегливо нас переконували, що ніякої її ліквідації не було, а мав місце добровільний акт саморозпуску греко-католицької церкви та її возз'єднання з руською православною церквою. Всі крапки над "і" повинні були поставити архівні документи з цього приводу, які, на жаль, знаходилися під сімома замками. З доступністю для вчених колись заборонених архівосховищ з'явилася реальна нагода зовсім іншими очима подивитися на події 1946 і наступних років. Цю благородну справу зробили відомі вчені доктор історичних наук Омелян Довганч і кандидат історичних наук Олексій Хланта, видавши монографію "У жорнах сталінських репресій".

Книга відкривається передмовою доктора філософії, професора Віктора Бедя "Щоб подібне ніколи не повторилось!", в якій чітко доведено, що "вістря переслідування було спрямоване насамперед проти непокірливого духовенства греко-католицької, православної,

римо-католицької і реформатської церков та різних сектантських організацій. Під контролем ідеологічних відділів КПРС, КДБ, органів радянської влади і суду перебувала діяльність усіх духовних служителів християнських церков". Саме завдяки введенню до наукового обігу нових архівних документів, книга О.Довганича і О.Хланги є "актуальною і новою та викликає великий інтерес як серед науковців, так і широкого кола читачів, які цікавляться історією розвитку християнських церков на Закарпатті". Отже, книга, яку так довго чекали, все ж до нас прийшла...

Ліквідація греко-католицької церкви відбулася не раптово, спонтанно. Це був цілеспрямований і чітко запланований акт, який розроблявся на найвищому рівні. Однак, радянська влада цим не обмежилася. Робилося все для того, щоб ослабити, а то й зовсім звести нанівець, роль церкви в житті краю взагалі. З рецензованої книги видно, що вже у вересні 1943 р. Й.Сталін почав цікавитися руською православною церквою, її матеріальним становищем, кількістю парафій, загальною чисельністю персоналу, її найвищим керівництвом. Починаючи з 1943 р. відбувається поступове втручання держави у сфери церкви, при Раднаркомі СРСР створена рада у справах руської православної церкви, в областях призначалися уповноважені ради, затверджено "Положення про раду у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР" тощо. Контроль над церквою посилювався з приходом радянських військ в Закарпаття.

Необхідно погодитись з твердженням О.Довганюка і О.Хланги, що "у Закарпатті розпочалося негати́вне ставлення як окремих православних віруючих, так і деяких представників державних органів до греко-католицької церкви. Причиною стало те, що багато її служителів на чолі з єпископом Федором (Теодором) Ромжею дотримувались так званого "нейтралітету" як до самого возз'єднання, так і до прийнятого на I з'їзді народних комітетів Закарпатської України основного документа - Маніфесту про возз'єднання. Вони здебільшого відмовились його підписувати, тимчасом як майже все доросле населення зробило це". Цей факт був уміло використаний, щоб звинуватити греко-католицьку церкву в усіх гріхах, її звинувачували в колаборанстві з фашистами під час війни, в українському буржуазному націоналізмі. Вже в травні 1945 р. православним громадам були передані греко-католицькі церкви з майном в ряді сіл, хоч у цих селах тоді більшість становили віруючі греко-католики. На цей факт звернув увагу єпископ Ф.Ромжа. Радянська влада, всупереч правді, переконувала населення, що "рух по переходу греко-католиків у православ'я поширюється активно, але йому заважає католицька агітація". 29 листопада 1946 р. Закарпатський облвиконком прийняв рішення про закриття греко-католицької семінарії в Ужгороді, а 5 квітня 1949 р. бібліотека Ужгородської капітули була передана УЖДУ. Активізувався процес захоплення церков і ліквідації монастирів.

О.Довганч і О.Хлапта детально знайомлять читачів з конкретними планами нової влади по ліквідації греко-католицької церкви та її воз'єднання з руською православною церквою, які припадають на 1947 р. Яким був зміст заходів по воз'єднанню греко-католицької церкви з православною, що залишалися представниками Москви партійним і радянським органам Закарпатської області? По-перше, він передбачав більш тривалий, як порівняти з Західною Україною, процес воз'єднання, хоч насправді був дуже коротким. По-друге, план заходів висував на перше місце конкретні дії державних і церковних органів православної церкви по ліквідації греко-католицької. У ньому по пунктах були викладені конкретні завдання для православного єпископа та єпархіального управління. Наприклад, Московський патріархат рекомендував відрядити в Закарпаття 20-30 православних священників для заповнення вакантних посад у колишніх уніатських парафіях і для ведення місіонерської роботи. В той же час римокатолицьким і греко-католицьким служителям культу заборонялось взаємне обслуговування своїх церков. Хто з них порушував цю заборону, міг бути покараний уповноваженим аж до зняття з реєстрації.

На перешкоді цим заходам нової влади став єпископ Ф.Ромжа, який користувався величезним авторитетом серед населення. На глибоке переконання уповноваженого ради у справах руської православної церкви І.Ромера, "єпископ Ромжа і його заступник Хіра повинні бути негайно в тій чи

іншій, найбільш зручній формі позбавлені можливості продовжувати тягнути майже півмільйона радянських людей Закарпатської області до Рима". Такою "зручною формою" стало вбивство єпископа. У розділі "Смерть єпископа Федора Ромжі" автори книги, ввівши до наукового обігу нові архівні документи, простежили план ліквідації єпископа. 1 листопада 1947 р. Т.Ромжа помер внаслідок аварії, яка сталася 27 жовтня, коли він повертався з одного села за 10 км від Мукачева. А насправді причина "раптової смерті" єпископа Ромжі була такою. Аварію заздальгідь спланувала спецслужба № 1 СРСР, яку було доручено виконати керівнику Павлу Судоплатову. Отже, все йшло до того, щоб греко-католицька церква перестала існувати. Станом на 5 квітня 1949 р. із 277 діючих греко-католицьких священників 130 возз'єдналися з руською православною церквою.

У другому півріччі 1949 р. уповноважений ради у справах руської православної церкви А.Шерстюк пропонував скликати собор колишніх греко-католицьких священників для вирішення питання про ліквідацію унії. "Я маю на увазі, - писав він, - щоб ліквідація унії була оформлена юридично, а не "самоліквідуванням". Так, цього вони не хотіли. 3 жовтня 1949 р. П.Вільховий повідомляв, що "греко-католицька (уніатська) церква... на сьогоднішній день возз'єдналися з руською православною церквою...". Отже, необхідно було подумати над питанням, що робити з численними церквами, монастирями та їх майном. План ліквідації монастирів мав бути погоджений до 15 жовтня 1949 р. Протягом першого

півріччя 1950 р. мали бути ліквідовані всі колишні уніатські монастирі.

Ліквідовуючи греко-католицьку церкву, радянська держава визнавала православне віросповідання. Але все робилося для того, щоб тримати під державним контролем і діяльність православного духовенства. Головна мета комуністичної діяльності полягала в атеїстичному вихованні населення, особливо молоді. Для цього часто обмежувалася робота служителів православної церкви і монастирів. Підриє економічних засад релігійних діячів усіх напрямів, у тому числі і православних, полягав у конфіскації церковних земельних угідь і будівель, позбавленні прав духовенства на квартири, в яких вони мешкали, поступове скорочення православних монастирів.

У розділі "Репресовані священники" йдеться про Ю.Гаджегу, І.Чейпеша, А.Сабова, С.Грегоровича, П.Васька, М.Савчука, В.Хому, П.Дем'яновича. "Прикладів звинувачення греко-католицьких священників в антирадянській діяльності можна навести багато, - відзначають О.Довганіч і О.Хланта. - Це свідчить про те, що тоталітарна система добилась свого, греко-католицька церква була ліквідована в Закарпатті і возз'єднана з православною, яка була підпорядкована Псковській патріархії". У розділі "Мученики за православною віру" знаходимо цікавий фактичний матеріал про представників православної церкви, священників і монахів, яким теж не вдалося уникнути репресій.

Греко-католицька і православна церкви не були винятком. Зазнали репресій і представники інших конфесій. Матеріали про це можна прочитати в розділах книги "Переслідування реформатської церкви", "Репресії проти римо-католиків", "Засудження свідків Єгови", "Покарані за релігійні переконання". Уже сам перелік розділів свідчить, що наступ нової влади на церкву був тотальний.

Високо оцінюючи рецензоване видання, хотілося б висловити деякі побажання. На нашу думку, авторам варто було використати опубліковані збірники документів, зокрема, "Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади" (Львів, 1993. - Книга I) і "Культурне життя в Україні. Західні землі: Документи і матеріали (К., 1995.-Т.I). Це стосується також спогадів очевидців тих подій, чимало з яких публікувалися в пресі.

Разом а тим, відзначимо, що книга Омеляна Довганіча і Олексія Хланти, написана на основі нових архівних документів, є значним внеском в українську історіографію другої половини ХХ століття.

Карпатський голос. – 2000. –

27 травня-2 червня

УКРАЇНА В ЄВРОПЕЙСЬКИХ МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИНАХ. НАУКОВИЙ ЗБІРНИК. ІНСТИТУТ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ (К., 1998)

В 1998 р. під редакцією доктора історичних наук, професора С.В.Віднянського побачив світ науковий збірник "Україна в європейських міжнародних відносинах", присвячений відомому українському вченому, доктору історичних наук, професору, члену-кореспонденту НАН України І.М.Мельникової, яка відзначила своє 80-річчя та 50 років наукової діяльності. Авторами наукових статей, що увійшли до рецензованого видання, виступили вчені з Києва, Ужгорода, Чернівців, Луцька, Івано-Франківська та Словаччини.

Збірник відкривається матеріалами про творчий шлях І.М.Мельникової, простежуються основні віхи її життя та внесок у розвиток історичної науки, підготовку наукових кадрів і зміцнення міжнародних наукових зв'язків істориків України. У змістовній статті М.В.Знаменської "Ірина Миколаївна Мельникова: творчий шлях ученого" справедливо відзначається, що саме з її іменем "тісно пов'язаний розвиток і поширення такої важливої наукової проблеми історичної науки, як історія та міжнародне становище країн Центральної і Південно-Східної Європи, всебічні зв'язки й співробітництво України з державами цього регіону" (с.9).

Особистий внесок І.М.Мельникової у розвиток історичної науки важко переоцінити. Ірина Миколаївна - авторитетний, визнаний історик, автор понад двісті наукових та науково-популярних праць, що одержали високу оцінку наукової громадськості, у тому числі й зарубіжної. Серед них - понад 30 монографій і фундаментальних колективних робіт, де вона є відповідальним або головним редактором, членом редколегії, автором розділів, статей, парисів, присвячених історичним зв'язкам, дружбі і співробітництву України з Болгарією, Польщею, Румунією, Угорщиною, Німеччиною, Чехословаччиною, Югославією, Монголією, В'єтнамом, їх міжнародному становищу, зовнішньополітичній діяльності України тощо.

Серед проблем, які тривалий час досліджувала І.М.Мельникова, - революція 1848-1849 рр. в Угорщині. Цей аспект в творчості ученого прослідкували Г.В.Павленко та І.М.Гранчак у статті "І.М.Мельникова як дослідниця революції 1848-1849 рр. в Угорщині й на Закарпатті". Автори високо оцінили наукову працю тоді ще молодого історика "Закарпатська Україна в революції 1848 року" (1949), в якій І.М.Мельникова використала різні види джерел, архівні та друковані, ряд теоретичних праць, зробила глибокі наукові висновки, органічно висвітлила характер революції 1848 р. як в Угорщині загалом, так і в Закарпатті. Необхідно підкреслити, що вона говорить про події в Закарпатті як частині українських земель. Думки, висловлені І.М.Мельниковою наприкінці 40-х років, не втратили своєї

актуальності і сьогодні, коли сучасні теоретики неорусинства ставлять під сумнів належність краю до України. Використані дослідницькі джерельні матеріали аргументовано доводять всю безпідставність і псевдонауковість таких сепаратистських тлумачень.

Незаперечним є внесок І.М.Мельникової у вивчення повітньої історії Чехословаччини і Закарпаття. Дана проблема знаходилася в центрі її докторської дисертації "Класова боротьба у Чехословаччині в період тимчасової, часткової стабілізації капіталізму (1924-1929 рр.)", яку вона успішно захистила в 1961 р. С.І.Мітряєва і В.О.Приходько у статті "Внесок вченого в дослідження повітньої історії Чехословаччини і Закарпаття" відзначили, що праці І.М.Мельникової з повітньої історії Чехословаччини 20-х років збагатили славістику і були високо оцінені не лише в годинському СРСР, а й у Чехословаччині. Безумовно, що праці І.М.Мельникової, як і інших дослідників того часу, базувалися на принципах марксистсько-ленінської методології. Мова йшла перш за все про класову оцінку явищ суспільного життя. Однак, незважаючи на це, "в її працях, - відзначають С.І.Мітряєва і В.О.Приходько, - чітко простежувалися дві лінії історичного процесу. З одного боку, вчена висвітлювала історію Закарпаття, як складову частину історичного процесу Чехословаччини - суверенної держави, з її позитивними і негативними сторонами. З другого, - Ірина Миколаївна не забувала про те, що Закарпаття є частиною України" (с.49). І.М.Мельникова завжди стояла і стоїть на

позитивній, що більшість населення Закарпаття тягнулася до України, що ідея возз'єднання не привнесена ззовні, а її плекали прогресивні, демократичні сили.

Мемуарного характеру статті І.М.Гранчака "Вклад І.М.Мельникової в підготовку істориків у Закарпатті" та О.В.Хланги "І.М.Мельникова у мосму житті". Справедливо пише І.М.Гранчак, що вчена "створила свого роду школу істориків на Закарпатті., стала прикладом для своїх послідовників. Для них вона завжди буде і с яскравою особистістю, прикладом величезної працездатності і професіоналізму" (с.54). На думку О.В.Хланги, І.М.Мельникова с "душею наукового бугтя"(с.56).

Другий розділ рецензованого збірника - "Україна на міжнародній арені" - відкривається статтею І.М.Мельникової "Україна у взаємовідносинах з прикордонними державами Центрально-Східної Європи: створення міжнародно-правових підвалин добросусідства і співробітництва (90-ті роки)". Перед нами серйозне і виважене дослідження, в якому зроблено об'єктивний аналіз взаємин незалежної України з Угорщиною, Польщею, Болгарією, Чехією, Словаччиною, Румунією. На початку 90-х років Україна вступила на міжнародну арену як незалежна суверенна держава, рівноправний член світового співтовариства. До першої річниці проголошення незалежності статус відродженої Української держави визнали 132 країни, переважна більшість з них встановили з Україною дипломатичні відносини. Процес міжнародного визнання незалежної

України згодом завершився встановленням з нею дипломатичних відносин майже усіма державами світу - членами ООН. І.М.Мельникова звернула увагу на те, що з однією сусідньою державою - Румунією – питання про укладення базового політичного договору довгий час не було вирішено, і лише 2 червня 1997 р. він був підписаний президентами України й Румунії Л.Кучмою та Е.Константінеску в м.Констанца. Необхідно погодитися з твердженням І.М.Мельникової, що "укладення базового політичного договору з Румунією завершило процес юридичного оформлення відносин України зі всіма прикордонними державами Центрально-Східної Європи". Цим самим "були створені міжнародно-правові підвалини їх добросусідства і співробітництва в атмосфері взаємної довіри і поваги, розбудови дружніх і взаємовигідних партнерських відносин у всіх галузях" (с.85).

Узагальнюючою є стаття П.П.Брицького та С.В.Віднянського "Україна як суб'єкт історії Європи у минулому і в наші дні". Вчені аргументовано довели, що до кінця XVIII ст. Україна була самостійним суб'єктом історії Європи, вона посідала важливе в ній місце, її знали, про неї писали політики, визначні діячі західноєвропейських держав, але через імперську політику Росії в XX ст. Україну спіткало забуття. Становище кардинально змінилося на початку 90-х років, коли з відродженням Української держави почався новий період в історії українського народу. Здобувши нарешті давно вимріяні державність, незалежність, демократична і

стабільна Україна відіграє дедалі вагомішу роль в європейських міжнародних відносинах, стає одним з ключових чинників в Європі, зокрема, в усьому регіоні Центрально-Східної Європи, до якого вона природно належить, паріжним каменем у фундаменті нової європейської архітектури безпеки. В умовах, які склалися, підвищенню міжнародного авторитету Української держави у світі повинні сприяти не тільки державні діячі, а в першу чергу науковці - їм належить ширше висвітлювати її історичне минуле, показувати її потенційні економічні можливості, духовні надбання та багаті історичні традиції міжнародного спілкування українського народу.

Знаменною подією в міжнародному житті 90-х років було святкування 50-річчя діяльності ООН, до утворення якої була причетна й Україна, як одна з держав-засновниць ООН. Ця проблема перебувала в центрі уваги М.В.Грищенка та Є.В.Клокова "Україна в ООН: участь у вирішенні найважливіших міжнародних проблем". Дослідники об'єктивно оцінили діяльність української делегації в ООН, відзначивши, що "українська дипломатія спиралася на ідеологічні розробки КПРС, як єдиної правлячої в країні партії, і керувалась у своїй діяльності, зокрема в ООН, директивами союзного партійного керівництва, єдиними як для делегації СРСР, так і для делегацій УРСР та БРСР". Однак, хоч це певною мірою обмежувало її можливості і самостійність у прийнятті рішень, основна мета, якій була підпорядкована діяльність Української РСР в ООН,

відповідала Статутіві цієї міжнародної організації. Сьогодні Українська держава в ООН активізує свою діяльність по вирішенню цілого ряду гуманітарно-правових проблем, що перебувають в центрі уваги світового співтовариства. На нашу думку, фактаж статті М.В.Гриценка і Є.В.Клокова тільки б збагатився, якби дослідники використали монографію Г.В.Павленка, І.Ф.Короля і В.І.Мацолі "Україна в миротворчій діяльності ООН" (Ужгород, 1995).

У другому розділі збірка також вміщені статті про співробітництво України з Чехією, Словаччиною, Польщею, Німеччиною, балканськими країнами (І.М.Сюсько, В.В.Проноза "Співробітництво України з державами Центрально-Східної Європи: регіональний аспект міжнародної економічної інтеграції (90-ті роки)"; Л.Д.Чекаленко, Д.О.Васильєв "Українсько-польські відносини в контексті сучасних інтеграційних процесів в Центрально-Східній Європі"; А.Ю.Мартіпов "Українсько-німецьке співробітництво в європейських інтеграційних структурах (90-ті роки)"; А.В.Шилова "Роль України у підтриманні миру та стабільності на Балканах". Завершує розділ стаття Н.П.Барановської "Міжнародний аспект Чорнобильської катастрофи". Необхідно погодитися з висновком дослідниці, що "чорнобильська трагедія і реакція на неї у світі стали переконливим свідченням, з одного боку, повної недосконалості людини, її моралі, системи організації державного життя в Україні та колишньому СРСР в умовах великого протистояння двох політичних систем, а з іншого, -

продемонстрували величезний потенціал співчуття, притаманний люду, розуміння і політиками, і широким загалом світової громадськості необхідності об'єднання зусиль у подоланні наслідків цього масштабного техногенного лиха" (с.229).

Третій розділ наукового збірника - "З історії міжнародних зв'язків України" - відкривається статтею члена-кореспондента НАН України П.С.Соханя і О.О.Новікової "Київські традиції у дослідженні всесвітньої історії", в якій зроблено огляд окремих сторінок наукового і громадського життя Києва кінця XIX - початку XX ст. Автори детально зупинилися на школі вивчення її дослідження проблем всесвітньої історії Київського університету І.В.Лучицького, наукова і громадська діяльність якого розгорнулася в 80-90-х роках XIX ст. і продовжувалася аж до 1918 р., коли він помер. І.М.Кулінич провів паралель між українським гетьманом Богданом Хмельницьким і лорд-протектором Англії Олівером Кромвелем, довівши, що останній "добре орієнтувався... в доblesних діях запорозьких козаків та їх добрій зв'язі на ратних полях" (с.258). Зв'язки України з Грецією, Чехією, Італією, Німеччиною, Польшею у XVIII - на початку XX ст. висвітлили Н.О.Терентьєва, О.В.Черв'якова, К.Ю.Бацак, І.Т.Лісевич, Ф.П.Фісанов, Н.В.Кривець, В.П.Колесник і С. А.Шульга.

Частина матеріалів рецензованого видання присвячена подіям громадянської війни 1918-20-х років. Д.Є.Скляренко порушив малодосліджену проблему участі України у

підписанні Ризького мирного договору. На глибоке переконання автора, "підписання у Ризі в березні 1921 р. міждержавного договору між Польщею, Україною і Радянською Росією стало переломним моментом у звитязній тривалій боротьбі трудящих за своє соціальне і національне визволення" (с.390). Проблему репатріації польських військовополонених і біженців з України в 1920-1923 рр. розглянули В.В.Павленко та М.І.Павленко. Стаття побудована на основі великого джерельного матеріалу, переважна більшість з якого вводиться до наукового обігу вперше. Скрупульозне їх вивчення і всесторонній аналіз дали можливість ученим стверджувати, що в Україні налічувалося приблизно 15 тис. польських військовополонених і близько 200 тис. біженців (включаючи і військовополонених поляків першої світової війни). Варто погодитися з думкою, висловленою авторами, що "і радянська, і польська сторони створювали певні перешкоди на шляху повернення окремих категорій польських біженців і оптагтів" (с.418). Що стосується Головної української місії з евакуації, то вона, незважаючи на вплив радянської політичної системи на неї, все-таки в основному виконала покладену на неї місію. Діяльність української і чехословацької репатріаційних місій в 1921-1922 рр. висвітлила І.В.Євсесенко. На участі сільської громадськості України в діяльності міжнародної "червоної" допомоги у 20-х роках ХХ ст. зупинився М.А. Журба.

Однією із складних сторінок українсько-польських взаємин є насильницьке переміщення українців з Польщі та

поляків з УРСР в 1944-1946 рр. Цієї проблеми торкнувся у своїй статті "До питання про переселення українців з Польщі в УРСР за Люблінською угодою 1944 р." І.Є.Цепенда. За його підрахунками, в УРСР переселено 122 622 господарства, або 482 880 осіб, переважна більшість з яких була направлена в західні області - 323 тис. (67%) і 159 тис. (33%) - у східні та південні області (с.496). "Люблінська угода 1944 р., - відзначив автор, - зумовлювалася політико-стратегічними реаліями Другої світової війни, була спробою розв'язання складних територіальних, міжнаціональних, ідеологічних проблем методами, властивими тоталітарній системі" (с.497). З такими міркуваннями необхідно погодитися. Питання оптації громадян між ЧСР і СРСР (Україною) в 1945-1948 рр. та сучасні проблеми української меншини в Словаччині розглядаються в статті І.І.Вовканича і словацького вченого М.Гайдоша. Збірник завершується статтею В.М.Тарасюка "Югославія та Україна в сучасному світі".

З вищеведеного видно, що авторами наукового збірника "Україна в європейських міжнародних відносинах" порушені актуальні проблеми з історії розвитку міжнародних зв'язків українського народу з європейськими країнами, роль національних меншин, проблеми становлення зовнішньої політики України. Разом з тим необхідно зауважити, що післявоєнний період, зокрема 40-і роки, представлений всього кількома статтями. Це також стосується аналізу українсько-румунських політичних, економічних і культурних взаємин на сучасному етапі. Враховуючи, що збірник присвячений

науковій діяльності відомої української дослідниці І.М.Мельникової, на нашу думку, варто було помістити бібліографію праць вченої, хронологічну таблицю основних віх в її житті.

Незважаючи на названі зауваження та побажання, вони, безсумнівно, ні в якій мірі не применшують наукової вартості рецензованого збірника. Наукові статті, вміщені в ньому, є новим словом українських істориків у вивченні складних історичних процесів, які відбувалися в Європі з найдавніших часів до наших днів, і дають можливість з'ясувати місце в них України.

Український історичний
журнал. – 1999. - №6. – С. 124-
146.

РУМУНСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ (САТУ МАРЕ, 1999)

В основу рецензованого наукового збірника наукових праць лягли матеріали міжнародної наукової конференції "Румунсько-українські відносини: історія і сучасність", яка проходила в румунському місті Сату Маре 26-29 листопада 1996 р. Організаторами конференції, в якій взяли участь провідні науковці України, Румунії, Угорщини та Італії, виступили Інститут історії України НАН України, науково-дослідний інститут Карпатознавства Ужгородського державного університету, Міністерство культури Румунії та Історичний музей повіту Сату Маре. Учасників конференції привітали директор Інституту історії України НАН України академік В.А.Смолій і ректор Ужгородського державного університету професор В.Ю.Сливка.

Матеріали збірника згруповані по трьох тематичних розділах - "археологія", "історія" та "культура цивілізацій". Збірник відкривається узагальноючою, методологічного характеру статтею академіка Румунської академії наук Александру Зуба "Французький вплив і державний централізм у Південно-Східній Європі", в якій простежуються історичні процеси, що мали місце в європейських країнах після буржуазної революції у Франції кінця XVIII ст. На думку автора, одним із найважливіших наслідків Великої Французької революції був централізм, який "в загальному прагнув до зменшення ролі місцевої специфіки, приймаючи за основу ідею збереження єдності нації" (С.11) Аналізуючи

сучасні історичні процеси в Європі, А.Зуб переконаний, що "вся Європа на рубежі століть продовжує залишатися одним регіоном, а тому політичні лідери європейських країн повинні з ним рахуватися. Процесу консолідації повинна сприяти позиція Ради Європи" (С.15).

У розділі "Археологія" поміщені 9 доповідей провідних археологів України, Румунії та Угорщини. Е.А.Балагурі (Ужгород) в статті "Аспекти культурно-історичного розвитку населення Верхнього Потисся в II тис. до н.е." аргументовано довів, що Верхньотиський регіон в ряді етапів стародавньої історії відіграв роль зв'язуючої ланки між Центральною і Східною Європою, маючи особливе значення в період розселення племен у Східно-Карпатському ареалі. Тут в епоху неоліту формувались землеробські культури, які беруть свої витoki в Балкано-Дунайському світі. В силу цього, у Верхньому Потиссі прискорився процес становлення і розповсюдження виробничих форм економіки. Саме тут відбувається переплетення культурних досягнень, вироблених етнічними спільнотами Східної і Південно-Східної Європи (С.63). На думку Е.А.Балагурі, "в складному калейдоскопі етнічної поляризації в Карпато-Дунайському басейні носії культури Гава-Голігради Верхнього Потисся і Прикарпаття займали контактну зону. Вони мали безпосередні відносини з праслав'янською зоною і це відіграло визначальну роль в їх культурно-історичному розвитку в наступних століттях" (С.68).

І.О.Прохненко (Ужгород) запропонував розроблену ним

"Карту розповсюдження городищ XII-VIII ст. до н.е. Верхнього Потисся" (С.77-82), яка дозволяє з'ясувати особливості розповсюдження цих пунктів у межах досліджуваного періоду. Дослідник вважає, що на сьогоднішній день можна виділити два регіони компактно розміщених груп пам'яток: городища Кошицької улоговини і межиріччя Серне і Боржави (С.78). Румунський археолог І.Неметі у статті "Пізній гальштат і латенська епоха зони Карєї", на основі знахідок з Сабіслеу-Лівади, Піншкольта, Він Веке, Ветіша, Чументі зробив висновок, що "носії культури Гава-Голігради проживали на північ від річки Муреш ще до появи східно-карпатських елементів" (С.95-100). З пізнього гальштату відомо 12 місцезнаходжень, що датуються середньою V і VI ст. до н.е. Біля 335 р. в цьому регіоні з'являються кельти. Етно-політичні аспекти історії населення Верхнього Потисся I тис. до н.е. - I тис. н.е. підняв у своїй розвідці В.Г.Котигорошко (Ужгород). Дослідження, проведені вченим за останні два десятиліття на території Карпатського ареалу, дали йому можливість припустити, що в кінці IV - на початку V ст. н.е. частина фракійського населення була витіснена в гори, частина знищена, а окремі племена захоплені хвилею переселення. Ймовірно, з цими подіями пов'язана поява не раніше другої половини IV ст. н.е. групи пам'яток карпатських курганів. Запустілі верхньотиські землі тільки з початком VI ст. н.е. поступово заповнюються новим етносом - носіями ранньослов'янської культури, з якими пов'язана середньовічна історія регіону (С.113).

А.Матеї та І.Стангу (Румунія) у статті "Житло пізнього періоду переселень із Залеу, Валя Мінцей (повіт Селен)" (С.119-123), на основі дослідження 56 ям, датованих епохами неоліту, бронзи, латенського і римського часів, прийшли до висновку, що на території Лазурь-Пінкольт слов'янське поселення датується другою половиною VII ст. н.е. І.Стангу в змістовній пошуковій розвідці "Нове ранньослов'янське поселення в долині Нижнього Сомена (Кулгу Марє-Золмедо, с.Кулчу, повіт Сагу Марє)" датує знайдені знахідки останньою третинною VI ст. н.е. і першою половиною VII ст. н.е. (С.127-148).

Найповніше в збірнику представлена історична тематика українсько-румунських відносин. І.Драган (Румунія) в статті "Румунські умовно-титоловані особи на початку XVI ст." доводить, що поряд з "дійсними нобілами" існувала численна категорія титулованих осіб з дещо обмеженим статусом. Становище останніх визначалося тільки у відповідних доменах і зумовлювалося обов'язковістю їх перебування на визначеній території. В окремих випадках вони, за згодою володаря, могли одержати статус "дійсного нобіла". До цієї категорії відносилися також кенези і восводи. В документах XVI ст. вказана категорія згадується під назвою "nobilis predaalis" (С.157-168).

А.Русу (Румунія) об'єктом свого дослідження обрав Грушівський монастир, який був одним з важливих православних центрів релігії та культури взагалі у Північно-Східній частині Угорського королівства протягом XIV-XVII

ст. За участю Сатумарського історичного музею (Румунія) та Ужгородського державного університету протягом 1997-1996 рр. були проведені археологічні дослідження в с.Грушеві (Тячівський район Закарпатської області). Українськими і румунськими археологами були розкопані руїни кам'яної церкви та дерев'яної забудови XVI-XVII ст. Найближчим часом результати цієї спільної археологічної експедиції будуть опубліковані окремим монографічним дослідженням. Окремі українські дослідники, зокрема О.М.Орос (Ужгород) припускають, що на території Грушівського монастиря могла знаходитись перша в Європі друкарня, тобто доводиться, що книгодрукування виникло ще до Івана Федорова (Дет. див.: Орос О. Започаткування слов'янського книгодрукування при Грушівському монастирі. - Ужгород.1995). Однак, археологічні розкопки не підтвердили твердження О.М.Ороса. Дана проблема продовжує залишатися відкритою.

В центрі дослідження М.Діаконеску (Румунія) знаходилася постать до цього часу невідомого мукачівського єпископа Гавріїла, який, на думку автора, постійно відстоював інтереси місцевого русинського населення (С.75-184). Дослідник переконливо довів, що Грушівський монастир в 1530-1550-х рр. мав повну автономію і лише в 1553-1555 рр. у Грушеві документи фіксують появу румунського єпископа.

Церковна тематика піднімається в статті В.І.Феніча (Ужгород) "До питання про історію взаємовідносин між єпископами Мукачева і марамороськими православними центрами (1391-1733 рр.). Вчений констатував, що досить

тривалій час взаємовідносини між єпископами Мукачєва та іншими православними центрами південнокарпатського регіону були далеко не простими. На це вплинула відсутність чітко визначеного юридичного статусу двох найдавніших осередків православ'я на Закарпатті - Мукачівського монастиря св.Миколая на Чернечій горі та Грушівського монастиря св.Михайла-архангєла поблизу с.Апші. Не можна відкидати і той факт, що Ужгородська унія 1646 р. була проголошена в західній частині Мукачівської єпархії, а тому марамороськими православними центрами - Грушівським і Углянським монастирями вона не була прийнята (С.192). В.І.Фєнч відзначив, що Мараморощина й надалі продовжувала залишатися серйозним "опонентом" церковної політики мукачівських єпископів, що проявилось, зокрема, в русі за повернення до православ'я (в 40-60-х роках XVIII ст.) та відродженні православної церкви на Закарпатті на початку XX ст.

В.І.Ілько (Ужгород) в розвідці "Деякі питання історії Мараморощини доби феодалізму (до середини XIX ст.)" зупинився на символіці Марамороського комітату та його п'яти коронних міст, статусі, правовому та соціально-економічному становищі останніх, торкнувшись також деяких питань з історії Грушівського та Углянського монастирів (С.201-212). П.Данку (Румунія) простежив процес заселення русинами території теперішнього повіту Сату Марє протягом XIV-XVIII ст. Аналізуючи списки кріпаків, П.Данку констатував, що "численність рутєнів, які прибули на протязі

XIV ст., була незначною. Впродовж 1565-1574 рр. у комітаті парохованулась 61 сім'я слов'янського походження, а в 1775 р. - 198 сімей. Рутени (ймовірно, вихідці з Галичини і Волині - М.В., В.М.) заселили такі села, як Бочкеу, Тарна Міке, Тарна Марє, Валя Саке, Турулунг) (С.214-217).

Окремі статті наукового збірника присвячені визначним постатям української історії. М.Л.Блецкан, О.В.Хоменко, Т.Л.Хоменко (Ужгород) в повідомленні "Петро Могила як реформатор церкви" справедливо відзначили, що "митрополит Петро Могила залишиться в історії української церкви як ієрарх справді екуменічного мислення, безастережно відкритий як Заходу так і Сходу"(С.219). Необхідно погодитись з авторами, що звернення до славної минувшини Києва, екуменічна толерантність перетворює Києво-Могилянську академію на релігійний та культурно-політичний центр Русі, а самого митрополита, молдаванина за походженням, на фактичного лідера "руської" нації. Щоправда, навіть в Україні його функція була обмежена переважно православними землями, а в іншій частині митрополії продовжували втримуватись потужні впливи уніатської церкви. Русь залишалася поділеною, і ця проблема надзвичайно непокоїла Петра Могилу аж до його смерті в 1647 р.(С.226).

Постать українського гетьмана Івана Мазепи перебувала в центрі уваги румунського історика Н.Раеляну ("Карл XII і Іван Мазепа в Молдові") та українського вченого В.М.Рички ("Румунський слід Івана Мазепи"). Якщо в

першій статті наводяться, як правило, загальновідомі факти, то В.М.Ричка по-новому розмірковує з приводу останніх днів життя українського гетьмана. "Можливо далекоглядний гетьман, - нині автор, - передбачаючи ворожі помисли своїх недругів, розпорядився перед смертю виготовити дві домовини. Наказавши справжню надійно заховати. Мазепа міг вдатися до інсценізації своєї смерті та поховання в Бендерах, й, перебравшись тасмно до Галацу, доживав тут віку ...У цьому зв'язку вельми симптоматичною є і дата смерті Мазепи, що її наводить молдовський хроніст Миколас Костін - 18 березня 1710 р. (!). Відтак український гетьман мав би досить часу для того, щоб надійно залагодити справу зі своїм справжнім похованням, подбавши в такій хитромудрій спосіб про свій вічний спочинок" (С.258). Однак, пошук румунського сліду Івана Мазепи продовжується. Заслуговує на увагу переконання В.М.Рички, що тільки "об'єднання зусиль вчених наших країн (України і Росії – М.В., В.М.)... буде сприяти подальшим науковим пошукам, що дозволить розгадати зрештою тасмницю могили Івана Мазепи і поставити останню крапку у цьому, великої інтелектуальної привабливості, історичному детективі".

"Роль і місце німецької колонізації в соціально-економічному і культурному розвитку Карпатського регіону" охарактеризував Г.В.Павленко (Ужгород) (С.276-280), а соціально-економічне та етнополітичне життя Північної Буковини під владою Габсбургів наприкінці XVIII -першій половині XIX ст. В.Є.Задорожний (Ужгород) (С.291-296).

Румунський дослідник В.Чуботе у статті "Канонічна візитація Єгерського Римо-католицького єпископа в Уточанському комітаті (1748 р.)" наводить відомості про населення 71 парохії, що дає можливість переглянути дані не тільки про релігійну приналежність жителів, а й у більшості випадків про їх національність (С.281-290).

Міжвоєнний період відображений у статтях Р.Сіуксаяу (Румунія), М.І.Павленка (Київ), К.Букета (Румунія), М.М.Вегша і В.Л.Боднара (Ужгород), В.В.Марини (Ужгород). Цікавою у всіх відношеннях є стаття М.І.Павленка "Політика уряду Румунії щодо інтернованих частин армії УНР. 1920-1923 рр.", в якій автор ввів до наукового обігу, переважно, нові архівні документи, їх аналіз дозволив ученому стверджувати, що "по-перше, румунська сторона аж ніяк не опікувалася національними інтересами українців, а дбала про власні. Справжньою метою Румунії було прагнення використати українські військові формування у протистоянні з більшовиками, а не сприяти українському державотворенню. По-друге, румунська влада неспроможна була на належному рівні матеріально забезпечити інтернованих, оскільки її економічні і фінансові можливості були істотно обмежені внаслідок лихоліть першої світової війни. Нарешті, для більшості мешканців таборів частіше більш злободенням ставала проблема виживання, аніж політичні міркування"(С.304).

К.Букет (Румунія) у статті "Українські іредентські центри і Румунія (1920-1940 рр.)" називає країни, які в тій чи

іншій мірі погрожували суверенітету Румунії. До таких він справедливо відносить Угорщину. Аналогічними іредентськими центрами, на думку вченого, були також Польща, Німеччина і бандерівське крило ОУН, з чим важко погодитись. Після проголошення Карпатської України, твердить автор, сюди перемістився центр українського іредентизму. К.Букет помилково відзначає, не маючи належних аргументів, що А.Бродій, а згодом А.Волонини, бажали одержати дозвіл Гітлера на анексію Буковини та Мараморощини. Автор пише, що, ніби-то, "з цією метою 40 тисяч українських юнаків були включені Г.Гітлером до батальйонів СС"(С.309). Опрацьовані нами матеріали чеських архівів дають право стверджувати, що близько 1000 осіб дійсно проходили військове стажування в Німеччині, однак їх готували до нападу вермахту на Польщу (Дет.див.: Вегеш М. Карпатська Україна 1938-1939 років у загальноєвропейському історичному контексті. -Т.2, - Ужгород, 1997; Стебельський І. Шляхом молодості й боротьби: Спогади, статті, листування, -К.; Смолоскип, 1999). Є всі підстави твердити, що протягом всього міжвоєнного періоду Чехословаччина і Карпатська Україна (в тому числі й ОУН) мали дружні стосунки з Румунією. Однак, як тільки стало зрозуміло, що ЧСР перестала існувати як держава, Румунія висунула свої вимоги до Угорщини з приводу окремих населених пунктів Закарпаття (С.344).

Румунсько-українські відносини періоду Другої світової війни та після її закінчення відображені в статтях І.Нікуліцу

(Румунія) "Адміністративно-територіальній устрій Трансїстрії (1941-1944 рр.)" (С.321-341), Д.Сандру (Румунія) "Буковина і Мараморощина в планах української ірєденти (1940-1947 рр.)" (С.349-374), І.І.Вовканича, В.В.Марини, І.М.Сюська (Ужгород) "Населєння Закарпаття і Східної Словаччини у "Великому переселєнні народів" після Другої світової війни: оптація 1945-1947 рр."(С.375-407). І.І.Вовканича "Спільне і особливе в еволюції Чехословаччини, Румунії та інших держав Східної Європи від демократії до диктатури у 1944-1948 рр.: сучасна історіографія" (С.409-428). Українсько-румунські відносини на сучасному етапі знайшли своє досить ґрунтовне відображення в статтях І.Ф.Короля і М.М.Палінчака (Ужгород) "Антитоталітарний рух в Україні і Румунії: загальне і особливе" (С.314-320)., С.В.Кульчицького (Київ) "До історії становлення сучасного українсько-румунського кордону" (С.429-436) і С.В.Віднянського (Київ) "Українсько-румунські відносини у загальноєвропейському контексті" (С.445-452). "Передача Бєсарабії і Північної Буковини Радянському Союзу, - відзначав С.В.Кульчицький, - була стопроцентно легітимізована Паризьким мирним договором. Румунія в лютому 1947 р. змушена була укласти його з Об'єднаними Націями, які одержали перемогу у війні. Паризький мирний договір становить ланку в цілісній системі післявоєнного європейського устрою, непорушність якого закріпили Гельсінські угоди" (С.434). У договорі між Україною і Румунією, заключеному 2 червня 1997 р., чітко

визнано, що обидві сторони не мають одна до одної територіальних претензій. На думку С.В.Віднянського, "зовнішньополітична стратегія, як України, так і Румунії, спрямована на залучення до процесу європейської інтеграції, широкій розвиток співробітництва з Європейським Союзом та Північноатлантичним альянсом. Тому потреби взаємодії з європейськими та трансатлантичними структурами вимагатимуть подальшої гармонізації українсько-румунських відносин та здатності знаходити ефективні компромісні рішення складних проблем, що заторкають життєво важливі національні інтереси" (С.449-450). Безперечно, від цього тільки виграють обидві держави. М.П.Макара та В.І.Опіярі (Ужгород) з'ясували роль Ужгородського державного університету в розвитку українсько-румунських зв'язків у галузі науки і освіти"(С.459-464).

Культурологічна тематика в рецензованому збірнику представлена працями О.П.Ресніта і О.С.Рубльова (Київ) "Релігійний чинник у формуванні української нації"(С.479-482), Й.А.Пінчука (Київ) "Слов'янство і Україна в концепції кирило-мефодіївця Миколи Костомарова" (С.483- 488), Луки Калві (Італія) "Полемічні праці Михайла Росвігівського-Андрели" (С.489-502), І.Удварі (Угорщина) "Відомості про етнографічну діяльність Гіядора Стрипського"(С.513-542), З.Павела (Румунія) "Споріднення в румунських і українських новорічних народних масках" (С.547-556), М.Л.Беленя (Ужгород) "Впливи архітектурних стилів і їх елементів на дерев'яну архітектуру Карпатського ареалу"(С.557-562),

І.М.Сенька (Ужгород) "Фольклорний образ опришка українського і румунського народів Г.Пинті" (С.563-572),
В.І.Пічкаря і М.І.Талапканича (Ужгород) "З історії розвитку народного одягу на Закарпатті" (С.573-577).

В.С.Чушко (Київ) у статті "Методологічні основи створення біографічного словника "Румуни в Україні" (С.543-546) вніс пропозицію про необхідність збирання біографічної інформації про видатних діячів українського і румунського національного відродження. "У словнику "Румуни в Україні", - відзначас автор, - вперше буде подано перелік осіб, що були носіями румунської культури й відомі за письмовими історичними джерелами, а також велика кількість біографій румун нової доби, які висвітлюють найяскравіші постаті серед українських румун та румун, що перебували в Україні і за наслідками своєї діяльності спричинили ті чи інші події, що мали непересічне значення для історії й культури України або румун України" (С.544). Безперечно, перше слово тут належить Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки ім.В.І.Вернадського НАН України, який очолює В.С.Чушко.

Високо оцінюючи матеріали, опубліковані на сторінках наукового збірника, хотілося б висловити деякі зауваження загального характеру. Враховуючи той факт, що в збірнику поміщені матеріали на українській, румунській, угорській та англійській мовах, бажано було по закінченні статті подати більш ґрунтовні анотації англійською мовою. На жаль, до цілого ряду, здавалося б, змістовних публікацій, анотації

настільки короткі, що не дають можливості збагнути навіть суть статті. Це робить збірник малодоступним для масового читача. У збірнику відсутня єдина уніфікація, численні неточності в поданні прізвищ авторів, стилістичні огріхи тощо. Окремі статті, як українських, так і зарубіжних дослідників, носять описовий, а часом загальновідомий характер, не претендуючи на наукову новизну. І, нарешті, досить неповно представлена культурологічна рубрика.

Незважаючи на вищеназвані недоліки та висловлені побажання, вихід у світ наукового збірника "Румунсько-українські відносини: історія і сучасність" необхідно розцінювати як першу ластівку в налагодженні українсько-румунських наукових стосунків. Обидва європейські народи, в чому переконують матеріали, поміщені в збірнику, мають багату історію і культуру, багатовікове співіснування, яке заслуговує скрупульозного і всебічного наукового висвітлення.

СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ: ІНТАНІЯ ТЕОРІЙ ТА МЕТОДИКИ. Число 5. ІСТОРИОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНІ. Випуск 10. Об'єднаний випуск. Збірки наукових праць на пошани академіка Валерія Андрійовича Смолія (з нагоди 25-річчя наукової діяльності та 50-річчя від дня народження): У двох частинах. – Частина перша: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни (К., 2000)

Спільними зусиллями науковців Інституту історії України НАН України та вчених провідних вузів країни побачив світ унікальний двотомник наукових праць, присвячений академіку Валерію Андрійовичу Смолію з нагоди 25-річчя наукової діяльності та 50-річчя від дня народження. У передмові до цього видання його упорядники М.Дмитрієнко і Ю.Пінчук відзначили, що ім'я В.А.Смолія «добре відоме як українським науковцям, так і колегам-дослідникам з багатьох країн світу завдяки ґрунтовним науковим студіям, які вирізняються новизною порушених проблем, оригінальним стилем викладу, високим методологічним та теоретичним рівнем, ґрунтовною джерельною базою» [С.5].

Двотомник відкривається статтею члена-кореспондента НАН України О.П.Реснта «Завжди у пошуку нового (академіку В.А.Смолію – 50)», в якій стисло простежено життєвий шлях ювіляра, основні віхи його наукової,

культурної і громадсько-політичної діяльності. «Так склалося, що науковий інтерес В.А.Смолія, – відзначив Олександр Ресит, – визначився відразу і назавжди – це середньовічна історія України – доба, в якій водночас переплелися героїзм і трагедія, злет духу народу, що творив свою культуру, відбувся останній, найвищий сплеск національних і державотворчих зусиль перед століттями поневолення, денационалізації й розпорошення українства» [С.9]. Серед численних праць В.А.Смолія фундаментальністю відзначаються монографії «Формування соціальної свідомості народних мас України в ході класової боротьби. Друга половина XVII–XVIII ст.» (1985), «Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет» (1993, друге видання 1995. – співавтор – В.С.Степанков), «Українська державна ідея XVII–XVIII століття: проблеми формування, еволюції, реалізації» (1997. – співавтор – В.С.Степанков), «Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.)» (1999. – співавтор – В.С.Степанков) та багато ін. Необхідно погодитись з О.П.Реситом, що ці праці «стали помітним явищем вітчизняної історіографії та культурного життя в країні, дістали визнання громадськості» [С.14].

В.А.Смолій – визначний координатор і організатор розвитку історичних досліджень, завдяки якому налагоджуються та зміцнюються міжнародні наукові зв'язки. Роль своєрідного інформаційного мосту виконує очолюваний ним «Український історичний журнал», який змінив не тільки зовнішній вигляд, але і внутрішній зміст. Валерій

Андрійович створив власну історичну школу, до якої належать відомі тепер вчені В.С.Стенанков, О.Ф.Сидоренко, В.М.Ричка, П.М.Сас, О.І.Гуржій, В.О.Щербак та багато інших. Саме в цих особистостях історична школа академіка В.А.Смолія знайшла не лише гідних adeptів та інтерпретаторів, а перш за все талановитих дослідників, здатних на самостійний пошук перспективної наукової проблематики з досить високим евристичним потенціалом [С.16].

О.П.Ресніт відмітив, що нові грані особистості В.А.Смолія розкрились в період його діяльності на посаді віце-прем'єр-міністра України з питань гуманітарної політики (1997–1999). Висока державна посада вимагала не лише знання механізму виконавчої влади в такій складній сфері, але й вироблення виправданих, обґрунтованих, зважених рішень, спрямованих на перспективу. Та це не вплинуло на кредо В.А.Смолія, який послідовно проводив лінію на гуманізацію суспільства, створення такого соціокультурного, міжетнічного, міжконфесійного клімату, який максимально відповідав би інтересам і держави і кожної людини, гармонізував стосунки між ними.

Сьогодні В.А.Смолій – директор Інституту історії України НАН України – найпрестижнішого наукового центру історичних досліджень в державі. Його багаторічна наукова і культурно-політична діяльність високо оцінені Українською державою. В 1996 р. В.А.Смолій нагороджений «відзнакою президента України», 1998 р. йому присвоєно почесне звання

Заслуженого діяча науки і техніки України. За видатні успіхи у науковій, громадській та державній діяльності В.А.Смолії удостоєний високої державної нагороди ордена Ярослава Мудрого V ступеня та церковного ордена Св. Володимира [С.18]. Сьогодні ювіляр сповнений творчих задумів і переконаний, що лише наполегливою працею можна досягти нових рубежів, допомогти нашій державі посісти гідне місце у світовому співтоваристві.

Матеріали першої книги розміщені в рубриках «Проблеми українського середньовіччя: джерела», «Фалеристика та сфрагістика», «Кодикологія, архівознавство та документалістика», «Генеалогія та іконографія», «Геральдика та атрибутика», «Міста України: джерела, історія, пам'ятки», «Історичні постаті: вчені, краєзнавці». Відзначимо, що всі статті є помітним явищем в українській історіографії, порушують актуальні проблеми історії та спеціальних історичних дисциплін.

Не випадково, що збірник відкривається рубрикою «Проблеми українського середньовіччя: джерела», адже саме історія середньовіччя – головна проблематика численних праць В.А.Смолія. Валерій Степанков у статті «Універсали та накази Богдана Хмельницького як джерело вивчення функціонування державних органів влади у середині XVII ст. (1648–1657 рр.)» слушно зауважив, що «саме документи гетьмана набувають вищого цінності, оскільки дозволяють у головнішому досягти адекватного та всебічного відтворення з оптимальною повнотою реальних об'єктивних

процесів, явищ і фактів минулого» [С.20]. Саме універсали містять унікальну інформацію про розробку її прийняття Б.Хмельницьким на початку революції 1648–1676 рр. «Статей про устрій Війська Запорозького». Найповніше зміст наказів і універсалів дозволяє з'ясувати повноваження гетьманської влади. Встановлено: до початку революції колективна воля козацької спільноти не лише ставала зобов'язуючою владною санкцією, але й помітно відчужувала індивідуальну суверенність посадових осіб – гетьмана і старшин, котрі виступали виконавцями волі Війська Запорозького. В.Степанков довів, що «аналіз універсалів і наказів спростовує поширену в польській, єврейській і частково українській історіографіях думку про особисту причетність Богдана Великого до вчинених погромів і винищення польського, єврейського й частини українського населення влітку й восени 1648 р.» [С.23]. Проаналізувавши цілу низку універсалів і наказів Б.Хмельницького, автор підсумував, що вони «становлять собою цінне джерело для вивчення процесу розбудови національної держави у 1648–1657 рр.» [С.30].

Відомий дослідник стародавньої історії України член-кореспондент НАН України Микола Котляр історію міжнародних відносин підняв у статті «Галицько-Волинська Русь і її західні сусіди в XIII столітті» [С.32–42]. Автор зробив спробу простежити договірні відносини галицьких князів із західними сусідами в XIII ст.: Польщею, Мазовією, Литвою і Ятвяжською землею. Юрій Мицик опублікував статтю «Про видання «Українського жіночого дипломатарія доби

Гетьманщини» [С.42–53]. Дослідник опублікував 9 нових архівних документів, які зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім.В.І.Вернадського. Скрупульозний їх аналіз дозволив Ю.Мишику стверджувати, що «жінки з шляхетських та козацьких родин, особливо дружини представників вищої української політичної еліти, мали значний вплив на суспільне життя» [С.43]. Такими яскравими постатями були Ганна Хмельницька, Мотря Кочубей та багато інших.

В центрі уваги Ярослава Дзири була «Палеографія «Ресстру всього війська Запорізького 1649 року» – видатна пам'ятка живої української мови середини XVII століття» [С.53–81]. На думку автора, козацький «Ресстр» 1649 року чи не перша серйозна пам'ятка живої національної мови, в якій за півтора сторіччя до Івана Котляревського зафіксовано понад п'ять тисяч добірних, вишуканих слів рідної мови, її історичний дух. Він засвідчив багатовікове існування неповторної національної звукової системи, відображеної в сотнях дохристиянських імен [С.73]. Заслужують на увагу додатки до статті Я.Дзири – «Зауваження стосовно правил і практики археографічного видання «Ресстру Війська Запорізького», здійсненого «Науковою думкою» 1995 р. та інших академічних видань цього ж видавництва», «Графічне зображення характерних літер Ресстру», «Найпоширеніші прізвища Ресстру». Найпоширенішими чоловічими іменами реєстру були – Іван, Василь, Федір, Степан, Грицько, Михайло, Семен, Андрій, Яцько... Найулюбленіші жіночі

імена цієї ж доби: Марія, Ганна, Настя, Ганка, Катерина, Йовдоха, Годоська, Параска тощо [С.81].

Із статті Івана Дзиря «Тематика козацьких літописів Лівобережжя середини – другої половини XVII ст.» [С.81–100] видно, що загалом розмаїта тематика літописних творів 30–80-х рр. XVIII ст. містить цікаві джерельні матеріали і служить важливим об'єктом для дослідження процесу переходу історичних знань в науку на Україні протягом XVIII ст. На думку автора, провідне місце в історико-літературних творах 30–80-х рр. XVIII ст., складених на території Лівобережної України, займає військово-політична тематика, що було природно для цієї епохи й відповідало рівню розвитку національної історичної науки. З іншого боку це обумовлювалося не лише характером історіографії, а й бурхливими подіями національно-визвольної війни, руйни, Північної та російсько-турецької воєн першої половини XVIII ст., які закривали собою інші прояви національного життя. І.Дзира проаналізував «Короткий опис Малоросії», «Лизогубівський літопис», «Чернігівський літопис», «Зібрання історичне», «Короткий опис про козацький малоросійський народ» та ін.

Великий фактичний матеріал поміщений у статті Сергія Хведчені та Романа Качана «Українські православні монастирі: деякі аспекти заснування» [С.100–114]. На переконання авторів, одна з найбільших святинь Київської лаври – Феодосієва печера була створена одразу ж після 1051 р. і ця дата, безумовно, може вважатися роком заснування

монастиря [С.101]. З цього часу бере початок місіонерська діяльність Кисво-Печерської лаври, діяльність якої співпадає з чотирма історичними періодами:

1. Домонгольський (XI–XII ст.).
2. Удільний (XIII–XV ст.).
3. Польський (XVI–XVII ст.).
4. Синодальний (XVIII–XIX ст.).

Автори проаналізували 38 монастирів, виникнення яких було пов'язане з Кисво-Печерською лаврою (Любецький Антонієвський, Сятогорський, Корецький Троїцький та ін.). С.Хведченя і Р.Качан стверджують, що «протягом усього періоду існування Руської православної церкви на просторах України-Руси тривав інтенсивний процес заснування, зростання та наступального розвитку розгалуженої монастирської культури з усіма притаманними їй культурними, духовними та матеріальними явищами. Цей процес яскраво і плідно позначився на становленні всієї східноєвропейської цивілізації. Монастирі, виникнення яких пов'язане з іменем Кисво-Печерської лаври, стали осередками духовності, літератури та мистецтва, а її місіонерська діяльність упродовж восьми століть займає визначне місце в розвитку вітчизняної культури» [С.113].

Розділ завершує стаття Дениса Тоїчка «Холодна зброя як складова комплексу українського козацького озброєння XVII ст.: особливості та проблеми формування» [С.115–128]. Правий автор, коли констатує, що «на формування історичної свосвідності національної військової справи наклало відбиток

особливе геополітичне становище України – між Європою, Кримським ханством та Росією, це сприяло створенню в країні умов для набуття унікального бойового досвіду, заснування передової військової тактики з використанням найбільш прогресивних на той час видів озброєння» [С.115]. Холодною зброєю називаються всі типи наступального озброєння, бойове застосування якого не пов'язане з використанням вибухових речовин і дія якого базується на прикладанні м'язових зусиль воїна. Д.Тоїчкін охарактеризував кілька видів холодної зброї, які в XVII ст. побутували на території України – шабля, меч, спис, булава, пірнач, келеп (чекан). Автор підкреслив, що «становлення характерного озброєння і оснащення зумовлене всім попереднім історичним розвитком озброєнь на даній території, спадковимістю форм різних типів зброї, яка в XVII ст. набула певних характерних рис та особливостей» [С.126].

У розділі «Фалеристика та сфрагістика» поміщені статті Марії Дмитріско, Віталія Перкуна та Оксани Пархоменко. М.Дмитріско у статті «Відзнаки Президента України в системі державних нагород» [С.130–153] підсумувала, що на початок 2000 р. система Президентських відзнак складалась з таких нагород: відзнака «Герой України» – орден «Золота Зірка і орден Держави», «Орден князя Ярослава Мудрого» – 5 ступенів; орден «За заслуги» – 3 ступені; «Орден Богдана Хмельницького» – 3 ступені; «За мужність» – 3 ступені; «Орден Княгині Ольги» – 3 ступені; 2-і медалі та відзнака «Іменна вогнепальна зброя». В нагородному полі були задіяні

та успішно функціонували 23 знаки – 6 орденів, 2 медалі та одна речова відзнака у вигляді вогнепальної зброї [С.149]. Безперечно, що утворена за роки незалежної України система власних нагород стала невід’ємним атрибутом державності та суверенітету.

В історіографічному плані написана стаття В.Перкуна «Печатки православних інституцій та духівництва» [С.153–168]. В основу статті лягли матеріали Державного архіву Вінницької області, а в хронологічному відношенні береться період ХІХ – першої третини ХХ ст. Автор відзначив, що у другій половині ХІХ ст. печатки переважно були сажові, зрідка – чорнильні та фарбові. Останні домінують з початку ХХ ст. Осібно стоять печатки духівництва. Церковні старости мали сфрагіси із зображенням двох ключів, а на печатці брацлавського протоієрея міститься гербова емблема. Усі печатки мали округлу та овальну форму. Церковні печатки застосовувались переважно у церковному діловодстві. Печатка перебувала також в центрі уваги О.Пархоменко – «Сфрагістика в комплексі СІД» [С.169–176].

Розділ «Генеалогія та іконографія» відкривається статтею Людмили Маркітан «Іконографія в системі СІД» [С.178–191]. Простеживши становлення іконографії як науки, Л.Маркітан відзначила, що «середньовічна ікона – це особливий світ: поетичний і фантастичний, сповнений містикою, символікою, урочистою та одухотвореною піднесеністю. Тут відображалися загальнолюдовські, універсальні для того часу, гуманістичні ідеї і засади

християнства та своєрідні форми і стиль художнього впливу» [С.188]. Олена Суховарова-Жорнова опублікувала статтю «Історичні портрети кінця XVII–XVIII ст. в збірці Національного музею історії України: іконографічний огляд» [С.201–218], акцентуючи увагу на галереї портретів, яку складають значні історичні особи: Богдан та Юрій Хмельницький, Петро Дорошенко, Павло Тетеря, Іван Скоропадський, Іван Самойлович, Павло та Данило Полуботки, Іван Мазепа, Данило Апостол. Валерій Томазов дослідив генеалогію роду Патонів [С.191–200].

Розділ «Геральдика та атрибутика» представлений статтями Ярослави Іщенко «Використання історичної геральдичної спадщини в гербах радянської доби» [С.220–246], Миколи Омельченка «Зовнішні атрибути Криму (1918–1922 рр.)» [С.247–258], Василя Ульяновського «Предмети і символ «царства» Самозванця: трон, корона, ризи, монети і медалі» [С.259–277], Анатолія Морозова і Валентина Лазуренка «Церемоніал прийому іноземних гостей в Чигирині за часів Богдана Хмельницького» [С.278–282]. Остання із вищепазваних насичена величезним фактичним матеріалом, оснований на майже невідомих фактах. А.Морозов і В.Лазуренко підсумували: «Церемоніал прийому іноземних гостей, який склався в Чигирині – столиці Української Козацької держави Богдана Хмельницького – с переконливим свідченням того, що у другій половині XVII століття на світовій арені постала самостійна держава, з думкою якої рахувались майже всі держави Східної Європи. Ведення

Хмельницьким широко розгалуженої міжнародної діяльності, наявність дипломатичних стосунків з багатьма державами – листування з ними, укладення угод, обмін посольствами – свідчення входження України в русло міжнародної політики» [С.282].

Великим за обсягом є розділ «Кодикологія, архівознавство та документалістика», який включає 8 статей. Геннадій Боряк у статті «Проблеми укладання археографічного реєстру національної архівної спадщини України» [С.284–313] всю сукупність архівної спадщини поділив на три великі масиви: 1) матеріали українські за походженням; 2) матеріали спільної спадщини; 3) матеріали, що стосуються України. Характерні риси сучасного стану проблеми доступу до архівної документної та документалістської інформації розглядаються в двох аспектах: ідеологічному і професійному. У розділі також поміщені змістовні статті Олени Гальченко «Бібліопегістика – спеціальна історична дисципліна про історію, техніку та мистецтво оздоблення оправ» [С.313–322], Ніни Слончак «Відеодокументалістика – як історичне джерело» [С.322–325], Лариси Яковлевої «Наукове співробітництво Інституту історії України НАН України та Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України 90-х рр. ХХ ст.» [С.326–336], Олексія Ждановича «Історична інформація в Інтернет» [с.336–347], Олександра Лисенка «Радянські документи про релігію та церкву в Україні у період II світової війни: джерелознавчий аспект проблеми» [С.347–362], Любові

Дубровіної «Кодикологія як спеціальна історична дисципліна, її об'єкт, предмет, методи і перспективи досліджень в Україні» [С.362–377], Станіслава Кульчицького «Тасмніня тридцять сьомого року (Проблема джерел)» [С.378–395].

Дві статті вміщені в рубриці «Міста України: джерела, історія, пам'ятки». Академік НАН України Петро Тронько і Ярослав Верменич у статті «Типи і типові ознаки історичного міста: проблеми дослідження і охорони спадщини» [С.397–408] справедливо відмітили, що «нерозробленість теоретичних проблем містознавства в Україні впливає насамперед з її багатовікової бездержавності і розчленованості» [С.397]. Необхідно погодитись з твердженням дослідників, що одними з найважливіших у методологічному відношенні і водночас найменш розробленими є проблеми типології історичних міст, особливо у практичному контексті, в плані визначення цінності об'єктів, що потребують першочергової уваги. Автори виділили окремі групи історичних міст, залишки яких дійшли до нашого часу: 1) античні міста Північного Причорномор'я; 2) міська спадщина Київської Русі; 3) міста, які виникли після татарського вторгнення 1239–1242 рр. і почали інтенсивно розвиватися з переходом під зверхність Литви; 4) «сплановані» міста півдня України, при будівництві яких було передбачено розміщення громадських центрів, виділення земель для стратегічних і виробничих споруд, розчленування житлової зони широкими вулицями тощо. На думку авторів, «лише копітка робота по дослідженню, охороні, примноженню історичної спадщини гарантує від

перетворення наших міст у безпечні нагромадження стандартних споруд, продовжує їх життя у часі і в просторі» [С.407]. Чимало актуальних думок висловив Вячеслав Горбик у статті «Проблеми і завдання підготовки багатотомного «Зводу пам'яток історії та культури України» [С.408–416].

Першу книгу двотомника наукових праць, присвяченого академіку В.А.Смолю, завершує рубрика «Історичні постаті: вчені, краєзнавці», в якій поміщені статті Володимира Захарова «Віктор Олександрович Романовський (1890–1971)» [С.418–440], Миколи Варварцева «Італійський просвітник Джованні П'єтро В'єссе та його подорожні студії України 1816–1817 рр.» [С.440–449], Андрія Плахоніна «Північно-Західне Причорномор'я в «Нузхат Ал-Муштак» Ал-Удрісі: спроба географічного аналізу історичного джерела» [С.449–459].

ПРОФЕСОР ШТЕРНБЕРГ ЯКІВ ІСАКОВИЧ

(ДО 70-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК (УЖГОРОД, 1994)

18 жовтня 1995 року Ужгородський державний університет відзначатиме 50-річчя з часу свого заснування. Це свосрідний ювілей не тільки єдиного вузу в краї, але й значна подія в історії всього Закарпаття, бо ця кузня висококваліфікованих кадрів підготувала для народного господарства, освіти, науки, культури і охорони здоров'я тисячі спеціалістів різного профілю. І сьогодні добрим словом згадуємо тих, хто був біля джерел його становлення.

Серед них і доктор історичних наук, професор Яків Ісакович Штернберг, який чимало зусиль доклав для розвитку історичного факультету, організації краснавчої роботи та налагодженні зв'язків між науковцями України, Росії та Угорщини. Як зазначас один із його учнів доцент Іван Олександрович Мандрик, більшість публікацій Я.Штернберга витримують випробування часом, продовжують нести глибокий науковий, культурний, гуманістичний смисл. Вони є добре відомими не лише на Україні, а й за її межами - особливо в Угорщині та Росії. При цьому оригінальними були не лише тематика, але і її джерельна основа. Учений Штернберг володів даром відкривача, заради встановлення істини він перелопачував гори літератури. Завдяки його зусиллям науковій громадськості стали відомі багато сторінок історичного минулого народів Карпатського регіону, оригінальні джерела,

а в Ужгородському державному університеті почалися дослідження минулого Угорщини. Так характеризує О.І.Мандрик постать Я.І.Штернберга у передмові "Подвижник науки" до бібліографічного покажчика "Професор Штернберг Яків Ісакович", який виданий у цьому році в Ужгороді за рішенням Ученої ради історичного факультету під грифом Міністерства освіти України, Ужгородського державного університету та Наукової бібліотеки вузу до 70-річчя від дня народження вченого.

Тут же вміщено і короткий нарис кандидата історичних наук, співробітника Центру гунгарології при УжДУ Калмана Шовша про дослідника історії, засновника професійної угорської історіографії на Закарпатті після Другої світової війни і одноразово її найбільш визнаним представником.

За задумом укладачів посібника - провідного спеціаліста наукової бібліотеки УжДУ Олени Дем'янівни Закривидороги, доцента істфаку Івана Олександровича Мандрика, завідуючої довідково-бібліографічним відділом наукової бібліотеки УжДУ Лариси Олександрівни Мельник, небіжчика, колеги Я.І.Штернберга, професора Михайла Васильовича Трояна та кандидата історичних наук, наукового співробітника Центру гунгарології при УжДУ Калмана Шовша - ця праця повинна представити широкому загалу читачів науковий доробок вченого з 1951 до 1992 рр., включаючи також посмертні видання та літературу про життя, наукову, педагогічну та громадську діяльність професора Я.І.Штернберга.

Укладачі використали чимало джерел - фонди Наукової бібліотеки університету, картотеку газетно-журнальних статей, матеріали з особистої бібліотеки вченого, бібліографічні покажчики, що були підготовлені при житті вченого та його участі. Велику допомогу в підготовці подали син вченого Ілля Якович Штериберг, дочка Вероніка Яківна Парсамова, член Співки письменників України та Угорської письменницької організації Юрій Васильович Шкробиниць, відповідальний за випуск цього видання директор Наукової бібліотеки УЖДУ Олена Іванівна Почекутова.

Усі дані систематизовані у чотирьох розділах, які подають: опубліковані праці, рукописи, літературу про життя, наукову, науково-організаційну та громадську діяльність, бібліографічні та довідкові матеріали про Я.І.Штериберга.

У покажчику подано 51 статтю про життя, наукову та громадську діяльність вченого, зареєстровано 347 позицій наукових праць. Це перш за все монографії, статті, навчальні та методичні посібники для шкіл з угорською мовою навчання, рецензовані та редаговані ним праці тощо. Крім того, після опису відповідних робіт, переважна більшість яких укладачами переглянута де візу, подано бібліографію рецензій на праці науковця. Опис усіх праць поданий у хронологічному порядку з виділенням років видання, а в рамках кожного року - в алфавітному - спочатку українською чи російською мовами, а відтак - угорською. Щоб довідник був більш доступним для широкого загалу, подані публікації угорською мовою паралельно перекладені українською. Однак нам

вбачається, що варто було зробити переклад угорською мовою всіх позицій, поданих українською і російською мовами.

Бібліографічний покажчик підготовлено у відповідності до вимог і правил таких видань. Крім згаданих розділів, у ньому є допоміжний апарат - іменний покажчик, покажчик співавторів, список скорочень, додатки.

Чимало зусиль доклали всі причетні до цього видання, щоб воно було повним, ґрунтовним, відповідало вимогам сучасної бібліографічної справи, розкрило широту і багатогранність як наукового доробку професора Я.І.Штернберга, так і його діяльність як педагога і громадського діяча, а також, щоб ця корисна і потрібна, на наш погляд, праця була доступна і стала надбанням широкого читацького загалу - від студента, аспіранта, науковця, вчителя, до всіх, хто цікавиться українсько-угорсько-російськими зв'язками та питаннями краєзнавства. Ми впевнені, що покажчик займе гідне місце серед видань такого типу. Це ще одна підмога і орієнтир у великому інформаційному просторі сьогодення. Однак хотілося б відзначити, що одна ластівка весни не робить. А тому цей покажчик мав би започаткувати серію таких видань про відомих науковців нашого університету і в першу чергу П.Лінтура, М.Лелекача, Ю.Ковача, Ф.Потушняка, М.Трояна, І.Туряницю, Д.Чепура та інших.

Слід також відзначити, що велика і неоцінима праця укладачів не змогла б вийти у вигляді цього необхідного

видання - покажчика, якби не подав матеріальну допомогу
Ужгородській філіал акціонерного банку "ІНКО", який
очолює Михайло Іванович Юрик.

Ужгородський університет. -1994. -29 грудня

МИГОВИЧ І.І., МАКАРА М.П. ЗАКАРПАТСЬКИЙ
СОЦІУМ: ЕТНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ (Ужгород, 2000)

Доктор філософських наук, професор Іван Мигович вже добре відомий читачам як автор цілого ряду посібників для студентів. Зокрема, рецензентами був високо оцінений і схвально зустрінутий студентською молоддю його посібник "Основи соціології". Нещодавно І.Мигович у співавторстві з провідним науковим співробітником НДІ карпатознавства Ужгородського національного університету М.Макарою видали оригінальну і потрібну книгу "Закарпатський соціум: етнологічний аспект".

У книзі, яка розрахована на студентів гуманітарних факультетів, вчителів, державних службовців та фахівців інших галузей, причетних до соціальної сфери, зроблена спроба здійснити ретроспективний аналіз етнонаціонального розвитку Закарпаття. Автори досить вдало висвітлили сучасну поліетнічну структуру населення краю, подали соціально-культурну характеристику найчисленніших етнонаціональних груп, виявили соціально-психологічні стереотипи, особливості структури потреб, ціннісних орієнтацій, міжетнічні дистанції цих груп тощо.

В розділі "Ретроспективний погляд на етнонаціональний розвиток Закарпаття" І.Мигович і М.Макара слушно зауважили: "Закарпаття суттєво відрізняється від інших, також багатонаціональних, регіонів України хоча би тим, що лежить на державному кордоні чотирьох країн і є етнічним стиком багатьох народів. При тому відзначається

толерантним і цивілізованим співжиттям національних груп, які внаслідок історичних обставин об'єднані тут спільною долею. Одні були в різний час відрізані від праматірніх сусідніх народів державними кордонами (угорці, румуни, словаки) і стали національними групами (меншинами). Інші етнічні групи поселялися тут в різні часи, за різних політичних режимів (німці, євреї, цигани, поляки, росіяни, білоруси і т.д.)”.

Автори використали значний статистичний матеріал, з якого видно, що в сільській місцевості проживає 82.3% румунів, 62.3% угорців, 61.6% українців, 55.5% німців. Що стосується міського населення, то в містах проживає 96.6% євреїв, 87.2% росіян, 86.0% словаків, 62.2% циганів, 83.0% білорусів. З посібника видно, якою в сучасних умовах є мовна ситуація: 96.5% всього населення області вважають рідною мовою мову своєї національності, в тому числі 98.4% українців, 98.2% румунів, 97.2% угорців, 95.8% росіян, 74.1% німців. Разом з тим (всупереч поширеному колись твердженню про закарпатців як поліглотів) виявилось, що 41.3% всього населення області не володіють жодною іншою мовою, насамперед 52.8% росіян і 40.1% етнічних українців.

І.Мигович і М.Макара дали короткі історико-соціальні характеристики етнічних груп, які компактно чи дисперсно разом з титульним етносом - русинами-українцями творять поліетнічну структуру нашого краю. Такими в Закарпатті є, на думку авторів, русини-українці, угорці-мадяри, словаки, румуни-волохи, руські-росіяни, жиди-євреї, цигани-ромни,

німці-шваби, вірмени, болгарини, поляки, італійці. На нашу думку така класифікація є не зовсім вдалою (маємо на увазі ототожнення німців з швабами, циганів з ромами тощо). Автори посібника, простежуючи історичний розвиток всіх етнічних груп у нашому краї, цілком справедливо підсумували, що "поліетнічне Закарпаття - не історично сформований живий організм, який розвивається поданнями, взаємозапозиченням, взаємодоповненням національних культур різних народів".

Цікавим є розділ книги "Соціалізація і соціальна адаптація національних меншин". Опрацьований величезний статистичний матеріал дав право авторам стверджувати, що незважаючи на цілий ряд суттєвих проблем, "серед більшості закарпатців зберігається прагнення до громадянської злагоди, яка можлива на засадах соціальної справедливості, законності і порядку, добровільного визнання ролі і значення загальносуспільних інтересів, цінностей, традицій, державності, культури". Сила рецензованого видання не стільки у величезному фактичному матеріалі, як у накресленні перспектив на майбутнє. Наприклад, що повинно сприяти консолідації нашого досить багатопольярного суспільства? На глибоке переконання авторів, цьому сприятимуть "неупереджена оцінка існуючих у країні реалій, усвідомлення об'єктивних діючих тенденцій, що ведуть її до катастрофи, відчуття кожним громадянином своєї причетності до долі і майбутнього України, врахування настроїв більшості людей та інших факторів, що не потребує

інших ресурсів. Водночас досягнення злагоди в суспільстві заважають претензії окремих політичних партій на монополію влади, абсолютну істину, егоїзм соціальних груп та регіональних спільнот, конформізм і занореність частини інтелігенції, чисельні міфи і стереотипи, консерватизм свідомості й нетерпимість до інакомислення тощо".

Автори посібника не обминули своєю увагою і роль етнонаціонального фактору в соціальній роботі. Погіршенню міжетнічних стосунків в значній мірі сприяють розвал народного господарства, безробіття, інфляція, масове зубожіння людей, розгул злочинності, корупція, безсилля перед владою, відчуження від держави і політики. Соціальна ж робота тісно пов'язана з подоланням негативних наслідків у погіршенні міжнаціональних стосунків.

Значне місце в книзі І.Миговича і М.Макари відводиться ролі релігії в житті суспільства. Читач переконається, що на сьогоднішній день в Закарпатті діє понад 1400 релігійних громад, духовних центрів, монастирів. Серед них 473 общини православної, 286 - греко-католицької, 97 - реформатської, 72 - римо-католицької церков, 227 - свідків єгови, 61 - свангельських християн-баптистів, 53 - християн віри свангельської, 32 - свангельських християн (суботників), 44 - адвентистів та інші. У ході проведеного в 1993 р. анкетного опитування атеїстами і невіруючими назвалися 10,4% опитаних. Хоча, вважають автори, "на регіональному рівні в міжконфесійних відносинах переважає тенденція до взаєморозуміння, толерантності,

співробітництва", однак "тим не менш міжконфесійні відносини залишаються одним з головних джерел соціальної напруги в регіоні" (С.91-92). Як нормальні розцінюють міжконфесійні відносини з опитаних 28% українців, 38% росіян, 50% угорців. Будемо сподіватися, що, як вважають І.Мигович та М.Макара, "у народів більше спільних рис, ніж відмінних. І зближення їх буде, безсумнівно, зростати, посилюватися".

Завершусь першу половину посібника розділ "Проблеми національних меншин у міжнародних правових документах". Дослідники сподіваються, що політика України щодо національних меншин буде ґрунтуватися на вимогах Рамкової конвенції про захист національних меншин і відповідатиме Рекомендаціям Парламентської Асамблеї (1993 р.) та іншим міжнародним документам з цього питання. На такому шляху можливий і прогресивний поступ поліетнічного закарпатського соціуму. Активно сприяти йому може і покликана цілеспрямована, вдумлива і гуманітарна соціальна робота.

Другу половину посібника складають "додатки", до яких увійшли словник етнологічних понять і термінів, уривки з "Конституції України", "Декларації прав національностей України", "Закону про національні меншини в Україні", перелік основних міжнародних правових актів, а також наукових конференцій та семінарів з питань міжетнічних відносин на Закарпатті, проведених в Ужгороді за 1991-1999 рр. Заслуговує на увагу матеріал, зібраний у розділі

"Національно-культурні товариства Закарпаття", з якого читач одержить досить повну інформацію про дві "Просвіти", "Общество карпатських русинів", "Товариство угорської культури Закарпаття", "Закарпатське товариство російської культури "Русский дом", соціально-культурні товариства румунів Закарпаття, культурно-освітнє товариства циган "Романі Яг", обласне єврейське культурно-освітнє товариство тощо. Завершується посібник скрупульозно складеним списком рекомендованої літератури, який, безперечно, допоможе студентам розібратися у складних проблемах закарпатського соціуму.

Отже, вихід у світ навчального посібника "Закарпатський соціум: етнологічний аспект", авторами якого є І.Мигович і М.Макара, є важливим, необхідним і своєчасним. Він, безперечно, стане в пригоді не тільки нашим студентам, які вивчають соціальну роботу, але і всім, кого цікавлять сучасний стан і тенденції етнонаціонального розвитку Закарпаття.

ФІЛОСОФІЯ

БЛЕЦКАН М., ЛОГОЙДА В. ІСТОРИКО-
ФІЛОСОФСЬКИЙ ВСТУП (МАТЕРІАЛИ ДО ЛЕКЦІЙ)
(УЖГОРОД, 1996)

Закарпатські філософи порадували нас новою книжкою. Мова йде про працю завідуючого кафедрою філософії Ужгородського державного університету, професора Михайла Блецкана і його колеги Василя Логойди "Історико-філософський вступ". У книжці тринадцять розділів, написаних живою літературною мовою, котрі доповнюють один одного. Перший розділ - "Філософія і світогляд" - є узагальнюючим. Наступні акумулювали в собі головні погляди видатних мислителів минулого.

Дослідники ґрунтовно і всебічно висвітлили основні положення філософії стародавнього світу, античної філософії, філософії середньовіччя, середньовічного Сходу, Відродження, Нового часу. На сторінках праці подаються погляди Конфуція, представників найстаріших індійських філософських шкіл, давньогрецьких мислителів. Філософія середньовіччя, яка "наслідувала лише ті вчення і положення античної філософії, які могли підтвердити християнське вчення про Бога, світ і людину", представлена іменами Абельяра і Роджера Бекона, Оккама та Ібн-Сіни (Авіценни), Іоанна Скотта і Фоми Аквінського.

У розділі "Філософія нового часу" не тільки розглянуто вчення мислителів кінця XVI - початку XVII ст., але й аналізуються великі наукові відкриття, які не могли не вплинути на розвиток філософських учень. Це, перш за все,

відкриття і опис Галілесом та Ньютоном законів механіки, перші кроки у вивченні електричних і магнітних явищ, винахід мікроскопа, відкриття Гарвесом кругообігу крові тощо.

Розділ "Філософія марксизму", на наш погляд, є найцікавішим і найактуальнішим. Здавалося б, автори праці вже не могли написати чогось нового з цього приводу. Однак вони зуміли дати об'єктивну оцінку філософських поглядів К.Маркса і Ф.Енгельса, які "на початку своєї діяльності... не стояли на позиціях матеріалістичної філософії і певного мірою поділяли погляди Гегеля". На позиції матеріалізму та діалектики К.Маркс перейшов тільки в 1842 р., працюючи редактором "Рейнської газети". Учені доводять, що найвизначнішим твором К.Маркса є "Капітал". Це, до речі, доводить і сучасний зарубіжний дослідник Б.Гаврилішш, який писав, що "такого аналізу дикого капіталізму, якого дав К.Маркс, не зробив ще ніхто".

М.Блецкан і В.Логойда доводять, що К.Маркс і Ф.Енгельс поширили матеріалістичне розуміння світу щодо пояснення природи на розуміння суспільного життя; вони вперше у філософії органічно поєднали матеріалізм із діалектикою і створили матеріалістичну діалектику; вони вперше ввели у філософію, як і в науку в цілому, категорію практики в її найширшому розумінні, тобто як суспільно-історичну діяльність людей; вони подолали ідеалізм та агностицизм у гносеології, створили діалектичну логіку на

матеріальній основі, подолали споглядальність та антропологізм старого матеріалізму.

Виходячи з цього, автори книжки пишуть, що "тенденції заперечити повністю марксизм як наукову концепцію навряд чи заслуговують схвалення. Завдання полягає в тому, щоб звільнити марксизм від тих надмірностей, котрі були внесені до Марксової теорії фанатичними її послідовниками, які кінець кінцем призвели до створення раціональної суті цього вчення, перетворюючи його на власну протилежність". Річ у тім, що "марксизм... було проголошено універсальною теорією, що перекривала собою всі наукові дисципліни, як природничі, так і суспільні. Поняття марксизму роздвоїлось, з'явилися ніби два марксизми: з одного боку, як наукова теорія, що пропонувала розв'язання конкретних соціологічних проблем, і з другого, як релігійне вчення сектантського капітату, вороже будь-якій науковості, що базувалося на концепції насильства у сфері духовного життя із суворим дотриманням культового ритуалу". Виходячи з цього, критерієм істини вважалася не наука, а віра, що спирається на авторитет. Звідси - тенденція до цитатництва, пошуків у літературній спадщині класиків марксизму хоча б побіжних висловлювань із приводу того чи іншого сюжету.

Починаючи з перемоги жовтневого перевороту 1917 року, марксизм було визнано в СРСР в ролі єдиної теоретичної основи "найпередовішої у світі науки", обов'язкової для всіх спеціальних наук без винятку. Відступ від нього загрожував серйозними наслідками. У період

сталінської диктатури тільки "великий вождь усіх народів" виступав як вищий арбітр і монополіст інтерпретації та тлумачення марксизму. Не сталося великих змін і після смерті Й.Сталіна.

В останньому розділі книжки аналізується розвиток філософії в країнах Західної Європи в середній та другій половині XIX століття. Завершується посібник стислими, але аргументованими висновками. Однак ними автори не обмежуються. Вони накреслили і перспективи майбутнього філософії.

Праця М.Блецкана і В.Логоїди буде корисною не лише для вчених та студентів, але також і широкого читацького загалу. Доводиться тільки жалкувати, що скрутне фінансове становище нашої держави не дозволило видати "Історико-філософський вступ" масовим тиражем.

Срібна Земля.-1996.-14 грудня.

БЛЕЦКАН М., ЛОГОЙДА В. ФІЛОСОФІЯ: ОНТОЛОГІЯ,
ГНОСЕОЛОГІЯ, ДІАЛЕКТИКА (УЖГОРОД, 1998)

Філософи Ужгородського державного університету видали черговий курс лекцій для студентів. Мова йде про книгу академіка Михайла Блецкана і Василя Логойди "Філософія: онтологія, гносеологія, діалектика". Автори "Філософії" вбачали своє завдання у тому, "щоб у теперішніх непростих умовах здійснення навчального процесу надати студентам допомогу шляхом забезпечення їх якомога компактнішими та максимально доступними, але не на шкоду теоретичному рівню, матеріалами, підготовленими на основі власного минулого досвіду та переосмислення його з позицій сучасності по викладанню та вивченню філософії у вищій школі". Відзначимо, що з поставленим перед собою завданням автори посібника успішно впоралися. Студенти, дійсно, одержали "Філософію", написану цікаво, науково виважено і доступною літературною мовою.

На відміну від попередніх посібників, які з'явилися в різних містах України, М.Блецкан і В.Логойда зробили зважену спробу пов'язати філософські проблеми з найновішими ідеями та гіпотезами сучасного природознавства, окремими питаннями конкретних соціальних знань та сьогодишньої практики, саме в такій постановці проблеми - навчально-наукова сила їхньої "Філософії".

На жаль, ми не маємо змоги детально зупинитися на всіх позитивних сторонах цього посібника, а тому звернемо увагу

тільки на деякі аспекти. Одна з переваг цього посібника у тому, що теоретичний матеріал постійно підкріплюється багатьма фактами, практичним досвідом. У пуганні "Єдність світу. Дані сучасної науки про єдність світу" автори відзначають той факт, що вибухи на Сонці впливають на процеси, які відбуваються на Землі, що може стати причиною різних катаклізмів. "У відповідності із графіком сонячної активності, - пишуть дослідники, - воно (Сонце) зростає саме тепер напередодні 2000 року. Почалася активізація Сонця у кінці 40-х років, пік її припав на 80-90-ті роки". Неодноразово М.Блецкан і В.Логойда звертаються до історії. Зокрема, вони відзначили, що "попередні аналогічні спалахи на Сонці мали місце у XVI столітті, що співпало в російській історії з так званім годуновським лихоліттям. Отже, "вибухи на Сонці" призводять і до соціальних вибухів.

Автори посібника цікаво описали і дали оцінку положенню Ч.Дарвіна про виникнення людини від високорозвиненої породи людиноподібних мавп. Відомо, що релігія тривалий час повністю відкидала ідеї Дарвіна. Однак мало хто знає, що ще у 1950 р. папа Пій XII у енцикліці "Походження людини" визнав теорію Дарвіна серйозною гіпотезою, що вимагає серйозного дослідження. Нещодавно папа Павло Іоанн II теж певною мірою реабілітував еволюційну теорію Дарвіна з метою пошуків компромісу між вірою та сучасною наукою.

Сьогодні, коли український народ розбудовує власну державність, важливе значення має рівень свідомості

громадян. На жаль, "сучасній людині відомо, що відбувається в надрах Сонця та глибинах атому, але менш за все вона знає про свій внутрішній духовний світ, свою психіку та свідомість, не завжди може володіти собою та керувати своєю поведінкою"... З таким твердженням необхідно погодитись. У нас, людей, сьогодні безліч проблем, які значною мірою пов'язані з перехідним періодом у житті нашої молоді країни. Однак, відзначають автори, "суспільство не може розв'язати багатьох особистих проблем кожної окремої людини. Воно створює для цього тільки відповідні умови". Безперечно, що "основні проблеми власного життя людині доводиться розв'язувати самій і робить вона це у відповідності з своїм розумінням, або навпаки, перозумінням чогось. Як успіхи, так і помилки, які людина робить при цьому, великою мірою залежать від рівня знань та свідомості". Загальновідомо, що наука нічого не варта без наукового передбачення. "Людина потребує науково обгрунтованих передбачень", а "передбачення - це знання про майбутнє, про те, чого немає в дійсності, але уже знаходиться у зародковому вигляді як сукупність об'єктивних і суб'єктивних передумов" - твердять учені. На їх думку, можна передбачити безпосереднє майбутнє, осягне майбутнє і віддалене майбутнє. Дай Бог, щоб всі ці три типи передбачення виявилися для України щасливими.

РІО – інформ.-1998.- 10 лютого

БЛЕЦКАН М.І. ІСТОРІЯ РОСІЙСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ (МАТЕРІАЛИ ДО ЛЕКЦІЙ) (УЖГОРОД, 1999)

Визначний російський філософ Микола Лосський (1870-1965), висланий у 1922 р. більшовицьким режимом з Росії, завершуючи свою фундаментальну працю "Історія російської філософії", відзначав: "В суспільному житті будь-якої ідеологічний рух розвивається в боротьбі зі своєю протилежністю... Діалектичний матеріалізм - це єдина філософія, яка дозволена в СРСР. Якщо ж філософ зробить спробу написати книгу чи статтю в іншому дусі, то його робота не тільки не буде опублікована, але і сам автор опиниться під загрозою ув'язнення в концентраційній табір. Як тільки Росія визволиться від комуністичної диктатури і здобуде свободу думки, то в ній, як і в будь-якій вільній і цивілізованій країні, виникнуть багаточисленні різноманітні філософські школи...". Пророцтво М.Лосського збулося. В сучасній Росії з'явилися фундаментальні дослідження про життя і діяльність видатних російських філософів Володимира Соловйова, Павла Флоренського, Миколи Бердяєва та багатьох інших, творча спадщина яких увійшла до золотого фонду світової філософії. Історія російської філософії стала об'єктом дослідження і вченого з Ужгорода, доктора філософських наук, професора, завідувача кафедри філософії УжДУ Михайла Блецкана. Книжкою "Історія російської філософії (Матеріали до лекцій)" завершується цілий цикл праць, які вийшли з-під пера відомого науковця та його колег у 90-х роках - "Суспільно-політична та

філософська думка в Україні кінця ХІХ -початку ХХ століть" (1995), "Історико-філософський вступ" (1996), "Зарубіжна філософія ХХ століття" (1998).

У вступі М.Блецкан зауважує, що "необхідність розробки лекцій з історії розвитку російської філософії диктується й тим, що всеосяжних матеріалів, які охоплювали б її розвиток з часів становлення Російської держави по сьогоднішній день, немає. Окрім того, майже відсутня література з історії російської філософії українською мовою". Хронологічні межі роботи охоплюють період з кінця ХІХ ст. до наших днів. Роблячи огляд праць перших російських філософів - Йосипа Волоцького, Ніла Сорського, Максима Грека, Івана Пересветова, Юрія Крижанича і Андрія Курбського, - автор праці відзначає, що російська суспільно-політична думка, як і власне російська філософія, не виникли на голому місці, що витoki духовності російського, як і українського та білоруського народів, беруть початок ще з часів Київської Русі.

Докладно розглядає науковець етапи у розвитку російської філософії, аналізує погляди Василя Татищева, Феодана Прокоповича, Антіоха Кантемира, Тихона Задонського, Паїсія Величковського, Олександра Радищева і Михайла Ломоносова. Закономірно, що останньому, який одночасно був і природодослідником, і філософом, істориком, лінгвістом, постом, М.Блецкан присвятив особливу увагу, бо з цим великим іменем, з іменем Ломоносова, починається нове спрямування у російській філософії.

У посібнику зроблено об'єктивний і виражений аналіз головних програмних документів декабристів - "Руської правди" П.Пестеля і "Конституції" М.Муравйова, і підкреслюється думка, що "декабристи зробили великий вплив на всю культуру Росії, особливо на мистецтво і літературу, від Пушкіна до Толстого" (с.35). Слов'янофіли і західники - два напрями у суспільній думці Росії першої половини ХІХ ст. Аналізуючи погляди Олександра Хом'якова, Івана Кирєєвського, Костянтина та Івана Аксакових, Юрія Самаріна, вчений відзначив, що "провідні представники слов'янофільства не були творцями закінчених філософських чи суспільно-політичних систем. Вони були, в першу чергу, культурними й громадськими діячами. Слов'янофільство мало мас спільного із філософськими школами і напрямками західного типу". Оцінюючи внесок О.Герцена - одного з найяскравіших представників західників - у розвиток російської філософії, автор посібника підмітив, що саме Герцен одним із перших зрозумів "невиправданість революційного насильства без розуміння перспектив соціального розвитку, без перетворення свідомості людей".

Представниками позитивізму і матеріалізму в Росії у другій половині ХІХ століття були Микола Чернишевський, Дмитро Писарєв, Максим Антонович. Хоч автор не переоцінює вплив цих мислителів на суспільну думку тогочасної Росії, проте відзначає, що "ідеї позитивізму і матеріалізму на російському ґрунті знайшли досить багато щирих і послідовних прихильників". З нових позицій у

посібнику аналізуються філософські і соціологічні погляди народників, найяскравішими представниками яких були Микола Михайловський, Петро Лавров, Петро Ткачов і Михайло Бакунін.

Книга Михайла Блецкана - це своєрідний енциклопедичний довідник, з якого учень, студент, вчитель і вчений може почерпнути для себе багатющій фактичний матеріал. Безперечно, найбільш вагомим у рецензованому посібнику є розділ "Російська філософія кінця XIX - початку XX століть". Він і найбільший за обсягом. У ньому дається ґрунтовний аналіз філософської спадщини Володимира Соловйова, Миколи Бердяєва, Павла Флоренського, Миколи Федорова, Євгена Трубецького, Сергія Булгакова, Костянтина Леонтьєва, Льва Карсавіна, Василя Розанова, Семена Франка, Льва Шестова і Густава Шпета. По-різному склалися їхні долі: частина з них змушена була емігрувати за кордон, уникаючи більшовицьких репресій, інші були страчені, як, наприклад, Павло Флоренський. Названі відомі діячі Росії не були свого часу нею визнані, бо їх філософія, як у радянські часи писалося, була ідеалістичною та релігійною.

У наш час відбувається переоцінка цінностей, і спадщина визначних російських філософів має тепер інше трактування. Свій помітний внесок у цю благородну справу зробив і М.Блецкан. Визначні російські філософи на рубежі XIX і XX століть, як він вказує, висловили "немало ідей, що випереджали хід тогочасної дійсності. Вони прагнули відвернути кризу вузькотехнічного розвитку цивілізації,

говорили з позиції російського космізму про необхідність нових відносин між природою і людиною. Ці мислителі акцентували на проблемах моралі, цілісності людської свідомості, єдності всього людства" (с.92).

Посібник завернується двома розділами, які написані з нових позицій і переосмислені автором- "Поширення марксизму в Росії" і "Розвиток російської філософії в радянський і пострадянський період". Автор детально зупинився на філософській спадщині Георгія Плеханова і Володимира Ульянова (Леніна). Більшовницьку диктатуру не прийняли близько 200 філософів, які емігрували за кордон. Звичайно, це був відчутний удар по російській філософській науці. Життя, однак, диктувало свої суворі умови, думка повинна була виживати і за тих обставин, які склалися. Михайло Блєцкан запропонував власну періодизацію розвитку російської філософської думки після Жовтневої революції. Вона вклучає в себе три періоди: 1)1917-1930 рр.; 2)1930-1953 рр.; 3) з моменту смерті Й.Сталіна (1953 р.) до 1991 р., коли розпався СРСР.

Після розпаду СРСР розпочався процес переоцінки цінностей, перегляд і відмова від догм радянського марксизму. Стали виходити праці з історії російської філософії, було відновлено увагу до вивчення релігійно-філософської думки. У пострадянський період формується ряд суспільних наук, які раніше не мали статусу самостійних. Такими є, зокрема, політологія, соціальна філософія, соціологія.

Отже, вихід у світ навчального посібника, автором якого є доктор філософських наук, професор Михайло Блещан, заповнив ще одну білу пляму в історії суспільних наук. Написаний на основі величезного фактичного і теоретичного матеріалу, живою і доступною мовою, посібник стане в пригоді не тільки студентам і викладачам вузів, а буде корисним для кожного, кого цікавить наукова спадщина видатних мислителів Росії.

Новини Закарпаття.-1999.-14 грудня.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

СЕНЬКО І. ЗЕМЛЯ З ІМЕНЕМ. КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ.

(УЖГОРОД: ПАТЕНТ,1998)

Закарпаття має багату і цікаву історію. І хоча протягом тисячоліття наш край входив до складу різних держав - Угорщини, Австро-Угорщини, першої Чехословацької республіки, гортіївської Угорщини - місцеве русинське (українське) населення зберегло свою самобутність, мову і звичаї. Серед вихідців із Закарпаття були відомі вчені, організатори освіти, державні діячі. Це відродно констатувати, однак, на жаль, за радянської доби методично насаджувалася думка, що Закарпаття в минулому - це "земля без імені", "невідома земля", край суцільної неписьменності, де панувала патріархальна відсталість. І тільки із здобуттям Україною незалежності з'явилась можливість для перегляду подібних тверджень. Активну позицію у цій справі відіграє кандидат філологічних наук, доцент Ужгородського державного університету І.М.Сенько, який опублікував у наукових часописах і пресі цілу низку статей, що показують здобутки наших предків. Але найкраще це зроблено в книзі згаданого автора, що має назву "Земля з іменем. Краєзнавчі студії". Про її зміст вважаємо за потрібне сказати детальніше.

Не викликає сумнівів актуальність досліджуваних І.М.Сеньком проблем. Відродно, що вони мають панорамний характер. Тут вміщено розвідки, в яких досліджуються актуальні проблеми історії Закарпаття доби раннього середньовіччя, і ті, що хвилюють наших сучасників (устрій Закарпаття, наділення краян землею, роль інтелігенції в

державотворчому процесі тощо). У контексті до вищесказаного відзначимо вдалу структуру рецензованої праці.

Стрижневою студією є стаття "Земля з іменем", яка і дала назву книзі. Хоч вона й невелика за обсягом (с.5-16), але насичена історичними фактами і містить аргументовані узагальнення та висновки. Автор аналізує окремі праці з історії Закарпаття; досліджує етимологію топонімів "Карпати", "Русь", "Україна", "Закарпаття", "Срібна Земля"; наголошує, що переважна більшість топонімів краю мають слов'янське походження. Закінчує свою розвідку вчений словами: "Щоб хто не говорив і не писав, а наш край - земля з іменем: Русь (Карпатська, Підкарпатська, Закарпатська), Україна (Карпатська, Закарпатська), Закарпаття" (с.16). Це правда. Адже будь-яка територія, заселена людьми (а іноді й безлюдна), має свою назву. Тому вислів "земля без імені" стосовно Закарпаття є однозначно неприйнятним.

Низка статей рецензованої збірки присвячена відомим особистостям. Серед них: князі Лаборець і Корятович, вчений Орлай, письменник і церковно-освітній діяч Духнович, педагог і державний діяч Волошин, фольклорист Лінтур та інші. Зрозуміло, що вищеперераховані особи вже були об'єктом дослідження. Однак це не означає, що І.М.Сенько переповідає своїх попередників.

Так, торкаючись постаті князя Лаборця, він зауважує: "хотілось би на проблему глянути очима фольклориста, а не

топоніміста" (с.16). Далі вчений детально аналізує відповідні уривки із "Діянь угорців" нотаря Аноніма, "Історії карпатських русинів" М.М.Лучкая, "Листів з невідомої землі до Л..." Б.Носака-Незабудова, окремих художніх творів тощо. Автор визнає, що Лаборець міг бути, а міг і не бути. На його тверде переконання, не це є головне. Головним є те, що образ народного захисника зберігся в народній пам'яті. І.М.Сенько приходиться до такої думки: "Не треба викреслювати з історії краю цього легендарного князя, як не викреслюється з історії вірменського народу Давид Сасунський, пам'ятник якому споруджено в Єревані, як живе в російських біллинах легендарний Ілля Муромець, а в українських думках легендарний козак Байда. Нехай діти, переступаючи шкільний поріг, чують про нього - славного князя Лаборця" (с.20-21). І з цією думкою важко не погодитись.

Оригінальністю відзначається розвідка про Федора Корятовича ("Де виток легенд про Корятовича" (с.21-41). Згадана проблема розкривається на багатому фольклорному матеріалі, який підтверджується або заперечується за допомогою документів. У статті І.М.Сенько досліджує постіку легенд про Корятовича, аналізує доступні документи про період його князювання, значну увагу приділяє полеміці навколо грамоти, якою нібито князь у 1360 р. подарував Мукачівському монастиреві села Бобовище та Лавки, торкається також легенд про колодязь Мукачівського замку та побудову монастиря на Чернечій горі. Досліджуючи ці питання, вчений використав широке коло джерел та

літератури (в тому числі зарубіжної). І вважаю, що постать Федора Корятовича не розкрита ґрунтовно її досі, вона зберігає чимало таємниць. Тому пошук істини повинен тривати. Думається, що в цій справі повинні об'єднати свої зусилля представники різних галузей науки - історики, етнографи, фольклористи, філологи, релігієзнавці...

Відзначається новизною дослідження І.М.Сенька "Що побачило посольство Івана Грозного в Углі" (с.42-48). Тут допитливий читач знайде цікаві відомості про село Углі (тепер в Тячівському районі), Углянський монастир, окремі аспекти зовнішньої політики Івана IV Грозного (1533-1584) тощо. Але найголовніше полягає в тому, що автор дає відповідь на питання: чому російське посольство опинилося в Углі, друкує важливий документ - текст записки "О Закопе Угорском" (с.45-47) і дає науковий коментар до нього. Раніше в науковій та науково-популярній літературі були тільки невеличкі згадки про відвідання Закарпаття російським посольством у 1552 р. (дата вказувалася невірно - 1558 р.). Тепер, завдячуючи І.М.Сенькові, і ця прогаліна в історії краю заповнена. Подібного результату вчений досяг у розвідці "Де і коли народився І.Орлай" (с.48-50). На основі глибокого і всебічного опрацювання джерел та літератури зроблено висновок про те, що Іван Семенович Орлай, відомий педагог і вчений, народився 1771 р. в Давидкові (тепер Старе Давидково Мукачівського району). Цим самим спростовано твердження про його народження в 1770 р. в Хусті або Паладі (Ужгородщина).

Починаючи приблизно з середини XIX ст. спостерігається посилення інтересу вчених до історії і культури Закарпаття (Цьому сприяли й спогади російських солдатів і офіцерів - учасників угорської кампанії 1849 р.). Багато дослідників побували в нашому краї з метою збору фактичного матеріалу. І.М.Сенько зупинився на трьох постатях - представниках різних народів. Це відомий український і російський вчений та педагог Я.Ф.Головацький (1814-1888), словацький письменник Б.Носак-Незабудов (1818-1877) і угорський поет Ш.Петефі (1823-1849). Перший відвідав Закарпаття у липні-серпні 1839 р., другий - наприкінці серпня 1843 р., третій - 10-13 липня 1847 р. Автор виділяє моменти, на які звернули увагу мандрівники. Це дороги і засоби пересування, тяжке становище трудящих і соціальна несправедливість, піснність народу, враження від Ужгорода і зустрічі з відомими людьми краю. Автор рецензованої праці підкреслює, що Я.Ф.Головацький, Б.Носак-Незабудов і Ш.Петефі симпатизували простому народу і прагнули привернути увагу можновладців до необхідності покращення його становища.

Зрозуміло, що вченій-краснавець не міг оминути своєю увагою постать О.В.Духновича (1803-1865) - поета, педагога, історика, філософа і релігійного діяча. Автор не прагне ідеалізувати згадану особистість, а на основі конкретних фактів висвітлює окремі штрихи життєвого і творчого шляху Будителя. Він пише: "При світильничкові Духновича виховувалися, мужніли нові покоління інтелігенції

Закарпаття. І пехай його не видно із всіх кінців Європи, як світильники Пушкіна, Шевченка, Петєфі, Коллара, від нього все ж світліше" (с.60). Сказано правильно і щиро.

Помітне місце в історії Закарпаття займає постать о.А.І.Волошина (1874-1945) - відомого вченого, педагога, організатора шкільної освіти, президента Карпатської України. Автор розкриває тільки одну сторону діяльності відомого земляка. Про її зміст говорить назва студії - "Августин Волошин - автор і упорядник підручників" (с.83-88). Дана розвідка написана на значному фактичному матеріалі. Автор глибоко проаналізував зміст підручників, написаних о.А.Волошином, підкреслив його редакторські здібності, роль в пропаганді українського слова (Безперечно, пишучи або редагуючи підручники, Волошин враховував вікові особливості учнів), "Материнське слово, батьківська віра, верховинське життя заклали основи етнічної ментальності Волошина" (с.84), - переконаний автор.

"Не забувайте своїх вчителів!" - заклик І.М.Сенько. І реалізує цей заклик. Він публікує нариси про письменника і педагога О.І.Маркуша (1891-1971) і вченого-фольклориста П.В.Лінтура (1909-1969). Перший надрукував понад двадцять навчально-методичних посібників, низку шкільних підручників для підготовчих і горожанських шкіл; редагував краснавчий часопис "Наш рідний край" (1923-1939), виступав проти політики денационалізації закарпатських українців, дбав про освіту дітей бідняків. Був автором низки художніх творів. Для нас було пріємною несподіванкою

дізнатися про те, що Маркус передбачав можливість будівництва гідроелектростанції в Нижньому Бистрому (і справді в 1956 р. запрашувала Теремле-Ріцька ГЕС). Погоджусь з думкою автора про те, що життєвий і творчий шляхи О.І.Маркуса потребують подальшого ґрунтовного вивчення.

П.В.Літур по праву належить до когорти найвідоміших фольклористів Закарпаття, який, за словами автора, "знав і казки, і життя...". У рецензованій збірці знаходимо об'єктивний аналіз наукової спадщини вченого, більшість якої становлять розвідки з актуальних проблем фольклору, літератури та історії Закарпаття. Автор прослідковує нелегкий шлях свого вчителя в науку, який завжди вважав за необхідне "мати свій погляд, мати свого думку" (с.115). Який відкрив відомого казкаря з Горінчова (Хустський район) А.Калина, опублікував новаторські дослідження про творчість А.В.Карабелеша (1906-1964) і А.І.Добрянського (1817-1901), щоденник О.А.Митрака (1837-1913). І хоча за згадані праці зазнав чимало утисків, але поглядів не змінив.

У даній рецензії звертаємо увагу читачів на той факт, що І.М.Сенько має цікаві дослідження з проблем історії розвитку журналістики на Закарпатті. У збірці вміщено статтю "Газети і газетярі ХІХ століття" (с.60-83). Розвиток журналістики показано на фоні тих суспільних процесів, що відбувалися минулого століття. Дається характеристика не тільки газет, що виходили на Закарпатті ("Учитель", "Свет", "Новый свет", "Карпат", "Листок", "Наука", але й за його межами

("Зоря галицкая", "Вестник", "Земский вестник", "Церковная газета", "Церковный вестник", "Неделя"). Певна інформація подається про "газети, які не вийшли в світ" (с.61-63). Автор переконаний, що досліджувана "тема не вичерпана" (с.61) і висловлює сподівання, що в наш час "у краї ніхто і ніщо не стане на перешкоді друкованому слову" (с.83). Присмню констатувати, що із здобуттям Україною незалежності, свобода слова не тільки проголошується Основним Законом, але й успішно реалізується на практиці.

Переконані, що читачі з великим інтересом прочитають такі публікації І.М.Сенька, як "Шкільні хроніки" (с.88-92), "Промовності календарі" (с.108-111) та інші. Одна розвідка присвячена подіям 1939 р., а точніше битві січовиків з угорськими окупантами на Красному полі. У збірнику вміщено записані автором пісні, спогади і перекази про бій січових стрільців, розправу над тими, кого оминула ворожа куля, відступ частини оборонців через Велятинський міст...

Злободенним проблемам сьогодення присвячена стаття "Земля, реформи і люди" (с.128-135). Автор на значному фактичному матеріалі простежує проблему земельних відносин в краї, починаючи з XVIII ст. Висновок невтішний: ті, що працюють на землі, ніколи не мають її в достатній кількості. Це тим більше актуально, що орних земель на Закарпатті дуже мало. Дослідник виступає за те, щоб Верховна Рада України прийняла такі закони, які зроблять трудящих господарями на своїй землі, і унеможливлять її

скупку новоявленими "грошовими мішками". Думка справедлива і своєчасна.

Не тільки наукову, але й політичну актуальність має стаття "Три автономії" (с.135-148). Автор прослідковує боротьбу закарпатців за автономні права. Пік цієї боротьби припадав на 1848-1849 рр. і на 20-30-ті роки ХХ ст. Це були історично обумовлені пронеси. Але автор засуджує потуги окремих політиків і вчених, які порушили згадану проблему на початку 90-х років. Він прагне дати відповідь на основне питання: кому тепер це вигідно? Вчений пише: "Коли русини у ХІХ столітті боролися за автономію, щоб їх не змадяризували, у 20-30-х роках нашого століття - щоб їх не зчехізували, це було закономірним явищем. А чого тепер русинам-українцям боротися за національну автономію? Проти українізації? Я проти такої автономії" (с.148). Переконані, що це позиція не тільки патріота, але й справжнього вченого. Більшість закарпатців саме такої думки. Сказане підтверджується і тим, що за останні вісім років змінили національність "українець" :на "русин" не більше сотні чоловік.

Завершується основна частина рецензованої книги статтею "Яка вона, "сінь землі"? : Роздуми про інтелігенцію)" (с.149-155). Поза всяким сумнівом, дослідження присвячено актуальній проблемі. Зрозуміло їй те, що роль інтелігенції може бути творчою, конструктивною, направленою на об'єднання різних верств населення і держави в цілому, а може бути й деструктивною, руйнівною. Позиція сучасної

інтелігенції не може бути оцінена однозначно, вона часто є суперечливою. Тому всім її представникам варто б запам'ятати слова з рецензованої праці: "Де чвари - там нема поступу вперед, там є завжди небезпека всіляких соціальних катаклізмів. Відступництво, зарозумілість, амбіційність - поза інтелігентністю" (с.155). Сказано чітко, прямо, а головне справедливо. Якщо наша інтелігенція позбудеться вищенерерахованих вад, то вона справді стане "ядром і душею нації". Вчений наводить слова Ісуса Христа, сказані апостолам: "Ви - сіль землі... Ви світло для світу". Це завжди треба пам'ятати і сіяти добро, творити для блага народу.

Рецензована праця містить "Примітки" (с.156). Із них читач може почерпнути інформацію про те, де і коли надруковані окремі статті І.М.Сенька (зрозуміло, крім тих, які публікуються вперше). У збірці вміщено короткі біографічні дані про автора (с.157) та перераховано основні публікації про його життя і творчість (с.158).

Передмову до книги - "Красназвччі студії Івана Сенька"(с.3-4) - написав доктор історичних наук, професор Ужгородського державного університету М.П.Тиводар. Він дав короткі штрихи науковій діяльності І.М.Сенька, які допоможуть читачам краще зрозуміти непересічність вченого-фольклориста і красназвчця.

Відзначаючи високий науковий рівень рецензованої праці, вважаємо за необхідне висловити кілька зауважень. Не можемо погодитися з уточненням автора до статті І.Ольбрахта "Село одинадцятого століття" про те, що селяни

їли токан з молоком і вівсяний хліб з салом (с.102). Звичайно, були й такі, але були й інші, які товкли качани кукурудзи в чир або фасолевий суп, сала не бачили роками, варили кропиву та лободу... У статті "Шкільні хроніки" не згадано про ставівську. На стор. 97 згадується М.Аристов, мабуть, треба: Ф.Аристов. На стор. 73 вкралася друкарська помилка: сказано, що перший номер газети "Карпат" вийшов 20 червня 1872 р. (насправді 1873 р.).

Однак вищевказані зауваження не применшують високої оцінки рецензованого дослідження. Впевнені, що ця праця є чудовим посібником з краєзнавства. Вона матиме вдячного читача не тільки серед студентів і науковців, але й серед широкого загалу закарпатців. Думається, що це видання повинно бути в кожній школі (і не в одному примірнику!). Чудовий стиль викладу матеріалу гарантує повне його розуміння учнівською молоддю. Від того, наскільки сучасна молодь перейметься національною ідеєю, і залежатиме майбутнє України. Книга "Земля з іменем" сприятиме вихованню патріотів, будівничих незалежної Української держави.

Карпатський Край.-1999.-№1-3.-С.106-107.

ПОЙДА М. З НАРОДНОГО КОРЕНЯ.
ЛІТЕРАТУРНИЙ ПОРТРЕТ МИХАЙЛА ШМАЙДИ
(УЖГОРОД: КАРПАТИ, 1995)

Сьогодні на Закарпатті читач знає не так багато про Михайла Шмайду - одного з найстарших українських письменників Словаччини. виправити такий стан справ взялася аспірантка кафедри української літератури Ужгородського державного університету Мирослава Пойда. Відзначу, що над цією книгою дослідниця працювала ще навчаючись на філологічному факультеті УжДУ.

Нелегким і тернистим був шлях М.Шмайди в літературу. Він народився 2 листопада 1920 р. в с.Красний Брід у сім'ї незаможних селян. На його долю не випало закінчувати літературні університети. Початкова школа у рідному селі, горожанська - у Межилаборцях, "чорна робота" в монастирі, де доводилось різати січку та дрова, знову господарювання у Красному Броді, заробітки кусня хліба в Німеччині. У 1941 р. Михайло став круглим сиротою - померли батько і мати. Так починалася трудова біографія майбутнього письменника і саме на ті часи припадають перші кроки Михайла Шмайди у велику літературу. "Разом із поетичними творами, - пише М.Пойда, - М.Шмайда пробує свої сили й у прозі. В 1943 році він написав перше оповідання "Смерть старого Івана", в якому яскравими барвами описав побут своїх односельчан". З цього часу соціальна тематика стане пануючою у літературній творчості Михайла Шмайди.

Дослідниця вибрала досить чітку структуру своєї праці, розглянувши окремо оповідання, повісті й романи, а також фольклористичну спадщину відомого письменника. У розділі "В оповіданні - цілий світ" М.Пойда проаналізувала збірку оповідань М.Шмайди "В'язка ключів", яка побачила світ у 1956 р. і до якої ввійшло 14 оповідань. "Персонажами творів М.Шмайди, - констатувала М.Пойда, - є люди, які жили в його рідному селі, письменник майже завжди описував конкретні випадки чи подію, свідком якої був сам або, про яку чув від знайомих". Це свідчить про реалізм, правдиве зображення подій Михайлом Шмайдою. Дослідниця справедливо проводить паралелі між творами Шмайди і літературною спадщиною В.Стефаніка, М.Черемшини, І.Ольбрахта. Дано глибокий аналіз оповідань М.Шмайди "За панських часів", "Останній сніг вівса", "Жандармські помії", "Повинні дії" та ін. Вдалою, на нашу думку, є паралель між оповіданням Шмайди "Смерть старого Івана" і новелою Стефаніка "Новина".

В розділі "Вірність правді життя" Мирослава Пойда проаналізувала великі прозові твори М.Шмайди, до яких слід віднести повість "Паразити" і романи "Тріщать криги", "Корчмарський слуга" та "Роз'їзди". Саме повістю "Паразити" письменник утверджувався в літературному процесі. Роман "Тріщать криги" привернув особливу увагу критиків та літературознавців. М.Пойда скрупульозно вивчила і використала у своїй праці рецензії Ю.Бачі, М.Гиряка та ряду інших вчених. Детальне знайомство

дослідниці з творчістю М.Шмайди дало їй змогу констатувати, що "читаючи роман "Тріцять криги", ми переконуємось у значному зростанні майстерності М.Шмайди". Незважаючи на деякі слабкі місця твору, автор "накреслив цілий ряд проблем, які намагався вирішити разом із героями свого твору. Це і виникнення артілей, становлення колективного господарства - одне з найбільючіших питань того часу, і зміна віросповідання, морально-етичні проблеми, проблема праці". До цього додамо, що ряд піднятих письменником проблем не втратили своєї значимості по цей день.

Михайло Шмайда відомий також і як фольклорист, який впродовж усього свого життя записував народну творчість: прислів'я та приказки, пісні, балади, легенди, казки. Він є упорядником і автором збірника "Коліскові пісні", першого тому книги "А інші вам вінчую. Календарна обрядовість русинів-українців Чехо-Словаччини" (1992). Дослідниця відзначила, що навіть якби Шмайда "не написав жодного оповідання, роману чи якогось іншого літературного твору, завдяки зробленому у царині збирання, систематизування та вивчення народнопоетичної творчості назавжди ввійшов би в історію української культури". З таким твердженням важко не погодитися.

Молодь-Україні. Наукові записки
молодих учених Ужгородського
державного університету.-Т.9.-
Ужгород, 1996.-С.212-213.

ХЛАНТА І. ДО ДЖЕРЕЛ (ФОЛЬКЛОРИСТИЧНІ СТАТТІ) (УЖГОРОД: ПАТЕНТ, 1994)

Ім'я Івана Хланти добре відоме широкому читацькому загалу. Його справедливо вважають одним із найкращих дослідників закарпатського фольклору, та й не тільки закарпатського. Нещодавно побачило світ пове фундаментальне (не боюсь цього слова) дослідження провідного фольклориста краю. Мова йде про працю Івана Хланти "До джерел". Книга складається із тринадцяти окремих досліджень, які доповнюють одне одного. Автор прослідковує українську казку від початків східного слов'янства до наших днів. Читач має можливість детально ознайомитися з творчістю Оскара Кольберга, Володимира Гнатюка, Панаса Мирного, Івана Білика, Івана Кочерги.

У розділі "Дослідження соціально-побутової казки у вітчизняній фольклористиці (На матеріалі східнослов'янського казкового епосу)" Іван Хланта цілком правильно підмітив, що "у порівнянні з іншими жанровими різновидами казок соціально-побутова казка найповніше відображає непримиренний класовий і соціальний антагонізм, викриває несправедливі суспільні порядки, стверджує ідею боротьби проти гнобителів", а саме це й було "причиною переслідування її з боку цензури і замовчування буржуазними дослідниками".

І.Хланта детально охарактеризував усі етапи дослідження казки, не забувши таких відомих дослідників, як М.Церталєв, І.Срезневський, М.Макаров, Ф.Буслаєв,

О.Афанасьєв, О.Міллер та ін. Говорячи про ставлення до казок О.І.Герцена, В.Г.Бєлінського, М.Г.Чернишевського, І.Я.Франка, автор підмітив, що "російські революційні демократи бачили в казковому епосі твори, які змальовують у художніх образах класову боротьбу., виражають думи та сподівання знедоленого селянства" (с.9).

І.Хлантою проаналізовано вклад у вивчення казки В.Гнатюка, братів Соколових, М.Азадовського, Д.Молдавського, Є.Тарасенкової, В.Анікіна та ряду інших. Автор слушно робить висновок про те, що вітчизняною наукою зроблено чимало, однак "соціально-побутова казка як жанровий різновид казкового епосу ще вивчена недостатньо". Причому дослідник не просто констатує факт, але й наводить конкретні недоліки: "немає чіткого визначення соціально-побутової казки, не розкрито її генезис, зв'язок з іншими жанрами, місце й роль у сучасному фольклорному процесі".

Ці завдання і намагається вирішити І.Хланта у своїй книзі. Доказом цього є змістовні розділи "Особливості східнослов'янської соціально-побутової казки", "Мотив шукання правди в казках східних слов'ян", "Бідні і багаті в казках", "Принципи класифікації і наукового видання соціально-побутових казок", "Жінка в українській народній казці".

Значне місце в праці І.Хланти "До джерел" виділено дослідженню казки закарпатськими вченими або тим, що перебували певний час у нашому краї: Ю.Венелін-Гуца, М.Лучкай, О.Митрак, А.Крालицький та багато інших.

Окремо слід назвати Володимира Гнатюка, який "стоїть у ряду найбільш прогресивних представників української культури кінця ХІХ - початку ХХ століття, як І.Франко, М.Грушевський, М.Коцюбинський, Леся Українка, А.Кримський, Ф.Колесса, Г.Хоткевич та ін." (с.143-144). Автор книги проаналізував майже всі основні праці В.Гнатюка, а їх у доробку вченого було понад сто. Цікавим є також розділ "Роль учених Центральної України та Галичини у розвитку фольклористики на Закарпатті". Тут читач має можливість дізнатися про наукову діяльність Я.Головацького, М.Драгоманова, І.Франка, І.Панькевича, Ф.Колесси, які "довели, що фольклор Закарпаття - невід'ємний складник як словесної, так і музично-поетичної творчості українського народу"...

Два спеціальні розділи присвячені творчості Панаса Мирного: "Панас Мирний про народну творчість" і "Панас Мирний та Іван Білик і народна пісня". Вивчивши творчі захоплення Панаса Мирного, І.Хланта констатує: "Народні пісні і приказки, прислів'я і казки, думи чарували письменника своєю щирістю, високою художньою майстерністю, простотою вислову глибоких людських почуттів, палким протестом проти всіляких проявів соціального рабства". Автор успішно співставляє погляди Панаса Мирного та Івана Франка, роблячи висновок, що вони розглядали народну творчість з передових, прогресивних позицій.

Книгу завершує розділ "Драматургія І.А.Кочерги і фольклор". На думку І.Хланти, "особливе місце в художній творчості І.Кочерги посідають не тільки казки, а й народні пісні як вияв глибоких дум і прагнень народних мас, своєрідне дзеркало його внутрішніх почувань. Це по-різному відбилося в його творах. Книга І.Хланти "До джерел" є новим словом у фольклористиці та літературознавстві. Її автор цілком упорався з поставленими завданнями. Праця знайде своє місце на столі вченого і студента, вчителя й учня, кожного, хто цікавиться проблемами дослідження українського фольклору та літератури.

Карпатська зірка.-1996.-27 лютого

ЗАКАРПАТСЬКИЙ ВЕРТЕП (УПОРЯДКУВАННЯ,
ПІДГОТОВКА ТЕКСТІВ, ПРИМІТКИ ТА СЛОВНИК
І.В.ХЛАНТИ)

(УЖГОРОД: ЗАКАРПАТТЯ, 1995)

Книжка кандидата філологічних наук Івана Хланти "Закарпатський вертеп" - перша праця, до якої ввійшли типові, художньо довершені зразки вертепного дійства нашого краю, які публікувалися у різних збірниках та періодичних виданнях протягом ХХ століття. Нині, в умовах незалежної України, вихід її у світ має також практичне значення, адже зникли релігійні переслідування, відбувається закономірний процес повернення до давніх українських традицій. Після тривалої заборони Різдво вперше відзначалося на державному рівні (січень 1993 р.).

"Вертеп" - один із видів фольклорного театру. Мав поширення у більшості християнських народів Європи. В українців відомий під назвами вертеп, яселки, бетлегем (від Віфлеса - місця народження Христа), райок. Автори простежують започаткування вертепних дійств у східних слов'ян: "Українське Різдво, як відомо, приходить після Святого вечора між 6 і 7 січня (за григоріанським календарем). У давнину в той час святкували коляду - народження Сонця, яку згодом християнська церква приурочила до появи на світ Ісуса Христа. На Закарпатті колядники "заздальгідь вибирали керівника ("березу", як на Рахівщині), міхоношу ("козу" чи "барана"), з яким чимчикували "циган", "лікар", "сврей", "смерть" з кошою

тощо. Неодмінним атрибутом колядників була рухома зізда, котру носив "береза". Інколи, як у Кричеві Тячівського району, колядники носили і вертеп (макет церкви), але не показували дійства".

Початки вітчизняного вертепознавства припадають на першу половину 40-х років минулого століття і пов'язані з іменами Е.Ізопольського, М.Маркевича, Г.Галагана та І.Франка. Останній в 1906 р. опублікував працю "До історії українського вертепу XVIII в.". Необхідно погодитися з твердженням І.Хланти і Р.Офіцинського, що "на царині закарпато-українській відзначилися насамперед греко-католицькі священники", зокрема Є.Фенцик, який на сторінках літературного духовного журналу вмістив літургічну проповідь, приурочену до різдвяних свят. У другій половині XIX ст. вертеп проникав у край посередництвом москвофільських видань, зокрема через газету "Світ".

"Ходити з вертепом, - пишуть автори, - здавна певною мірою означало річ прибуткову. Здебільше отримана винагорода мусіла йти на якусь конче потрібну загальну справу". У часи існування автономної Карпатської України збирали кошти протягом Різдва 1939 року на користь Карпатської Січі. В.Гренджа-Донський писав у щоденнику, що молодь з Лозянського (нині Міжгірський район) у Синевирі на Січ заколядувала 1200 чеських крон. До цього гурту входили скрипаль, два ангели, чорт, циган зі свердлом і молотом, сврей, дідо з довжелезною бородою. Після добре

уложеної гри, скрипаль угяв коломийки, чорт, щиган і жид у танець, а дід з капелюхом по гроші між глядачів.

У період угорської окупації краю (1939-1944) вивчення і популяризацію вертепу стали справою вузького кола професіоналів (Є.Недзельський, П.Лінтур, Ф.Потупняк).

"В умовах радянського Закарпаття (1944-1991), - констатують дослідники, - позначених несприятливими політичними тенденціями і шаленою руйнацією традиційної культури, вертепознавство, як важлива галузь етнологічного вивчення Українських Карпат, занепало, так і не зіп'явшись на міцні ноги". Фактично на вертеп було накладено табу. Однак дослідження фольклору взагалі, і вертепу зокрема, тривало. З'явилися праці П.Пономарьова, О.Мишанича, І.Сенька. Багато зроблено й І.Хлантою.

Останній докладно описує сценарії Різдвяних свят у різних населених пунктах краю (Верхня Апша, Великий Бичків, Дубове, Королево, Ділове, Воїгово, Келечин, Невицьке тощо). Останній розділ книжки - це коломийки. Читач має можливість ознайомитися з десятками їх ("Ангел пастирям мовив", "У Віфлесмі новина", "Вітай, Ісусе", "Дивная новина" та багато інших).

Книжка "Закарпатський вертеп" - для всіх, хто шанує народнопоетичну творчість.

Срібна Земля.-1998.-3 січня

ХЛАНТА І. МИКОЛА РІШКО. БІОБІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК (УЖГОРОД: ПАТЕНТ, 1995)

Серед письменників Закарпаття чільне місце посідає Микола Іванович Рішко (1906-1994), чий самобутній талант розкрився ще в другій половині 30-х років. Про нього писали відомі вчені і письменники І.Роман, Ю.Кундрат, І.Дзюба, Л.Бабота, М.Мушишка, М.Микитась, О.Мишанич, Н.Ференц та багато інших. Високу оцінку педагогічної діяльності М.Рішка дав на сторінках книги "Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX - XX ст.)" відомий вчений, доктор педагогічних наук, професор В.В.Гомоннай. А торік відомий український вчений, кандидат філологічних наук І.В.Хланта видав книгу "Микола Рішко. Біобібліографічний покажчик".

Рецензований покажчик відкривається вступною статтею автора "О Україно! Приніс тобі любов, сумління чисте". Штрихи до портрета Миколи Рішка". Це ґрунтовне дослідження життєвого шляху і творчої спадщини М.Рішка. Прослідкувавши основні віхи в житті поета, Іван Хланта відмітив, що в літературу М.Рішко ввійшов ще в 30-х роках, коли побачила світ його перша збірка поезії "Гірські вітри" (1936).

Микола Рішко був поетом українського напрямку. Таким він був у 1939-му, коли Карпатська Україна була проголошена незалежною державою. Він з болем у серці писав про її трагедію, коли з приходом угорських гортністів почалися масові репресії в краї:

У Тячівській темниці лютій,

У Хусті, у Бичкові...
Нас цілі тисячі-закутих
Катами ув окови.

Таким він залишився у наші дні, коли Україна, наразі, виборола віковичне право жити державним життям. У вірші "З новим роком!", написаному в 1991 р., М.Рішко щиро звертається до рідної України, бажає їй добра:

Щоб ти горя вже не знала
І жила у мирі,
І щоб тобі не брехали
Іуди нещирі.
І щоб правди між снігами
Проростали зерна.
Якщо й справді поміж нами
Ти іще не вмерла.

Іван Хланта відзначив, що "поет писав для людей, щоб підняти їхній дух, гартувати людську мужність і нездоланність, вселити віру, надію, дати крила і силу для боротьби за свої зганьблені, потоптані права, принижену, понівечену ворогом соціальну і національну гідність. Твори його кличуть до великих суспільних змін, до радикальних перетворень життя" (с.16).

Дослідник звернув увагу на те, що в поезії М.Рішка "зустрічається цілий ряд віршів-портретів, присвячених письменникам, діячам культури краю, людям, духовно близьким автору" (с.22). Такими людьми для поета були О.Духнович, О.Маркуш, В.Гренджа-Донський, Й.Жупан,

М.Томчаний, Ю.Гуца-Венедик. Чимало віршів Миколи Рішка покладено на музику композиторами А.Жос-Анатольським, М.Попенком, В.Теличком, П.Раком, І.Керецманом та іншими, а три пісні ("Ужгороді мій!", "Гей, Карпати - сині гори", "Пісня про любов") увійшли в репертуар Державного заслуженого Закарпатського народного хору.

У біобібліографічному покажчику, підготовленому І.В.Хлаптую до 90-річчя від дня народження поета, описано окремі видання, рецензії на них, публікації письменника у періодичній пресі, тематичних збірниках, антологіях, його переклади з німецької, російської, словацької, чеської, угорської мов та літературу про життєвий і творчий шлях М.Рішка. Покажчик містить 440 позицій творів письменника і праць про нього.

Окремими книгами виходили збірки поезій і казок М.Рішка "Гірські вітри" (1936), "Заграли струни" (1960), "Біда і щастя: Казки" (1962), "Розмова з матір'ю" (1973), "Повернення" (1980), "Вереснева криниця" (1990). Численні публікації М.Рішка Іван Хлапга помістив за витриманою в попередніх його виданнях такого роду структурою: поезії, пісні на слова М.Рішка; оповідання, нариси, статті, спогади; критичні статті та рецензії; переклади М.І.Рішка; література про життя і творчість. У біобібліографічному покажчику вміщені "Іменний покажчик" та "Покажчик використаних періодичних видань", які полегшують роботу дослідникам творчості поета.

Складовою частиною покажчика є добірка поезії Миколи Рішка. Відзначимо, упорядник так підібрав поетичні твори, що читач може прослідкувати еволюцію М.Рішка від 30-х років до наших днів. Добірку становлять, як правило, найкращі зразки поетичної творчості (вірші "Заклик", "Настане день", "Молитва", "Золотоверхий Київ", "Повернення", "Будь прекрасним" та інші).

Перед нами Микола Рішко – поет, громадянин, соборник:

Щасливий я, що в радісні хвилини
Я вільним сном вільної України
Стою на березі твоїм!"

Підготувавши і видавши біобібліографічний покажчик Миколи Рішка Іван Хланта поклав ще одну цеглину в споруду вітчизняного літературознавства.

Молодь Закарпаття - реформа-
1996.- 14 грудня.

КОЛЯДКИ
(УПОРЯДКУВАННЯ І.ХЛАНТИ І В.ЯРЕМИ)
(УЖГОРОД, 1998)

"Колядки". Під такою назвою побачив світ збірник кращих зразків колядок християнсько-релігійного змісту, що побутують на Закарпатті, упорядниками якого є відомий український дослідник, кандидат філологічних наук Іван Хланта і кандидат богословських наук Василь Ярема. На нашу думку, цілком виправданим є те, що книгу підготували до друку вчені - представники світської та церковної наук, до того ж відомі в краї люди. По-друге, рецензоване видання побачило світ цілком своєчасно, напередодні Різдвяних свят.

Збірка відкривається вступною статтею упорядників "Різдвяні величальні пісні", де подано визначення та стисло історію української колядки. У книжку ввійшли понад сто кращих зразків закарпатських колядок. Безперечно, що Закарпаття неоднорідний край, в якому кожний район має свої особливості, відповідну специфіку. Цей факт не міг не вплинути і на колядки. "Під час збирання її підготовки колядок, - відзначають дослідники, - ми переконалися, що один і той же текст у різних районах Закарпаття має певні відмінності, є деяка різниця і в мелодіях. Для більшості колядок характерні приспиви - рефрени, що свідчить про їх обов'язкове хорове виконання. Схвильовано-розповідний тон окремих колядок передбачає їх сольне виконання".

Видаючи цю надзвичайно потрібну і корисну книжку, І.Хланта і В.Ярема сподіваються, що вона допоможе усвідомити, що ми "всі діти Божі та спадкоємці вічного життя. Бо заради цього Творець Всесвіту підкорив Себе природним законам. Для нас, грішних, явився Бог у нашій плоті. Піднесемо ж подяку Богові за всі його милості до нас, ревно просімо новонародженого Господа нашого Ісуса Христа, щоб він зберіг нас в єдності та єдиності, дарував нашій Батьківщині - Україні силу і мудрість подолати всі труднощі, зберегти народ у братолюбстві, щоб послав удосталь плодів земних і благословив наш народ миром і благоденством".

Не викликає жодних сумнівів, що І.Хланта і В.Ярема видали книгу, яка є вкрай необхідною для кожної родини. Вона, безсумнівно, знайде свого прихильного читача. Доводиться тільки жалкувати, що п'ятитисячний тираж аж ніяк не зможе задовільнити потреб усіх бажаючих її придбати.

Соціал-демократ. -1998.-26 грудня.

ШИП Ю. СПІВАНІЧОК ДЛЯ ДІТОЧОК (УЖГОРОД:
ПАТЕНТ, 1999)

Відомий закарпатський поет і письменник Юрій Шип подарував читачам різного покоління свою нову книжку "Співаничок для діточок". До неї ввійшли поезії лауреата літературної премії імені Федора Потушняка, покладені на музику відомими в краї композиторами Миколою Попенком, Василем Гайдуком, Михайлом Кересманом, Йозефом Іванковичем, Василем Кобалем, Петром Раком, Василем Панцом, Іваном Ладикою. До речі, відзначимо, що Юрій Шип є одним із небагатьох закарпатських поетів, який упродовж років плідно співпрацює з визнаними майстрами крайової музики. Протягом 1997-1999 років уже побачили світ і знайшли свого читача його книжки "Журба над кринницею", "Заспіваймо з Гайдуком", "Славлію Бога", які високо і справедливо оцінили рецензенти.

Автор п'ятнадцяти книжок, Шип укотре звернувся до наймолодших читачів, принісши їм у дарунок книжку, актуальну зусбіч. Вона, як і всі попередні творіння поета, вчить широко любити Україну і рідні Карпати, батьків і Всемогутнього Бога. Здасться, прочитавши її, людина не здатна буде вчинити зло, зверхньо, аморально, підло. Головну ідею нової збірки влучно підмітив у передмові до неї лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка Петро Скунець, який писав: "Та найбільше ніжної людської доброти і краси на світі видить Юрій Шип у таких діточках, як ви. То й написав співаник для вас і про вас, хлопчики й дівчатка. З

вірою в те, що ви не тільки будете співати про добрий Божий світ, а й самі будете зростати в ньому добрішими й красивішими". І справді, саме до цього всі ми повинні прагнути.

Чесність і доброту, любов до старших спрямована виховувати поезія Ю.Шипа, яка становить основу розділу "Малютам-дошкільнятам". Інакше її бути не може, бо автор є надзвичайно доброю і чуйною людиною не тільки в своїх віршах, а й у повсякденному житті. Любов'ю до рідного краю проникнутий вірш "Андрійкова коліскова", музику до якого написав Микола Попенко:

Для щастя великим,
сипку, виростаї,
Люби Верховину - свій рідний крайі.
Люби, люби
наш рідний крайі!

Досить повно представлена в книжці релігійна тематика, маємо на увазі, перш за все, поезію розділу "Школярикам і школярам" - "Йде Гануся до Ісуса", "Чесні діти" та багато інших. Як писав один з рецензентів попередньої книжки поета професор Микола Зимомря, "Юрій Шип не прагматично демонструє своє бачення і ставлення до "світу Божого". Він радше ревню живе ним, душею і серцем прилучаючись до краси доброчинства, шукаючи й знаходячи нерідко оригінальні ходи, спрямовані на новаторське осмислення найбільш делікатної і вразливої сфери духовної аури". З

такими думками важко не погодитися. Як заповіт звучать рядки поезії Ю.Шпипа "Не вмирає пам'ять":

Іди на цвинтар,
як на сновідь,
Не будь на світі злим,
Живи в Христі,
в його любові,
Твори добро живим.

Кредо поета - творити добро при житті. Він неодноразово виступав проти недбайливості, пияцтва, бездумного, хижацького вирубування лісів, забруднення навколишнього середовища. Поет закликає берегти рідну природу - "диво з див - Карпати", "цей чудовий світ":

Зупини злі руки:
Годі вам! – скажи...
Для життя онуків
Рай цей збережи!

У збірці вміщена, на нашу думку, одна з найсильніших і найкращих його поезій "Дайте сонцю дорогу", покладена на музику Василем Гайдуком. Цей вірш є рішучою відповіддю різношерстим теоретикам тутешності та відокремленості, гімном соборності:

До України пригорніться,
Прозрійте, її діти,
Любов'ю, браття, причастіться:
Вона нам шлях освітить,
І поведе у вічну мрію,

Де злу немає місяця...

Але, якщо воно посміє,

То, мужні, заступіться.

Юрії Шип сповнений надій, що

І над нами доля зійде –

Сонце радості й добра,

І пап'ється плем'я рідне

Щастя з Тиси і Дніпра.

Рецензентами книжки виступили авторитетні й знані в Україні люди - академік Михайло Сюсько, заслужений артист України Петро Рак та заслужений учитель України Золтан Жофчак. Це свідчить про визнання значного внеску автора у розвиток культури і освіти наших країн. Додамо, що книжка чудово оформлена художницею Мар'яною Орос. Залишається тільки пошкодувати, що наклад 500 примірників через деякий час зробить книжку Ю.Шипа "Співаничок для діточок" бібліографічною рідкістю, а вона повинна стати настільною в кожній українській хаті.

БЕЛЕНЬ М. СМЕРЕКОВИЙ ХРЕСТ. СПОВІДІ ДУХОВНІ
(УЖГОРОД: КАРПАТИ, 1995)

БЕЛЕНЬ М. КАРПАТСЬКА УКРАЇНА У ПОРТРЕТАХ
(УЖГОРОД, 1998)

БЕЛЕНЬ М. СКАРБИ ПРЕДКІВ
(УЖГОРОД: ДВА КОЛЬОРИ, 2000)

Для переважної більшості наших краян Михайло Белень відомий, перш за все, як художник і скульптор, автор серії меморіальних дошок діячам історії та культури Закарпаття, серії медалей, присвячених художникам епохи Відродження, українським художникам-класикам. Його медалі поповнили колекції Державного Ермітажу, Санкт-Петербурзького монетного двору, Третьяковської галереї, кількох музеїв України та нумізматичних колекцій у багатьох країнах світу.

Багаторічне знайомство і творча співпраця з Михайлом Олексійовичем переконали мене: поважний метр є також здібним літератором і добросовісним красзнавцем, своєрідним філософом і педагогом. Протягом останніх п'яти років видав три оригінальні книжки: "Смерековий хрест. Сповіді духовні" (1995), "Карпатська Україна у портретах" (1998) і "Скарби предків" (2000). Дорогу в життя першій дав відомий український учений та земляк скульптора академік М.Сюсько, який у вступному слові справедливо відзначив: "Коли буде написана повна історія українського мистецтва, в ній належне місце посяде й ім'я Михайла Беленя: на отчій землі талант слід належно оцінити і визнати". Вчений звернув

увагу на "широкий інтелект, працелюбність та працездатність" автора, праця якого "вчить нас бути людиною, бо навіть глибокі знання без людяності нічого не варті".

"Смерековий хрест" - згусток прози, поезії, афоризмів, підкріплених авторською графікою і скульптурою. Серед героїв книжки кийські князі Ігор і Володимир Мономах, славнозвісний Будитель О.Духнович, єпископ А.Бачинський, єпископ-мученик Т.Ромжа. Щирі й проникливі рядки присвячені Тарасу Шевченку. У статті "Геній надії" М.Белень відзначив: "Завдяки його генію ми зберегли свою гідність - гідність нації". У відповідному розділі вміщені фото гіпсової моделі до майбутнього пам'ятника Т.Шевченку, а також портрети із серії "Життєвий шлях Т.Г.Шевченка": "Кобзар", "Мені тринадцятий минуло", "Світ Лаври", "В церкві", "В імператорській Академії художеств", "На березі Аралу" та інші.

У постичному розділі - кілька десятків постичних творів М.Беленя, зокрема "У колысці небесній гойдаються мрії", "Титул", "Накреслено", "Золотий час". Для його поезії характерна перевага високоморальної тематики: боротьба добра із злом, несправедливість, проповідування любові до своєї землі та рідного народу. Поет вірить у перемогу доброти, яка нас воскресить:

О, скільки-на землі цій проросло!

Лише мізерність тут не виживає.

Тиранів зло - завжди мовчазне скло:

Лиш доброта щодня нас воскреснас.
Дияволів кубло ще - навкруги!
І тільки віра їх переживас.
Для нас ця віра - світло й береги,
Без котрих майбуття в житті немас.

Завершують книжку кілька сотень афоризмів. Назвемо тільки окремі з них, які, безперечно, ніколи не втратять своєї суті: "Краще порожній глечик, ніж наповнений гидотою", "Істинні інтелігенти бачать більше добра, ніж його є насправді", "Будь-яка довершеність диктується законами неба; їм підкоряючись, підкоріться гармонії життя", "Щоб менше було зла, не йди до нього в слуги", "Мудрість і совість не шукають слави, вона їх шукає", "Щоб знищити дурість, мало пізнати істину, потрібно її захищати щодня". На глибоке переконання автора, "якби із Всесвіту нам дістались тільки природні почуття, ми ніколи б не знали, що таке заздрість, помста, жадоба наживи".

Книжкою "Карпатська Україна у портретах" М.Белень зробив свій внесок у справу увічнення світлої пам'яті мужніх захисників Карпато-Української держави. Майже протягом року я співпрацював з Михайлом Олексійовичем і мав можливість пересвідчитися, що автор жив Карпатською Україною. Він опрацював сотні газетних статей, перечитав всі основні праці з історії краю кінця 30-х років. Пошукова робота завершилася виходом у світ видання, яке включало 77 біографічних нарисів про визначних діячів Карпатської України на чолі з її президентом А. Волошином.

У періодичній пресі з'явилося більше десятка позитивних рецензій та відгуків на книжку. Звичайно, я, як професійний історик, міг би назвати чимало недоліків та упущень, однак незаперечно те, що М.Белень уперше здійснив комплексне, біографічного характеру дослідження, якого на той час ще не було. Це шні найбільш повна історія Карпатської України в портретах. Читач має можливість ознайомитися з енциклопедичними даними про - А.Волошина і С.Ключурака, братів Брашайків і братів Реваїв, В.Гренджу-Донського і В.Бірчака, О.Блестіва та братів Климушів, М.Колодзінського та Ю.Сташниця... Біографічні нариси проілюстровані виконаними автором портретами.

Постать А.Волошина вже давно зацікавила М.Беленя. У книжці вміщено оригінальний портрет президента Карпатської України, а також фото пам'ятної медалі та меморіальної дошки. На глибоке переконання автора, А.Волошин є "символом ідеї єднання", а сформований ним уряд включав у себе "інтелігентів-патріотів, які розумно й толерантно використовували демократичні "масарикові" закони у Чехо-Словаччині, свосчасно орієнтувалися в усіх політичних ігрищах передвоєнної Європи".

Важливе місце на сторінках займає постать визначного закарпатського письменника і громадсько-політичного діяча В.Гренджі-Донського. Крім біографічного нарису про свого славетного земляка, М.Белень вмістив фото медалі та пам'ятного знаку В.Гренджі-Донського в Міжгір'ї. Під час відкриття пам'ятника скульптор виголосив щирю промову.

"Такі постаті, як Василь Гренджа-Донський, - сказав М.Белень, - ніколи не забуваються. Бо їх життя на цій сустрій землі - гідний приклад для наслідування... Як треба жити, творити добро, не пасувати перед труднощами і безмірно любити свій народ, що виколисав тебе і дав путівку в життя. Тож будьмо гідними продовжувачами нашої історії і культури, в які не один безсмертний рядок вписав великий Будитель і духовний наставник - Василь Степанович Гренджа-Донський".

Книжка переконливо свідчить, що М.Белень - перспективний науковець. Він, до речі, неодноразово брав участь у престижних наукових конференціях на базі УжНУ, де виголошував змістовні доповіді. Він був включений до складу оргкомітету міжнародної наукової конференції, присвяченої 50-річчю проголошення Карпатської України. Історико-філософська проблематика відбита в його виступах на міжнародній конференції "Українсько-румунські відносини: історія і сучасність" (Сагу Марє, 1998), Всеукраїнській науковій конференції "Гуманітарна освіта: досвід і проблеми" (Ужгород, 1998), конференції, присвяченій 55-річчю возз'єднання Закарпаття з Україною) (Ужгород, 2000) та інших.

На початку цього року М.Белень подарував численним прихильникам нову книжку "Скарби віків". В афоризмах, поезії, прозі, філософських роздумах - душа, переповнена любов'ю до земного лиття, Вселенської Мудрості, Нескінченності Світостворення, пророчо-творчої сили Біблії,

величі Слова Божого... Передмову написав Андрій Дурунда, який відзначив: "В його афоризмах - згустки життя. Він не стільки по-менторськи повчас, як нагадує, підкреслює, акцентує... Вдумуватися в афоризми Беленя - це мовби насолоджуватися живлющою криничною водою у спекотній літній день..."

Вдумайтесь і ми в його афоризми: "Дешева слава, як і безславність, мають один кінець", "Духовність не виникає із нічого й не буває одинока", "На жаль, у наших серцях доброта більше у бажаннях...", "Гордість, зрада, самовдоволення - нище існування", "Наша духовна черствість до вічності приспана в нас самих", "Ще не придумано таких молитв, які б врятували тіла й душі вбивць", "Правда чиста й не згасє", "Нове породжує новий час"... У розділі "Філософські роздуми" вміщено кілька праць на філософську тематику зокрема, "Чи буде ХХІ століття астро-теофілософічним?" "Філософське осмислення художніх надбань автохтонного населення Карпатського ареалу", "Природа суспільно-естетичного ідеалу в образотворчому мистецтві автохтонного населення Карпатського краю (в контексті загальнолюдських надбань, філософських цінностей)".

Філософія М.Беленя ґрунтується на реалізмі, на досягненнях сучасної науки, однак невіддільна від духовності, віри: "А втім на нас чекають катаклізми в найближчі два століття, і не треба бути великим ясновидцем чи сповідувати прогнози Нострадамуса, аби це зрозуміти. Цілком вірогідні спалахи катастроф великих масштабів, загроза епідемій

невідомих хвороб, землетрусів, збільшення розколів земної кори, зворотні дії невідомих сил з космосу. Людство вже декілька десятків років тому потенційно захворіло генетично, патологічно. Самосвідомо себе пов'язало прогресом, який лікує і калічить водночас. Медицина вже не спроможна цей процес зупинити. Поряд з ним ХХ століття породило політиків-дегенератів, що закликали до воєн та геноциду націй, а їх послідовники впадали в диктаторську засліпленість, необмежену всевладність, чітко окреслену ненажерством, бездумністю, атеїзмом, черствістю, жадобою дешевої слави, розколами...". З цієї досить великої цитати може скластися враження, що Беленєва філософія песимістична, що її автор не бачить майбутнього. Однак, це далеко не так, "духовне життя перемагає думки песимізму - проблему самогубства людства", - підсумовує М.Белєнь.

Він запитус і відповідає: "Якими можуть бути воля і віра, честь і гідність? Неодмінно - справедливі! І потрібно їх нести в душі святочно високо, виколісуючи гуманно. Буденність, суєтність буттєвості і реальність скороминучості життя, а відтак малозначимість його в Просторі Часу з давніх пір спонукають мудрих дивитися на світ глибоко по-філософськи, духовно-узагальнено". Так, життя коротке, а тому треба встигнути зробити щось корисне для людства:

Як невблаганно час летить!

Змінились прози і пісні.

Зумій же, друже, відлучить

Святу Правду від брехні.

Простим присуджено віни:
І честь - в минулім і грядущім.
Все - від Початку й до Кінця!..
Бо Світлю й Сповідь - невмируші!

У збірці "Скарби віків" - як поезія самого автора, так і вірші, присвячені йому друзями. Серед авторів - В.Басараб, М.Ряшко, В.Густі, Н.Панчук, В.Вовчок, П.Скунць, В.Зубач, В.Кохан та багато інших визначних майстрів пера. Це - визнання заслуг М.Беленя перед українською культурою. Щирі рядки до "людини доброї волі" написав Д.Кешеля, який, на нашу думку, найкраще зміг охарактеризувати багатогранну діяльність героя нарису: "Михайло Белень мені нагадує одинокі дерева на скелястому урвищі. Внизу, в захищених долинах, часто і не такий уже сильний вітер валить благополучні красні-дуби, а воно, те дерево, відкрите всім буревіям, жилаве, вперте, вгризлося повнотою сил від праматері Землі у твердий камінь і стоїть гордо на вершині на потіху мудрим людям і недругам на злість.

А ще для мене Белень - живе заперечення скептичної тези, що у наш збурений і швидкоплинний вік не може бути людей-універсалів: він і художник, і скульптор, і історик, і філософ, і письменник, і фаншій газда... І головне, що Всевишній наділив Михайла усіма достоїнствами так щедро, що й не наважуся сказати, у чому він найталановитіший - усі грані Беленьової особистості світять і гріють мене в однаковій мірі". Цілком поділяю ці міркування.

Срібна Земля.-2000.-23 грудня.

ТКАЧУК С. ВОСКРЕСЛІ ПОЕЗІЇ (БУХАРЕСТ,1999)

Українську поезію в Румунії вже виродовж кількох десятиліть гідно представляє Степан Ткачук. Незважаючи на активну громадсько-політичну діяльність (голова Союзу українців Румунії, депутат парламенту), Степан Ткачук майже щороку дарує читачам, численним своїм прихильникам, нову книжку. Свого часу рецензенти високо оцінили його роман "Нічня пора" (1979), збірку прози "Хвилино, зупинись..." (1989), поетичні збірки "Молитва за рідну мову" (1996) та "Воскреслі поезії" (1999).

Для поезії С.Ткачука характерні мелодійність, ширий патріотизм і високий професіоналізм. "Мої поезії - мої діти. Усе життя вважаю їх лиш своїми, - писав поет в автобіографічному нарисі "Шкіци". - Кожна з моїх поезій добре знає, що біда паує на світі не через брак грошей, а через людську нищість, байдужість, злобу і нікчемність. Мої поезії – мої рідні діти. І кожна з них, народжена тої чи іншої пори, потаврована атрибутами притаманних їм пір. Тому й кожна ще напередодні народження усвідомлює, що сонце сходить і заходить щодня, що кінець світу й воскресіння теж відбуваються щодня, що на ненависті можна носитися тільки впотемку та навколо безодні, що Шевченко і Шекспір, Бах і Верді, Леонардо да Вінчі і Рспін не родяться щодня... Я не хочу, щоб мої поезії зі спливом часу ставали заповідями, але дуже хочу, щоб вони дійшли до людських сердець віщими голосами істини".

Нелегкі часи пережила Румунія та її працелюбний і волелюбний народ у роки диктаторського правління Чаушеску. Важко доводилося і С.Ткачуку. У передмові до великої за обсягом збірки "Воскреслі поезії" автор відзначив: "Я протягом літ надрукував багато збірок поезій. Однак безліч поезій залишалися нудитися між обкладинками поживклих зошитів. Одні з поезій я не включив у здані збірки до видавництва "Критеріон", бо знав, що не "прослизнуть" крізь пальці цензури, чи не припадуть до душі редактора". Лише після падіння режиму Чаушеску по-справжньому розкрився прихований від цензорів і яскравий талант поета. Сьогодні, на порозі XXI століття, читач має можливість вперше ознайомитися з поезією уродженця Буковини Степана Ткачука, написаною в 70-90-х роках.

Ткачук - справжній українець, поборник соборності України. Він глибоко переконаний, що в єдності сила українського народу. Під час перебування в Україні, відвідни Кобзареві могили в 1983 році написав:

Українці з усіх країв
Єднаймося
І братами усіх братів
Вважаймося.
За руки повні мозолів
Озьмімося
І понад піки всіх часів
Здіймімося.

Поет часто звертається до творчості Тараса Шевченка, його славетного і цесмирующего "Кобзаря". Саме Шевченко, на глибоке переконання автора, може "отямити вкраїнців", "воскресити козацький рід" і "знищити з-поміж нас насіння герця":

Кобзар, цемов Апостол,
По всій планеті ходить,
Та люд наш з гущі блуду
На світло дня виводить.

В одному з інтерв'ю, опублікованому в 1989 році, С.Ткачук розмірковував: "Тарас Шевченко вийшов на світло безсмертя з гущі мого рідного народу, увічноючи його своїм "Кобзарем". Відколи масмо Шевченка, і світ нам не здається вузьким, і дивимося широко навіть впотемку. В його віщих словах сперлинена вся наша вікопомна й буремна історія. Він для нас, українців, с тим, ким Мойсей для євреїв. З неопалимої купини віків повсякчас запевняє наш народ: "Не вмирас душа наша, /Не вмирас воля,/ І неситий не вноре/ На дні моря поле...".

"Слово українське, - писав Микола Корсак у передмові до книжки С.Ткачука "Молитва за рідну мову", - як мабуть жодного з народів світу, протягом історії його звитяжного люду, зазнало чимало кривд. Силуване його винародження ставило під загрозу сам генетичний код нації, історичну правду і пам'ять. Але живлячись народними джерелами, воно завжди воскресало, стаючи доказом живучості нашого народу". Незважаючи на переслідування і геноцид,

український народ вистояв. Зумів вистояти і не зламатись
Степан Ткачук:

Я українець з роду в рід,
Моя судьба - судьба народу.
Який пройшов крізь вушка доль-часів,
Неначе крізь вогонь і воду.
Я українець з роду в рід,
І Богу дякувати мушу
За те, що дав мені жггтя
і вірну українську душу.

На початку 80-х років, коли в тюрмі народів - СРСР лютували цькування і переслідування інакомислячих, С.Ткачук написав глибоко патріотичні поезії "Лист ув'язненої матері-бандерівки", "Наша Україна", "Пісня українських політв'язнів", "Україна", "Хрест розп'яття", в яких чітко і однозначно висловив своє ставлення до "імперії зла":

Україна кине на поталу
І Сибір і супостата-хама,
Доти будь здорова, моя лялько,
І цілує тебе спрагло, мама!

Упевненість у перемозі добра над злом яскраво простежується і в "Пісні українських політв'язнів", написаній С.Ткачуком 1982 року в Лондоні:

Крізь ґрати тюрем бачимо прекрасно
Ту днину благовісну й солов'їну,
Що принесе спасіння передчасно

І визволить з неволі Україну.
Ми інші - українські політв'язні,
А завтра будем месниками роду...
І зникнуть назавжди кати і блазні
З Вітчизни українського народу.

Поет-патріот, яким весь час був і є Степан Ткачук, після прийняття Верховною Радою "Декларації про державний суверенітет України" відгукнувся на цю, історичної ваги, подію віршем під символічною назвою "Свобода":

Свобода,
Мій народ тебе виборов хрестом і мечем,-
Ти стала його нареченою
І заприягла йому вірною залишитись довіку.
Щоб брати мої обнімали найменшого брата,
Усміхалася заплакана Мати-Україна
І в світі вже не жилося б тяжко-важко
Сироті без роду...

У тому, що Україна стала незалежною і вільною, велика заслуга і тих її синів, яких доля розкидала по різних куточках нашої планети. Вірним сином України в Румунії є буковинець Степан Ткачук, поезія якого будить сплячих і воскрешає український дух.

Срібна Земля.-2000.-23 вересня.

БЕНДЗАР Б., БОБИНЕЦЬ С. УКРАЇНСЬКА
ФОНОГРАФІЧНА ПЕРЕДАЧА АНТРОПОНІМІВ
АНТИЧНОЇ, АНГЛО-, НІМЕЦЬКО- І
ФРАНКОМОВНОЇ ЛІТЕРАТУР
(УЖГОРОД: ЗАКАРПАТТЯ, 2000)

Наприкінці минулого року на прилавках книжкових магазинів Ужгорода з'явилася книга, яку, безперечно, чекали вже давно. Мова йде про монографічне дослідження відомих в Закарпатті вчених-філологів Богдана Бендзара і Степана Бобинця «Українська фонографічна передача антропонімів античної, англо-, німецько- і франкомовної літератур». Книга редагована Дмитром Федакою, а рецензентами виступили професори Ужгородського національного університету Михайло Положин і Павло Чучка.

Ні для кого не таємниця, що перекладна література: відіграє велику роль у формуванні національної свідомості. «Однак, – відзначають автори у передмові, – це можуть чинити лише ті українські переклади, які є повноцінними, близькими до оригіналів, одне слово, переклади, здійснені такими майстрами українського перекладу як, скажімо, Максим Рильський, Микола Лукаш, Григорій Кочур, Борис Тен, Дмитро Паламарчук, Андрій Содомора, Ігор Качуровський, котрі добре знали і знають історію, культуру, побут народу, з мови якого здійснювали переклади, а головне – досконало володіли мовою оригіналу, усвідомлювали свою відповідальність перед читачем». Не можемо відкинути і той факт, що протягом десятиліть панування комуністичної

ідеології і цілеспрямованої політики русифікації та денационалізації, українська школа перекладу перебувала, м'яко кажучи, у занепаді.

Українська мова, яка у всьому світі визнається як одна із найдавніших і найбільш мелодійних мов, в умовах авторитарного режиму мала імідж другорядної, меншовартісної, провінційної, неперспективної і непотрібної. На глибоке переконання ідеологів русифікації, українська мова повинна була злитися з російською, як і весь український народ «поступово зливався» з іншими націями у якусь штучну історичну спільність – радянський народ. Все це не могло не відбитись на якості перекладів з іноземних мов на українську. Нерідко мав місце перепереклад (наприклад, з французької на російську, а з останньої на українську). Праві автори, коли пишуть: «При цьому завжди дає про себе знати суттєва деталь: неадекватне відтворення антропонімів може певною мірою спричинити й деформацію художнього тексту. А позаяк в СРСР суворо вимагалось передавати іншомовні антропоніми в російських варіантах, на російський лад, то коли хтось із перекладачів і допускав відхилення, цензор і редактор самі виправляли їх у тексті».

Сприятливі умови для майстрів перекладу в Україні виникли тільки після проголошення незалежності. Здавалося б, прискореними темпами почнеться відродження української школи перекладу, занедбаної в попередні десятиліття. Однак, сумна спадщина залишилася нам з минулого. Ситуацію ускладнює і той факт, що окремі далеко не

навіть сьогодні, на початку третього тисячоліття. На сторінках книги Б.Бендзара і С.Бобинця йдеться про сімейство таких горе вчених як Іван та Олесь Білодіди. Як писав відомий американський вчений, українець за походженням, Юрій Шевельов, Інститут мовознавства АН УРСР за часів «директорства» І.К.Білодіда став осередком «диявольської політики», «колосальною фабрикою фальсифікації», де «приймалися ті українські інновації, які були ідентичні з російськими...» А нині Олесь Білодід, «іменитий син» і його прибічники теж ревно ратують за двомовність. Агресивно налаштовані проти самої ідеї відродження та розвитку української мови, культури, історії, вони сплкуються поніпрувати міф про «насиленницьку українізацію», лякають новою громадянською війною, якщо українці відступлять від тих звичних мовних стандартів, що були прийняті в есесерівські часи.

Книга складається з двох ґрунтовних розділів – «Теоретично-лінгвістичні проблеми фонографічної передачі іншомовних антропонімів» та «Прагматичні аспекти української передачі іншомовних антропонімів». В ній також вміщені алфавіти української, давньогрецької, латинської, французької, англійської та німецької мов, а також транслітераційна таблиця української латиниці, французька фонетична транскрипція, знаки міжнародної фонетичної транскрипції, словник-довідник антропонімів античної літератури.

Особливий інтерес викликають «Ключі до вимови імен,

прізвищ німецькомовних письменників, літературних персонажів. Їх творів та їхня українська передача». Аналогічна робота пророблена з іменами та прізвищами письменників та літературних персонажів Франції, Великобританії, США. Не вдаючись до деталей, назвемо тільки кілька прикладів, як необхідно вживати відомі імена: Лавлейс, а не Ловелас, Бельсбуб замість Вельзевул, Говіт замість Холмс, Робінсон замість Робінзон, Марк Твейн замість Марк Твен, Гемінгвей замість Хемінгуей, Горті замість Хорті і т.д.

Необхідно погодитись з авторами монографії, що прийшов час вірно подавати російські прізвища. Зокрема, «Нікіта Михалков», «Міхаїл Смолін» тощо. Хоча, пишуть Б.Бендзар і С.Бобинець, «ніні у ЗМІ подибуємо й таку форму як «Василій». Але, як ще свого часу слушно зазначив Олексій Кундзіч, це й не російський Василій і не український Василь, а ім'я – «неіснуюче в природі».

Автори монографії не заперечують, що певні відхилення можуть мати місце, але лише тоді, коли вони оправдуються виключно унеможливленням передачі тих чи інших фонем і сполук фонем. «Ми не належимо до людей, схильних категорично-нетерпеливо ламати й заперечувати все, – констатують дослідники, – але й усвідомлюємо, що досить уже дивитися тільки в минуле, пора виявляти мужність і рішучість у перегляді всього неоправданого, помилкового. Ніні, коли ламаються стереотипи, ми, зіперті на власний досвід (збирання й класифікація ілюстративного матеріалу

впродовж десятиліть) і передову західноєвропейську практику, переконусь, як нелегко навіть викладачам, науковцям переорієнтуватися на правильну фонографічну передачу антропонімічної лексики, коли вони вже засвоїли її в помилковому чи її спотвореному вигляді. І все ж таки – не треба драматизувати ситуацію, яка склалася і є однією із сучасних українських реалій».

Богдан Бендзар і Степан Бобинець, які в наукових колах відомі, перш за все, як представники українського національно-державницького спрямування, переконані, що «що важливу філологічну проблему можна розв'язати лише за умови спільних зусиль усіх, хто щиро вболіває за стан культури української мови, вдосконалення української освіти, українського державотворення й глибоко розуміє важливість усього комплексу питань як у процесі підготовки майбутньої інтелігенції, так і у процесі формування національно-державницької свідомості на ближче і далеке моральне майбутнє. Це тема доби. Мораль доби». Сказано чітко й однозначно, справедливо і переконливо. З такими думками необхідно погодитись.

ФЕДИНИШИНЕЦЬ В. ФЕНОМЕН ПРОФЕСОРА ЛИЗАНЦЯ
(УЖГОРОД, 1996)

Він автор 290 наукових праць, 16 монографій, 7 з яких з'явилося за кордоном, 14 підручників, 11 брошур науково-популярного та методичного змісту. Його праці дістали високу оцінку в Англії, Болгарії, Естонії, Канаді, Молдові, Німеччині, Польщі, Росії, Румунії, Словаччині, США, Угорщині, Україні, Фінляндії, Франції, Хорватії, Чехії, Югославії... Таким вченим пишався б будь-який найпрестижніший навчальний заклад світу. Безумовно, гордиться ним і Ужгородський університет. Мова йде про відомого українського вченого, директора центру гунгарології, доктора філологічних наук, професора Петра Миколайовича Лизанця.

Про П.М.Лизанця написано чимало. Його ім'я згадується у фундаментальних працях Е.Балецького, С.Бевзенка, С.Бершштейна, М.Булахова, В.Гомонная, Й.Дзендзелівського, Я.Закревської та багатьох інших. Однак, благородну справу написати життєпис відомого науковця взяв на себе відомий закарпатський письменник Володимир Фединишинець у книзі "Феномен професора Лизанця" (Ужгород, 1996.-200 с.). У семи главах книги ("Діапазон і контекст", "Біографічне, навчання, науковий шлях", "Кафедра", "Міжмовні контакти, діалектологія, лінгвогеографія", "Центр гунгарології", "Науковий резонанс", "Дещо з довкола") робиться спроба проаналізувати основні віхи в житті і багатогранній науковій діяльності ужгородського професора.

Професорів сьогодні багато, але не всі з них можуть сказати, що внесли вклад у досліджувану ними сферу науки. Для деяких, і це не таємниця, наука завершилася відразу після захисту докторської дисертації. Такі вчені є не справжніми науковцями, а людьми, які стояли в черзі за дипломом доктора наук. Не такої професор Петро Лизанець. Безумовно, правий В.Фединишинець, коли відносить Петра Миколайовича до когорти "науковців високого польоту". "Професор Лизанець, - пише письменник, - лінгвіст, який однаково впевнено почуває себе, як у славістиці, так і гунгарології, будучи корінним жителем Карпат, якому й ті умови на білінгвістичній нашій території не треба вивчати за розмовниками...". Володимир Фединишинцю вдалося відповісти на питання, які ж фактори вплинули на формування особистості П.Лизанця в науці, ввели його в коло відомих вчених сучасності. "Пунктуальність, обов'язковість, уважність, такт, зібраність, - пише письменник, - і є, очевидно, вирішальними в характері професора Лизанця, у стилі його роботи, власне, її організаційного моменту. Інакше науковий доробок не вражав би таким розмахом, масштабністю і скрупульозністю".

Організаторські здібності Петра Лизанця найкраще проявилися під час тридцятирічного керування кафедрою угорської філології і восьми років очолювання Центру гунгарології. Очоливши в 1966 р. кафедру, "вчений цілеспрямовано організовує навчально-методичну і науково-дослідну роботу студентів та викладачів, відповідально і

перспективно скеровує, націлює і надихає колектив на систематичний збір діалектологічного і фольклорного та етнографічного матеріалу серед місцевого угорського населення Карпатського регіону, який ляже в наукові проекти вченого...". Таким був П.М.Лизанець в 1966-му, таким він залишився по цей день. В цьому, мабуть, і полягає феномен професора Петра Лизанця.

Відомі вчені світу високо оцінили відкриття в Ужгороді Центру гунгарології, який очолив (і в цьому нема нічого дивного) П.М.Лизанець. Наведемо тільки деякі з висловлювань. "Було приємно познайомитися з роботою Центру гунгарології при Ужгородському університеті. Дуже радий, що такий Центр успішно функціонує. Бажаю йому успішного розвитку в новій незалежній Україні" (академік І.Юхновський). "Вірю в розум, вірю в інтелігенцію. Дякую за вашу велику і корисну роботу" (депутат Верховної Ради України О.Ємець).

Незважаючи на складні економічні та фінансові умови, в яких опинилася українська наука (дай боже, щоб чимскоріше це закінчилося) Ужгородський університет продовжує налагоджувати зв'язки з навчальними та науковими закладами передових країн світу. Але, коли ми говоримо про УЖДУ, то завжди маємо на увазі якихось конкретних людей. До них слід віднести професора П.Лизанця. Його багаточисленні виступи на міжнародних конференціях в Талліні, Будапешті, Турку, Дебрецені, Ювіскуле, Братиславі, Брюсселі, Охрид, Парижі, Сегеді та інших містах, не тільки

підняли авторитет вченого в науковому світі, але її зріє престиж єдиного в області університету. Завдяки таким науковцям, як П.Лизанець, Ужгородський університет високо котується за кордоном. Провідні вчені світу мають за честь брати участь у міжнародних конференціях, які проводить Центр гунгарології, очолюваний П.Лизанцем.

"Професору Лизанцю за шістдесят. Для науковця - це чудесні творчі роки, коли набутий досвід, знання, авторитет можна переплавити у ще значніші наукові відкриття. У даному випадку - це й зеніт слави, і нові стартові можливості на науковому витку безкінечної життєвої спіралі". Професор П.Лизанець має над чим працювати. Він турбується виходом наступних томів Атласу, новими числами журналу "Акта гунгаріка". А коли у співавторстві з колегами і без них готує той чи інший посібник для угорців, що захочуть вивчати українську мову, а для українців, що бажають знати угорську, - це нова, неорана нивка на немалому і без цього лінгвохліборобському полі професора Лизанця.

На завершення хотілося б побажати Петру Миколайовичу нових творчих успіхів, а письменнику Володимирі Фединишину подякувати за цікаву і змістовну книгу, яка, безумовно, припаде до душі не тільки науковцям, але всім, кого цікавлять життєписи видатних наших земляків. Шануючи їх, ми зберігаємо і шануємо нашу історію.

Acta Hungarica. 1996-1997, VII-VIII
роки видання. - Ужгород-
Дебрецен, 1998.-С.176-178.

И Т Е Р В ' Ю

"ПРОСТО ОБІКРАЛИ НАРОД..."

Сьогодні гість "Карпатської України" - її постійний автор, викладач кафедри історії України Ужгородського державного університету, лауреат премії імені Василя Гренджі-Донського, кандидат у народні депутати України Микола Вегеш, який відповів на численні запитання наших кореспондентів.

- Миколо, на Закарпатті тебе знають, власне, як науковця, що протягом багатьох років досліджує історію Карпатської України. Коли в тебе визріли наміри виявити цю недосліджену сторінку нашої історії?

- Ти знаєш, усе було далеко не просто. Після закінчення історичного факультету Івано-Франківського педагогічного інституту у 1984 році, за рекомендацією професора Володимира Васильовича Грабовецького, якого вважаю першим учителем, я приїхав до Києва в Інститут історії АН України з наміром прикріпитися до цього престижного і головного для істориків наукового закладу. Навчаючись в інституті, я досліджував проблему соціальної диференціації в запорізькому козацтві і "жив" феодалізмом. Однак у Києві вирішили, що ця проблема неактуальна. Мені порадили "актуальніше": історію передпролетаріату на Україні. Я відразу поринув у роботу, але скоро зрозумів, що це не для мене.

Поїхав до Львова, де мені порадили ще "актуальнішу" тему: "Зародження марксизму на західноукраїнських землях". І знову все спочатку. Перегорнув гори літератури і ще раз переконався, що це не для мене.

За рекомендацією доктора історичних наук В.Г.Сарбєя поїхав до Ужгорода. Мене привітно зустрів тодішній завкафедрою історії СРСР професор В.І.Ілько і прикріпив до кафедри. Підбрали і нову тему дисертації: "Соціалістична індустріалізація і колективізація на Закарпатті в радянській історіографії". І знову те саме: вивчення документів, історичної літератури. Робота була нецікава і нудна, але таким був час. У 1990 році зрозумів, що найкраще самому підібрати тему. І от у березні 1990 року "власть імущі" дозволили святкувати 51-річницю Карпатської України. Відтоді я знайшов свою тему.

Вже більше року працюю на кафедрі історії України, що вважаю смислом свого життя, і за це вдячний професору Володимиру Євгеновичу Задорожному.

- Чи пам'ятася свою першу публікацію?

- Таке не забувається. Найперша моя стаття була опублікована в міжгірській газеті "Радянська Верховина" у березні 1990 року. Згодом її передрукувала "Молодь Закарпаття" - єдина в той час демократична газета. Стаття була присвячена педагогічній діяльності Августина Волошина. З того часу я паралельно із вивченням Карпатської України захоплювався постаттю видатного нашого земляка і вважаю, що дещо вдалося зробити.

- Чи не зустрічав ти якихось перепон у своїй пошуковій роботі? Адже тривалий час праці Августина Волошина перебували у "спецхранах".

- Я готував наукову доповідь на конференцію, яку проводив міжгірський Рух, і вважав, що справді нічого з цього не вийде. Але, як з'ясувалося, в Міжгір'ї, Синевирі та інших селах району старі люди зберігали чи не всі праці видатного педагога. Коли збагнули, для чого вони мені потрібні, з радістю віддали. Я дуже шаную тих людей, що тоді мені допомогли.

- А дослідження про Карпатську Україну?

- Тут було набагато складніше. До архівних фондів Карпатської України в колишньому Союзі дістатися було не так легко. І тому я почав свою роботу із записів спогадів очевидців тих подій. Були такі, що боялися, але були і мужні, відверті. Сьогодні багатьох із них уже нема, а все ж вони для мене - жива історія. Назавжди залишуся вдячним Степанові Марікошю, на очах якого катували керівника хустських січовиків Олександра Блестіва, учневі Волошина, заслуженому вчителю України Ернесту Івановичу Шутяку, Емілеві Медвідю, Василю Суботі та багатьом іншим.

Особливо часто згадую Миколу Шимоню - колишнього команданта Колочавської Січі, багаторічного в'язня таборів ГУЛАГу, який нещодавно пішов із життя. Я глибоко пережив його смерть. Ці та багато інших людей були героями моїх нарисів.

Отже, все почалося зі спогадів, а згодом почалася архівна робота. Вона значно розширила моє бачення самої суті і феномена Карпатської України.

- Миколо, ти багато друкуєшся. Мабуть, у тебе залишається мало вільного часу для сім'ї?

- Інколи мені здається, що, будучи на місці моєї дружини, я з таким чоловіком не прожив би і дня. Але вона змирилася і живе. Можливо тому, що Анастасія - теж викладач, вчителька літератури. Ми одружилися у 1984 році, відразу після закінчення вузу. Народилося двоє синів: старшому, Ігоркові, першокласникові - 6 років, а Іванчику - тільки два. Я з тобою згідний, що за таких обставин нелегко на перше місце ставити науку, але, як мовиться, наука вимагає жертв. До речі, тільки одна людина прочитала всі мої роботи. Це - Анастасія...

- Ну а тепер поговоримо про політику. "Карпатська Україна", "Закарпатська правда", міжгірська "Верховина" вже знайомили своїх читачів із твояю передвиборною програмою, брали у тебе інтерв'ю. Отож, тільки в двох словах - що ти будеш прагнути зробити в першу чергу?

- У двох словах - важко. Щоб не повторюватись. Найважливіше, на мою думку, не тільки приймати закони, але і дбати про їхню реалізацію. Хоча економіка - над усе, від її розвитку залежить добробут людей, але без зміни політичної структури, яка залишилася у нас старою, нічого не вийде.

Отже, у парламент повинні прийти фахівці, люди порядні і доброзичливі. Не забуваймо, що парламент буде професійним.

Зупинюся ще на одному моменті. Сучасне керівництво своїми необдуманими і некомпетентними кроками настільки спалювало ідеї незалежності за короткий час, що люди

стали інертними споглядачами подій замість того, щоб активно втручатися у будівництво України. Вони вже в ніщо не вірять, і не їхня в цьому вина. Наприклад, до чого привела інфляція, точніше гіперінфляція? До того, що вклади моїх земляків в Ощадбанках, які вони заробили чесною працею, зникли. Вийшло так, що рідна держава (тобто ті, що при її кормилі) просто обікрали народ, зробили людей жebraками. Новий парламент зобов'язаний зробити все для того, щоб гроші були повернуті людям. Я розумію, що це зробити нелегко. Нехай цей процес проходитиме певними етапами, як у Німеччині, однак зароблені людьми гроші пронасти не можуть. Якщо це вдасться зробити, то від цього зросте авторитет парламенту, уряду, президента і тоді жоден громадянин незалежної України не буде звинувачувати свою державу. Я не можу собі уявити, щоб француз чи американець звинувачував у чомусь державу. Держава - не святе, винні ті, що при владі. Якщо президент, уряд, парламент не в змозі знайти вихід із кризи, їхній моральний і професійний обов'язок - піти у відставку. У нас цього нема.

- Що будете обіцяти своїм виборцям? Пригадуєш як було на попередніх? Чого тільки не обіцяли.

- Знаєш, я дивуюся, коли читаю передвиборні платформи і звернення деяких кандидатів, які прямо заявляють: "Якщо проголосуєте за мене, то я для Вас зроблю все". Це - абсурд. Годі обдурювати людей, їх треба переконати в тому, щоб вони серйозно поставилися до виборів і прийшли голосувати, бо від того, який ми оберемо парламент, буде

залежати майбутнє (близьке майбутнє) наших дітей, нас самих, всієї України. Я глибоко переконаний, що жоден кандидат не може і не має права щось обіцяти. Тільки тоді, коли у Верховній Раді буде більшість тих, хто за радикальні реформи в економіці, за прогрес не на словах, а на ділі, - тільки тоді будуть прийняті доленосні для держави рішення. Пам'ятаємо, як більшість комуністичної номенклатури теперішнього парламенту душила будь-які ініціативи виходу з кризи. Ще два роки тому вони навіть не хотіли визнати синьо-жовтий прапор, як прапор нашої держави. Отже, висновок такий: у парламенті вирішувє більшість, бо один у полі не воїн. А якою буде більшість - залежить від нас з вами.

- Кого вважаєш за свого основного суперника, чого найбільше остерегаєшся?

- Фальсифікації.

- Уяви, що тебе обрали депутатом Верховної Ради України. Кого б ти хотів бачити поруч із собою?

- Тих, хто за реформи, демократію і правову державу.

- А якщо конкретно?

- Будь ласка. Віктора Бедя, Михайла Данилаша, Василя Ільницького, своїх колег по університету Івана Різака і Василя Марину, Олександра Ороса, Павла Федаку, Івана Мокряшина, Михайла Ляха, але два останні, на жаль, не захотіли балотуватися.

Інтерв'ю взяв Степан Пойда
Карпатська Україна.-1994.-24
берез.

"ТІЛЬКИ РЕФОРМИ ВРЯТУЮТЬ УКРАЇНУ"

Кандидат у депутати Верховної Ради України по Свалявському виборчому округу №173 Микола Веген народився і виріс у Міжгір'ї. Після завершення навчання в педінституті викладав історію у Синевирській середній школі. Нині - викладач кафедри історії України УЖДУ. У наукових колах України та Закарпаття відомий як автор дослідницьких праць, які друкувалися у періодичних та наукових виданнях України, Англії, Канади, США. Одружений. Дружина за професією вчителька. Батько двох дітей. Свою економічну програму, над якою працює багато років, Микола Веген виклав у формі діалогу з нашим кореспондентом Іваном Мокряниним, що дозволяє читачам глибше зрозуміти Миколу Вегена, підтримати його бажання вивести Україну з глибокої економічної кризи.

- Рівень нашого життя катастрофічно знижується. Ростуть ціни; залишаються порожніми прилавки магазинів. І це, незважаючи на астрономічні дотації, які виділяються державою на виробництво продовольства. Особливо страждає Закарпаття: на базари сусідніх областей вивезено і продано за безцінь все, що можна було там продати. Яка причина цього і як позбутися такого розбазарювання законним шляхом?

- Спосіб життя у плановій державі з її командно-адміністративною машиною передбачає відповідний спосіб мислення, яким добре володіють господарники старого радянського стилю. Економічно це виглядає так: колгоспи не можуть нині продати продукцію за низькими цінами через високі затрати на її виробництво. Вихід такий: або дотувати продукцію, або відпустити ціни. Наш уряд пішов найлегшим шляхом. За кілька місяців на виробництво продовольства колгоспи України отримали дотації п'ять трильйонів

карбованців. Це нані з вами гроші, викинуті у цуравній міх, який за усіх режимів нікому не вдавалося наповнити. Інфляція набрала нових обертів, а дотація нічого не дала. В умовах прозорих кордонів "утримувати" стабільні ціни адміністративним способом неможливо. Якщо вони у нас нижчі, в Росії - вищі. Нані "практичні" земляки вивозять продукцію у Росію, продають її за рублі, які конвертують у долари, обмінюють їх на купони і знову скуповають ковбасу. У такий спосіб вивозилися товари із Закарпаття у Польщу, Словаччину, Угорщину. Що ж тут можна зробити? Обвести кордони України колючим дротом? Це - самоізоляція: світ нас зрозуміти не зможе. Очевидно, ціни мають відповідати затратам на виробництво продукції. Іншого варіанта людство не придумало. Тоді вони вийдуть на світовий рівень і зупиняться. Нині, наприклад, нікому в голову не прийде звозити, скажімо, бензин в Угорщину: ціни вирівнялися. Так сталося із більшістю промислових товарів, які не вигідно продавати на базарах сусідніх країн.

- Тоді потрібно різко міняти ситуацію на селі. Чому, Миколо, перевагу віддасш - колгоспам чи фермерству?

- Тому, хто може нагодувати наш народ. Від державних та інших підприємств колгосп відрізняється тим, що його майно належить колективу. За такої ситуації подолати відчуження праці практично неможливо: колгоспи завжди відтворювали виробництво за рахунок дотацій. З цуравним міхом завжди потрібно йти до державного чиновника, щоб у нього щось кинув. І це не рятує матеріально трудівників,

чудових, працюючих, здібних людей, які працюють у колгоспах. Уважно прочитайте статистичний звіт за минулий рік. Якщо середньомісячна зарплата робітників та службовців державного сектора у грудні становила 519.4 тисячі, то оплата праці колгоспника - 57.1 тисячі купоно-карбованців. Невтішні справи у рільництві, тваринництві, катастрофічно зменшується поголів'я худоби у гірських районах. Ясно: стара колгоспно-радгоспна система, навіть при великих дотаціях держави, себе віджила. Потрібні кардинальні переміни на законодавчому рівні. Гадаю, насамперед, різко змінити ситуацію на селі може справедливий податок на землю. Уявіть собі: нині колгосп оплачує за гектар землі 3200 купоно-карбованців. Менше вартості коробки цигарок. Такого немає у жодній країні світу. Наприклад, у Польщі селянин має віддати за гектар землі 9 центнерів пшениці, або 7 центнерів жита. Високі податки на землю в Угорщині, Чехії та інших країнах. Тому на землі працюють ті люди, які вміють виростити високий врожай, добре відгодувати худобу, уникнути економічного банкрутства. Думаю, рано, чи пізно до цього прийдемо і ми. І тоді не буде проблем паювати колгосп чи ні, стати фермером чи користуватися землею просто для того, щоб прогодувати сім'ю. Зникнуть конфлікти і бійки навколо ділянок. Все буде вирішуватися економічними шляхами. Хоч, звичайно, подібне законодавство повинно ґрунтуватися на реальній оцінці землі: її оцінка має залежати від типу ґрунтів, природно-економічних умов. Що стосується економічних форм господарювання, то люди самі

виберуть те, що їм вигідно. Це можуть бути і об'єднані в акціонерні товариства фермерські господарства, і кооперативи західноєвропейського зразка, які будуть самі виробляти, переробляти та реалізувати свою продукцію, маючи власні заводи, магазини тощо. Адже будь-який колгосп можна перетворити в акціонерне товариство закритого типу. Основні положення цієї моделі можуть бути такими: при правлінні колгоспу відкривається філія банку. В ньому на кожного колгоспника відкривається іменний особовий рахунок, на який зараховують всю отриману ним заробітну плату, включаючи всі види доплат, винагород, премій. Акціонерним внеском (вкладом) члена колгоспу вважається різниця між нарахованою і використаною зарплатою. На цей вклад нараховують дивіденди трьох видів: процент на залишок внеску, винагороди за особисту і колективну бережливість. Будуть й інші форми господарювання. Зміна податкової системи на землю призведе до конкуренції: працювати на ній буде той, хто вмів. Конкуренція дозволить виробляти величезну масу якісної продукції, яку зможемо продавати найближчим часом навіть за кордоном.

- За світовими цінами? Але для цього потрібно мати високу зарплату, світовий життєвий рівень?

Найкращий захист здорової, нормальної людини - дати їй можливість заробити. У себе, вдома. Для цього потрібно зупинити інфляцію, "закрутити" виробництво у районах, області. Люди сподіваються на допомогу США, Заходу, стабілізаційного фонду. Однак це не допоможе. Суть грошової

реформи, на мою думку, полягає у тому, щоб ввести нову грошову одиницю, яка б одразу стала конвертованою в іноземну валюту. Тоді Закарпатсь, будь-який громадянин України зможе купити все, що захоче, за гривні в Угорщині, Чехії, Словаччині, Польщі, інших країнах. А це можливо тільки за нової економічної, фінансової, банківської політики, з допомогою якої можна зрушити виробництво. В Україні і зокрема на Закарпатті все ще залишається обважінена промислова структура, орієнтована колишньою імперією на виробництво засобів виробництва і озброєнь, іншою вагою яких у валовому суспільному продукті становить 87 відсотків, а споживча - 13 відсотків. Навіть у невеликому Міжгір'ї та районі на військово-промисловий комплекс працювали Майданський завод "Пластмас", "Селена", колочавський завод технологічного обладнання, частково "Електрон". Нам виробляли взуття, шили костюми у так званих країнах соціалістичного табору, за що ми розраховувалися ракетами та автоматами. Однак на порозі XXI століття світ дійшов висновку, що так далі жити неможливо: ракети СС-20, на які ми працювали, повинні бути знищені. Повинна відбутися швидка переорієнтація промисловості, як це робиться у розвинутих країнах, де співвідношення протилежне: на споживчий ринок, конкретну людину зорієнтовано 70-80 відсотків промисловості. Зробити це нелегко. Більшість промислових підприємств на доранньо-індустріальному рівні розвитку, фізично зношено 2/3 парку устаткування, морально - більш як 95 відсотків. Для того, щоб вийти з прориву,

потрібна широкомасштабна програма приватизації, ринкових реформ, потрібні пріоритетні напрями виходу з кризи, які колишній український парламент, уряд, обласна та районні адміністрації Закарпаття, складені з промисловців радянського стилю, неспроможні зробити. Вони субсидують шкунтильгаючі галузі промисловості, збанкрутілі заводи, публічні програми за рахунок друкарського верстата. Бюджетний дефіцит за цими причинами сягав близько 40 відсотків валового національного доходу.

- І продовжують душити виробництво податками.

- Податкова система в Україні взагалі абсурдна, яка немає аналогів у світі. З волі наших законодавців, людей здебільшого старої компартійної генерації, податки підприємства у різних формах становлять близько 90 відсотків. Це справжнє пограбування трудових колективів, виробництва. За цими причинами більшість заводів не мають коштів на відтворення виробництва. По-різному виходять люди із ситуації: одні позакривали заводи, відправили людей у неоплачувані відпустки. Інші пробують працювати у "тіньовому режимі". Такий приклад. Згідно з статистичними даними торік із 522 зареєстрованих спільних підприємств станом на 1 січня цього року виробництвом зайнята тільки незначна частина. Інші - працюють у сфері посередництва торгівлі. Чому? З виробництва легше всього зняти податок, який у цілому становить близько 90 відсотків, і який виробничник мусить сплатити. У людей, котрі працюють у торговельних посередницьких структурах, є інший вихід:

діяти у "тіньовому режимі". Готівку так отримати легко. Що ж тепер робити? Все забороняти, як було за тоталітарних режимів? Гадаю, цього чекають наші противники, які хочуть бачити Україну колонією. Мені здається, що на рівні парламенту потрібно прийняти закони, які б дали можливість вивести з "тіньового режиму" середній бізнес, всю економіку. Бачиться це так. В усьому світі парламентарії, добре обізнані з економікою, рахуються з апогесм підприємливості, якій знає кожен бізнесмен Заходу. У більшості країн світу податок не перевершує 42-44 відсотки. Парламентаріям ця шифра добре відома: якщо податок значно вищий, тоді кількість людей, які бажають бути бізнесменами, займатися підприємливістю, меншає. А значить зменшується маса коштів, які надходять у бюджет і навпаки: чим менший податок (який не перевершує апогей підприємливості), тим більша маса людей займеться підприємливістю, які збільшать за рахунок податків бюджет. А це значить, що на рівні області, району можна подати конкретну допомогу пенсіонерам, багатодітним сім'ям, перекрити ціни на хліб, транспорт. За такої ситуації немає значення кому належить завод, магазин, або інший об'єкт: головне, щоб він платив податки у бюджет. Цей механізм, гадаю, необхідно вдосконалити на рівні парламенту, що дозволить вивести з "тіньового режиму" усе наше виробництво, задіяти на Україні величезний промисловий комплекс, дати людям роботу і можливість їм заробити.

- Не можемо обійти одного питання. Вже не перший рік у партноменклатурних та демократичних колах точаться

розмови навколо саморегулювання економічного, вільної економічної зони, інших питань. Твоя позиція?

- В одному із економічних журналів України були опубліковані статистичні дані про сплату податків, які залишаються у бюджеті різних областей України. Що ж виходить? На Закарпатті залишаються постійно 100 відсотків ПДВ, інших видів податків. У той же час індустриальні області України, наприклад, Запорізька область вдома залишала тільки 15-17 відсотків податків. Інше, за старою імперського звичкою, йшло у Київ, який розподіляв ці кошти не у залежності економічної, а політичної ситуації в Україні. Скажімо, підняли галас кримські росіяни, що їм погано живеться, Леонід Кравчук і кинув туди мільярди купонів, зароблених нашим народом. У такому становищі "опинилися" "автономісти" Закарпаття, за якими "стоїть", "сидить" колишня комуністична номенклатура: коли необхідно "вбити" з Києва кілька мільйонів купонів, на поверхню виходять "національні питання", дає про себе знати "тіньовий кабінет" Підкарпатської Русі. В умовах ринкової економіки все це відпаде. Кожна область, виділивши певну кількість коштів на утримання центру, буде жити на гроші, зароблені її мешканцями. Іншого людство не придумало. Мало хто задумувався над тим, як перекласти на нормальну мову слово США - Сполучені держави Америки. Що це значить? Кожний штат виступає, як маленька економічна незалежна держава, яка виділяє певну кількість коштів на утримання федерального уряду, президента, армії тощо. Щось

подібне відбувається у Німеччині. Чому? Будь-який тоталітарний режим існує виключно при плановій системі, яку забезпечує командно-адміністративна машина. І мені дуже прикро було, коли на одному із з'їздів НРУ, вкрай злюмпенізована частина тодішньої нашої організації не підтримала ідею федеративного устрою нашої держави, яку запропонував В'ячеслав Чорновіл.

- Ти хочеш сказати, що ринкова економіка має змінити не тільки Україну, але й відносини між її партнерами і сусідами Закарпаття?

- Все залежить від того, як піде ринкова економіка. У Росії та сусідніх країнах. Якщо і далі відбудеться економічне саморегулювання у наших "старших братів", то Росія розпадеться на окремі економічні князівства. У них теж нема вибору: або тоталітарний, комуністичний, фашистський режим, якщо до влади прийдуть такі, як Жириновський, або - розвиток Росії на демократичній основі. З Росією демократичною, гадаю, потрібно торгувати на взаємовигідній основі. З регіонами, наприклад, Закарпаття давно могло оздоровлювати нафтовиків Татарстану, не питаючи на це дозволу у Леоніда Кравчука та Бориса Єльцина. Так само можна буде торгувати з Дебреценом, Братиславою, Віднем. З ким вигідніше.

- Гадаю, тебе не зрозуміють колеги і навіть виборці.

- Я не хочу бачити своїх земляків жебраками, які шукають шматок хліба по всьому світу. Хай вони заробляють на життя вдома. Ринкова економіка таку можливість дає

кожному. Наприклад, при прокладанні траси "Лісабон-Київ", яку фінансує Міжнародне економічне співтовариство, кожен житель Воловеччини, Міжгірщини, який вмiє тримати в руках просту лопату, за робочий день зможе заробити вдома 7-10 доларів США. Потрiбно бути круглим дурнем, щоб вiдмовитися вiд такої можливостi. Подiбних варiантiв тисячi. Ринкова економiка дозволить нам знайти долари, заритi у нашої землi, вивести Україну з кризи у лоно цивiлізованого європейського свiту.

Закарпатська правда.-1994.-22 лютого

“КАРПАТСЬКА УКРАЇНА: ЯК ЦЕ БУЛО?”

НЕПРОСТІ ВІДПОВІДІ НА НЕПРОСТІ ЗАПИТАННЯ

Олександр Гаврон, Ужгородське бюро "Старого Замку"

Микола Веген - доктор історичних наук, найавторитетніший закарпатський дослідник історії Карпатської України. Автор понад 400 публікацій та 18 монографій. Друкувався в Чехії, Словаччині, Великобританії, США та Канаді. Лауреат премії імені академіка Івана Крип'якевича і Василя Гренджі-Донського.

«КАРПАТСЬКА УКРАЇНА СТАЛА ПЛАТОЮ УГОРЩИНІ ЗА ВСТУП ДО ГІТЛЕРОВСЬКОЇ КОАЛІЦІЇ»

- Пане Миколо, чому все-таки Прага у 1938 році погодилася дати Підкарпатській Русі автономію? Адже протягом майже 20 років вона зволікала з виконанням власних обіцянок?

- Так, у 1919 році, коли приймалося рішення про входження Підкарпатської Русі до складу Чехословаччини, чехословацький уряд зобов'язався надати краю автономні права. Однак робити цього не квапився. Мотивувалося це слабким політичним розвитком краю. Мовляв, закарпатці ще не досі до автономії. На руку чехам було і велике політичне протистояння між українським та русофільським напрямками. Лишень коли обидві течії зуміли об'єднатися навколо ідеї автономії і висунути ультиматум про негайне її запровадження, Прага призначила перший автономний уряд.

- Чому невдовзі він був розпущений?

- Уряд очолював провідник русофілів Андрій Бродій. Міністрами були призначені Е.Бачинський, Є.Фенік і Ю.Ревай, державними секретарями – А.Волошин та І.П'єсак. Таким чином до першого автономного уряду увійшло четверо представників русофільського напрямку і двоє - українського.

Уряд Бродія провів усього три засідання - 15,18,22-23 жовтня. Вже 26 жовтня Андрій Бродій був заарештований чехословацькою службою безпеки і звинувачений в державній зраді на користь Угорщини. До речі, опублікованими у 1959 році в Будапешті документами повністю доведено фінансування Андрія Бродія (кличка Берталон) угорцями.

Ясна річ, що після такого фіаско прем'єр-міністра його уряд було розпущено.

- Чому чехи доручили на цей раз очолити уряд Августину Волошину?

- Знаючи його поміркованість, вони сподівалися, що А.Волошин не буде йти на конфронтацію з чехами та русофілами. Окрім того, він вирізнявся з поміж інших своїм інтелектом та народною популярністю. Другий автономний уряд складався усього з трьох осіб. Окрім прем'єра, до нього увійшли Юлії Ревай та Едмунд Бачинський. Так що не мають рації ті, хто твердить, що він представляв тільки український напрямок. З періох днів свого існування цей уряд на відміну від попереднього мав чітку прочехословацьку орієнтацію.

- На що була спрямована внутрішня політика автономного уряду?

- Після віденського арбітражу 1938 року до Угорщини відійшли Ужгород, Мукачєво, Берегове з прилеглими до них районами. А це була економічно найрозвинутіша частина краю. Певна річ, що за таких несприятливих умов головна увага уряду зосередилася на двох прибуткових галузях - лісовому господарстві і селєдобуванні. Також робилися спроби покращити стан доріг, зменшити безробіття, розвивати туризм. Проводилася робота з поліпшення страхування і пенсійного забезпечення. Однак більшість задумів уряду так і не вдалося втілити в життя. На заваді стала велика політична гра, в якій Закарпаттю відводилася роль лишень розмінної монети.

- Справді надання автономії випало на вкрай невдалий період, коли і сама Чехословаччина, й уся Європа опинилися у важкій політичній кризі. Як в таких умовах до автономної Підкарпатської Русі поставилися сусіди?

- Особливо ворожу позицію зайняла Угорщина. Використовувалися будь-які методи, аби повернути край в лоно "святостефанської корони". Досить перерахувати спроби добитися проведення плебісциту, дипломатичні заходи, засилання терористів, діяльність угорської "п'ятої колонії", економічний саботаж тощо.

Союзником Угорщини виступила й Польща. Автономія Підкарпатської Русі дала велике піднесення українському рухові в Галичині, де також зросли автономістські настрої. Боячись посилення українства у себе вдома, Польща вирішила за краще стояти за спільний польсько-угорський

кордон. На ділі це означало поглинення Закарпаття Угорщиною.

На жовтень-листопад 1938 року припадає період активізації діяльності угорського і польського генеральних штабів, які засідали на Підкарпатську Русь терористів.

Єдиною лояльною до Карпатської України сусідкою була Румунія. Це пояснювалося тим, що вона була союзницею Чехословаччини по Малій Антанті (договір про військовий союз Чехословаччини, Румунії та Югославії). До слова, Бухарест висунув тільки тоді територіальні претензії на румунські села Закарпаття, коли ЧСР перестала існувати як держава.

- А якою була політика великих держав щодо Карпатської України?

- Карпатська Україна тим чи іншим чином зачіпала інтереси двох європейських потуг - Німеччини та СРСР. Радянський Союз робив вигляд, що української автономії за Карпатами для нього не існує. Як і Польща, він остерігався піднесення українства у себе вдома. З цією метою навіть глушилося мовлення українського радіо з Праги на терени СРСР. Лише в березні 1939 року Сталін заговорив про Карпатську Україну на XVIII з'їзді ВКП(б). Мовляв, "козявка" хоче приєднати до себе слона (Радянську Україну).

Зовсім протилежною була політика Німеччини. В листопаді-грудні 1938 року українську проблему вивчав спеціальний відділ контррозвідки "Схід" та Міністерство закордонних справ. Ідея Великої України була для Берліна

зручною наживкою, бо зачінала країни усього регіону-СРСР, Польщу, Румунію, Угорщину. Якщо визволення українців Польщі та СРСР могло стати легалізованим приводом військових дій Німеччини проти цих країн, то Буковиною та Закарпаттям можна було шаптажувати Румунію та Угорщину, аби завербувати їх в гітлерівську коаліцію.

Карпатській Україні у цих планах відводилась роль українського П'ємонту. Ідея Великої України мала велику підтримку серед генералітету Німеччини. Так, Розенберг та Герінг були глибоко переконані, що українці можуть бути надійними союзниками німців у війні проти СРСР. Але їхня думка не здобула більшості. Німецькі документи свідчать, що в грудні 1938 року дискусія довкола української ідеї затихла. Таким чином доля Карпатської України була вирішена. Вона стала платою Угорщині за вступ до гітлерівської коаліції.

До речі, Гітлер одним пострілом поцілив у двох зайців. Здача Карпатської України послужила взаєморозумінню і між Німеччиною та СРСР, котрий побачив у цьому вчинку поступку з боку Гітлера. Опісля, як відомо, був підписаний таємний договір Молотова-Ріббентропа про поділ Центральної Європи на сфери впливу між Берліном і Москвою. Так що Карпатська Україна стала об'єктом торгу із дуже далекосяжними цілями.

**"УРЯД ВОЛОШИНА ВИКОНАВ ВКАЗІВКУ ПРАГМ
ПРО РОЗПУСК ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА ТРИ МІСЯЦІ
ПІЗНІШЕ"**

- Чому ж тоді уряд Карпатської України до останнього сподівався на Німеччину?

- На кінець 30-х років Німеччина настільки посилсилась, що з нею стали рахуватися усі європейські країни. Франція та Великобританія втратили свої колишні позиції в Європі. На це доводилося зважати. Окрім того, Німеччина була єдиною країною, яка обіцяла недоторканість кордонів Карпатської України, тобто гарантувала своїй протекторат.

Берлін зробив деякі кроки назустріч автономному уряду. Було відкрито німецьке консульство у Хусті, підписано угоду про права виїзду закарпатців на сезонні роботи в Німеччину, заявлено протести проти терористичних акцій Угорщини та Польщі, обговорено перспективи економічного співробітництва тощо.

Лишень в березні 1939 року Августин Волошин зрозумів, що Німеччина веде подвійну гру. На запитання журналу "Рейтер" він однозначно заявив: "Німці ганебно нас зрадили". Попри все, у тій міжнародній ситуації, яка склалася у 1938-1939 роках, альтернативи в зовнішній орієнтації у Волошина не було.

- Радянські ідеологи називали Волошина фашистом...

- Хай ці вигадки залишаться на совісті тих, хто їх розповсюджував. Волошин ніколи не був прихильником фашизму. Очолювана ним газета "Свобода" протягом усіх 30-х років постійно проводила паралель між німецьким фашизмом і радянським більшовизмом. Для Волошина ці режими були двома сторонами однієї медалі.

До речі, у тому ж 1939 році Москва і Берлін підписали далекоюсяжні таємні угоди з поділу світу. Але чомусь ніхто не називав Сталіна, стратегічного партнера Гітлера, фашистом.

- Якими в такій складній міжнародній обстановці були стосунки між Прагою і Хустом?

- Прага ставилася до Карпатської України як до складової частини Чехословаччини, яка має автономні права. Всі головні питання внутрішньої і зовнішньої політики краю відносилися до компетенції федерального уряду (охорона кордонів, збройні сили, грошова одиниця тощо).

Прага нерідко гальмувала законотворчі процеси в Карпатській Україні. Так, скликання Сейму двічі переносилося на пізніший термін, що зрештою значно ускладнило життєздатність Карпатської України під час угорської навали.

Переважає більшість чеських чиновників вороже ставилися до українського уряду, що додатково напружувало чесько-українські взаємини. З одного боку, чехи ігнорували рішення Карпатської України, а з другого - українці намагалися позбутися празької "опіки" нерідко методами, що суперечили Конституції ЧСР. Особливо загострилися стосунки між Прагою і Хустом після призначення міністром Карпатської України чеського генерала Л.Прхали.

- Чому ж тоді чехи на це пішли?

- Заміна Ю.Ревая чеським генералом, який до того ж симпатизував русофілам, була сильним ударом по українській ідеї. Ю.Ревай користувався великим авторитетом серед

народу. Хоча ним були незадоволені її провідники радикальної української молоді (С.Росоха, І.Рогач, І.Роман), які називали його поміркованим соціалістом, комуністом.

Німецький дослідник Дмитро Зеленко, вивчивши архіви Третього Рейху, твердить, що призначення Прхали відбулось не без участі Німеччини. Про його кандидатуру говорилося 20 січня 1939 року в Берліні під час розмови представника Карпатської України в Празі М.Доліная з радником Міністерства закордонних справ Німеччини Альтенбургом. Очевидно, німці хотіли посилити тиск між Прагою і Хустом, аби полегшити розвал Чехословаччини.

- До речі, а коли офіційно почала вживатися назва Карпатська Україна?

30 грудня 1938 року уряд А.Волошнина прийняв рішення про одночасне вживання двох назв краю - "Підкарпатська Русь" і "Карпатська Україна". Це тривало до 15 березня 1939 року, коли Сейм прийняв закон, в якому чітко записав: "Назва держави є: Карпатська Україна".

- Чому були заборонені політичні партії і хто був ініціатором заборони?

- 25 жовтня 1938 року, зважаючи на складне міжнародне становище Чехословаччини, пражський уряд прийняв рішення про розпуск політичних партій на всій території країни. Попри це, на Закарпатті 25 жовтня було призупинено діяльність тільки крайкому КПЧ. Уряд Карпатської України виконав вказівку Праги про розпуск партій лише 20 січня

1939 року. Безперечно, це посилило незадоволення різних політичних угруповань у краї.

- Як проводилися вибори до Союму Карпатської України? Чому був тільки один виборчий список?

- Українське Національне Об'єднання сформувало свій список з 32 кандидатів у послы Союму. Серед них були представники різних політичних партій та національних меншин. Спробу висунути свої кандидатські списки до Союму зробили депутати празького парламенту від колишньої аграрної партії та "Група підкарпатських русинів". Але Центральна виборча комісія відмовила їм через процедурні погрішності.

Певна річ, це вносило у вибори елемент недемократичності. Хоча не забуваймо, що це був за час. Карпатську Україну шматували терористи, а найдемократичніша в Європі Чехословаччина заборонила політичні партії. Коли стоїть питання життя чи смерті, про велику демократію не йдеться.

Звичайно, з висоти сьогодення часу можемо твердити, що це було тактичною помилкою уряду. Адже вислід голосування переконливо довів, що УНО отримало б незаперечну перевагу.

Щодо самого голосування, то воно пройшло без серйозних порушень. Про великий інтерес людей до виборів говорить те, що участь у них взяло 92,5% виборців. З них 92,4% проголосувало за УНО.

- Вражаюча однотайність.

- До речі, низка населених пунктів голосувало проти УНО. Зокрема, Іза, Гуля, Вербовень, Смоголовиця, Руські Комарівці, Великі Лазы, Буковень, Дусино, Пасіка, Вишня Розтока. Так само висловилося і більше двох тисяч хустян. Це свідчить, що люди могли вільно висловлювати свою думку. І переважна більшість з них надали кредит довір'я уряду Августина Волошина.

- Певно, такий одностайний вибір закарпатців був спричинений зрадою русофілів на чолі з Бродієм та безперестанними терористичними акціями польських і малярських диверсантів. Люди бачили, що більше нема кому довіряти.

- Ви маєте рацію. За нашими підрахунками на території краю постійно перебувало близько 2 тисяч терористів. Тільки в одному бою чехословацькими вояками було полонено 297 угорських диверсантів. Ними чинилися вбивства, розправи, інцидент господарство. Певна річ, це не додавало симпатій до країни, звідки вони засидалися. Тому ті політичні сили, які тягли до Будапешта чи Варшави, втрачали підтримку населення. Натомість уряд Волошина, який чітко стояв на прочехословацьких позиціях, здобував симпатії закарпатців.

**“ЧЕХИ ВИВОЗИЛИ ЗАПАСИ ЗБРОЇ, КОЛИ
КАРПАТСЬКА СІЧ ОПИНИЛАСЯ ОДИН-НА-ОДИН З
АГРЕСОРОМ”**

- Багато галасу зчинено довкола "конштабору Думен".
Що там було насправді?

- Оскільки весь час затримувалися терористи, постало питання про місце їхнього утримання. Прага дала вказівку уряду Карпатської України створити спеціальний табір для затриманих. Місцем його розташування було вибрано військову частину на горі Думен над Раховом.

Сногади очевидців свідчать, що Думен можна радше називати ізоляційним табором. Не було там ні колючого дроту, ні вартових на вишках. Не засвідчено там жодного вбивства. Це були військові казарми, в яких утримувалися близько 500 чоловік. З них 300 були угорськими терористами. Решта - особи, вороже налаштовані до автономного уряду. За свідченнями очевидців, під чесне слово можна було відпроситися додому провідати рідних.

- Чи були протиріччя всередині самого уряду Карпатської України і в чому вони полягали?

- З лютого 1939 року в Карпатській Україні виникла опозиція, її утворили радикально налаштована молодь та українські емігранти. Вони виступали за негайний розрив стосунків з Прагою та проголошення самостійності. Натомість А.Волошин, Ю.Ревай, брати Брацайки були поміркованішими і виступали за єдність з ЧСР. Деякі з очевидців твердять, що опозиція навіть готувала державний переворот.

- Чи не були тут вплетані німецькі спецслужби?

- Так, окремі члени ОУН були тісно пов'язані з німецькою розвідкою. В листопаді 1938 року в Перечині відбулась таємна нарада між головою ОУН А.Мельником,

німецьким консулом Г.Гофманом та молодими радикалами С.Росохою та І.Романом. Це зафіксувала чехословацька служба безпеки.

- Чим була викликана сутичка січовиків з чехословацькою армією, адже до того вони спільно охороняли кордон, боролися з терористами ?

- 12 березня Угорщина одержала згоду Гітлера на окупацію всього Закарпаття. В ніч з 13 на 14 березня гортисти вторглися на терени Карпатської України. У цей же час відбулися збройні сутички між карпатськими січовиками та чехословацьким військом. Безглузде кровопролиття стало кульмінацією українсько-чеських суперечностей і зробило неможливим військове співробітництво ЧСР і Карпатської України.

Події розгорталися так. Січовики спробували завладіти чеською зброєю для боротьби з угорцями. Суперечка із жандармами завершилась стріляниною. Хто відкрив вогонь першим - невідомо. Бої на вулицях Хуста тривали понад 8 годин. Збройні сутички також мали місце в Буштині, Велятині, Іршаві, Білках, Копані, Тячеві, Торуні. Січовики втратили від 120 до 150 чоловік, у той час як чехи - близько 20.

Сьогодні зрозуміло, що спроба оволодіти чеською зброєю для боротьби з угорцями обернулася на криваву помилку. Це кровопролиття значно ослабило Карпатську Січ і прискорило трагічний кінець Карпатської України.

- Які після цього були дії чехословацького війська?

- Добре озброєні прикордонні частини захищали демаркаційну лінію Шаркадь-Лалово-Кольчино-Росвигово-Середис-Доманинці. 14 березня угорці, зазнавши великих втрат, відступили. О 17 годині 30 хвилини генерал Прхала, одержавши наказ з Праги, оголосив евакуацію з Карпатської України.

Чеський відступ був зміло організованим і дисциплінованим. Звіти прикордонників свідчать, що чехи спалювали військову документацію, вивозили амуніцію, гроші, запаси зброї. І це робилося в той час, коли Карпатська Січ опинилася один-на-одні з переважаючими силами агресора.

- А чи не було в Угорщині іншого варіанту розвитку подій, окрім окупації?

- Окрім військового вторгнення, уряд Горті покладав великі надії на проведення плебіситу в Карпатській Україні. Однак Прага заявила, що референдум відкидається як нереальний і зайвий, бо на теренах, де угорці наполягали його провести, давно вже нема угорської більшості.

**"БІЙ НА КРАСНОМУ ПОЛІ І ДАВ МОЖЛИВІСТЬ
СОЙМУ ПРОГОЛОСИТИ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ
КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ"**

- Якими були дії уряду Волошинна в цей час? Чи став наступ угорців для нього несподіванкою?

- 14 березня Августин Волошин надіслав в Берлін три телеграми, в яких просив допомогти захистити Карпатську Україну. Жодної відповіді не надійшло. Прем'єр-міністр був

перекопаній, що угорці вторглися на територію Карпатської України без відома Німеччини. Було відхилено ультиматум, який 14 березня о 18 годинах угорці вручили представнику Карпатської України в Празі В.Шаандору.

15 березня німецький консул в Хусті вручив А.Волошину заяву МЗС Німеччини, в якій Берлін радив не чинити збройного опору наступаючим військовим частинам Угорщини. Уповноважений у справах Німеччини в Празі А.Генке теж радив не опиратися угорцям. Бо німецька армія просувається до кордонів Карпатської України і все поладить.

Підвечір 15 березня А.Волошин, не давши наказу вести збройну боротьбу, виїхав за кордон, аби розв'язати конфлікт шляхом переговорів. На це були орієнтовані і його телеграми урядам Німеччини, США, Румунії, звернення до всіх демократичних держав. Однак його спроби не увінчалися успіхом.

- Багато пишеться про бій на Красному полі. Дехто каже, що жертви з боку українського юнацтва були даремними. Яка ваша думка?

- Без сумніву, це були другі Крути. 15 березня угорські війська групи "Схід" почали рухатися в напрямку Хуста. Усе робилося для того, щоби не допустити скликання Сойму. На заваді агресору стали близько 1600 юнаків під командуванням полковника М.Колодзінського. Фактично перед наступаючою регулярною армією опинилися учні

гімназії на чолі з учителем Я.Голотою та слабоозброєні січовики.

Зупинити просування ворога вони були не в змозі. Однак озброєного до зубів окупанта вони затримали майже на добу. Цим самим давали можливість Союму проголосити незалежність Карпатської України і звернутися до всієї світової громадськості. Повідомлення про цей бій з'явилося на сторінках газет цілого світу, що викликало великий резонанс. Симпатії світової громадськості були виключно на боці захисників Карпатської України. Угорщина в очах демократичних країн постала агресором проти молоді української держави.

- Чи справді Карпатська Січ дала першою бій фашизму?

- Судіть самі. Вісім мільйонів чехів здалися на милість Гітлера без найменшого спротиву. У той час, як сотні українців зі зброєю в руках гинули за свободу Карпатської України.

- Чи можна підрахувати число жертв угорської агресії?

- Загальна кількість, думаю, становить близько тисячі чоловік. На сьогодні відомі прізвища понад 150-ти полеглих чи замордованих січовиків.

- Чи не було проголошення незалежності Карпатської України вимушеним актом?

- У тих конкретних історичних обставинах – так. Виникнення самостійної Словаччини та державний розпад федеративної Чехословаччини не залишав ніякого іншого сценарію. Однак проголошення незалежності не впало з неба.

Воно було наслідком 20-річної боротьби закарпатських українців за своє самовизначення.

- Незалежність Карпатської України тривала дуже коротко. Що вона все-таки дала?

- Українці Закарпаття вперше перед цілим світом задекларували, що вони є частиною українського народу. Саме Карпатська Україна раз і назавжди припинила суперечки про етнічну приналежність краю. Карпатська Україна 1939 року породила воз'єднання 1944 року з великою Україною. Так що значення проголошення української державності на Закарпатті дуже велике.

- А чи мала Карпатська Україна шанс на виживання?

- У тих обставинах вона могла вижити лише за умови існування єдиної Чехословацької республіки.

- Як склалася подальша доля діячів Карпатської України?

- Місцем осідку Августина Волошина стала Прага. Туди ж переїхали Ю.Ревай, М.Долінай, С.Клочурак, Ю.Перевузік, А.Штефан, В.Комаринський. З приходом радянських військ ті, хто залишився у Празі, були заарештовані. В.Шацдор, С.Росоха, А.Штефан емігрували в США. Іван Рогач продовжував боротьбу в лавах ОУН у Східній Україні і був розстріляний гестапо у 1942 році. Августин Волошин помер у Бутирській в'язниці в Москві САРУ! липня 1945 року.

- Чи був Августин Волошин соборником, адже він до кінця стояв за чехословацьку федерацію?

- Президент Карпатської України був політиком-реалістом, який чудово розумів, що невелика гілка українського народу поміж агресивних сусідів зможе вберегтися лишень під прикриттям сильніших. Адже в 1939 році Української держави не існувало, тому їй не дивно було до кого тяжіти, з ким об'єднуватися.

Певна річ, що А.Волошин був соборником, дотримувався думки про єдність закарпатських українців та решти українського народу, однак в тих історичних обставинах про це можна було тільки мріяти.

- Дехто твердить, що Карпатська Україна була створена не закарпатцями?

- Така думка не витримає жодної критики. В усіх урядах Підкарпатської Русі - Карпатської України не було жодного незакарпатця, окрім генерала Прхали. Усі послы Союму, який проголосив створення української держави, також були закарпатцями. Найбільше вихідців з інших українських теренів було в Карпатській Січі - до 50%. Але вона відіграла невелику роль у державотворчому процесі.

- Напередодні 60-річчя тих історичних подій про що нам слід пам'ятати?

- Події 1938-1939 років у Закарпатті підняли авторитет української нації в світі. Українське питання з цього часу не сходило зі шпальт газет. Досить сказати, що протягом одного березня в англійській пресі про Карпатську Україну з'явилося 520 публікацій.

Карпатська Україна, після визвольних змагань 1917-1920 років, була другою спробою відродити в цьому столітті українську державність. І хоч вона завершилася невдало, ці потуги не були марними. Свідчення цьому - відродження Української держави в 1991 році. То ж не забуваймо і про ленту наших країн у цій страдницькій боротьбі за свободу.

Старий Замок.-1999.-11 березня.

ЗНАЙОМТЕСЬ: НДІ КАРПАТОЗНАВСТВА УЖДУ

31 березня 1992 року при Ужгородському державному університеті утворено Науково-дослідний інститут Карпатознавства. Названий Інститут створено з метою повнішого та ефективнішого використання інтелектуального потенціалу, фінансових, матеріально-технічних і трудових ресурсів Ужгородського держуніверситету, сприяння підвищенню якості підготовки спеціалістів та науково-педагогічних кадрів, росту кваліфікації професорсько-викладацького складу УЖДУ. Першим директором НДІ Карпатознавства було призначено доктора історичних наук, професора Івана Пона, згодом Інститут очолив кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник Микола Макара. З 1 січня 2000 року обов'язки директора НДІ Карпатознавства виконує доктор історичних наук, провідний науковий співробітник, академік Міжнародної слов'янської академії наук Микола Вегеш.

Пропонуємо вашій увазі інтерв'ю Богдани Баглай з Миколою Вегешем.

Б.Б.: Чим було зумовлено відкриття при Ужгородському державному університеті НДІ Карпатознавства?

М.В.: У цьому році Ужгородський державний університет відзначатиме 55-річний ювілей з часу свого утворення. За роки існування університет поступово перетворився не лише у класичний вищий навчальний

заклад, а її став поважним науковим центром. З 1966 року в УжДУ почав діяти науково-дослідний сектор, який в жовтні 1993 року був перейменований у науково-дослідну частину. На неї покладалася обов'язки по розширенню і координації співробітництва науки з виробництвом, зокрема видання досліджень на основі госцоговорів, двохсторонніх і багатосторонніх угод про науково-технічне співробітництво. Починаючи з 1980 р. в структурі університету з'являються наукові установи СКТБ "Квант", з 1988 р. - Центр гунгарології, а з 31 березня 1992 р. - три науково-дослідні інститути - фізики і хімії твердого тіла, фітотерапії та карпатознавства, що стали одними з перших наукових установ молодії Української держави. Що стосується Інституту Карпатознавства, то він став втіленням давно назрілої ідеї комплексного дослідження проблем політичного, економічного і культурного розвитку Закарпаття і всього Карпатського регіону від найдавніших часів до наших днів.

Б.Б.: Які завдання поставлені перед колективом НДІ Карпатознавства?

М.В.: Інститут виконує фундаментальні й прикладні науково-дослідні роботи, спрямовані на комплексне дослідження історії, археології, етнографії, фольклористики, мовознавства, літературознавства, історії мистецтва Закарпаття в його взаємозв'язках з Карпатським регіоном в цілому; вивчення етно-політичних і етно-соціальних процесів на Закарпатті і Карпатському регіоні в їх історичному розвитку; займається розробкою практичних рекомендацій з

етно-політичних і етно-соціальних питань; вивчення проблем і розробка практичних рекомендацій з питань центральноєвропейського регіонального економічного і культурного співробітництва; дослідження історії української діаспори в країнах Європи та Америки; концентрація архівних та інших матеріалів з питань карпатознавства; розробка краснавчих посібників для освітньої мережі Закарпаття; випуск наукового збірника "Карпатика" тощо.

Б.Б.: Над якими науковими проблемами працюють наукові співробітники Інституту?

М.В.: До 2002 року Інститут Карпатознавства досліджує п'ять глобальних проблем, керівниками яких призначені відомі не лише в Закарпатті, але й далеко за його межами, вчені, а саме: "Соціально-економічні, політичні та етнокультурні процеси в Українських Карпатах; історична ретроспектива" (доктор історичних наук, професор, академік Міжнародної слов'янської академії наук Володимир Задорожний), "Освіта та історична наука Закарпаття в контексті загальноєвропейського культурного процесу: З давніх часів до 1945 року" (доктор історичних наук, професор Дмитро Данилюк). "Роль і місце культурних та історичних традицій у формуванні національної свідомості на українських етнічних територіях Карпат у ХІХ - ХХ ст." (доктор історичних наук, професор Михайло Тиводар), "Стародавнє населення Верхнього Потисся в контексті історії Карпатського ареалу" (доктори історичних наук, професори Едуард Балагурі та В'ячеслав Котигорошко) "Національні

меншини Закарпаття в контексті соціально-економічного, політичного і культурного розвитку країни Західної і Південно-Східної Європи (XVIII-XX ст.)" (доктор історичних наук, професор Григорій Павленко, кандидати історичних наук Микола Макара і Василь Марина).

До вищесказаного хочу додати, що НДІ Карпатознавства буде також співпрацювати з кафедрами української мови, української літератури, загального і слов'янського мовознавства, педагогіки і психології Ужгородського держуніверситету. Покладаємо великі надії на більш тісне наукове співробітництво з Центром гунгарології, який очолює доктор філологічних наук, професор Петро Лизанець. Останнім часом плідними стали наукові стосунки із Закарпатською філією Міжрегіональної академії управління персоналом, якою керує доктор філософії, професор Віктор Бедь. Доказом цього є і той факт, що 15 березня наукові співробітники НДІ Карпатознавства взяли участь у науковій конференції, присвяченій 61-й річниці проголошення незалежності Карпатської України, яка проходила в МАУПі.

Б.Б.: Якими є наукові здобутки НДІ Карпатознавства?

М.В.: Незважаючи на складну економічну ситуацію в Україні, науковими співробітниками НДІ Карпатознавства зроблено чимало. Ми систематично видаємо "Наукові записки Інституту Карпатознавства". На сьогоднішній день вже побачили світ шість випусків "Карпатики". Особливої уваги заслуговують два останні - "Старожитності Верхнього Потисся та суміжних регіонів") (професори Е.Балагурі та

В.Котигорошко), в якому порушуються актуальні питання археології, археометалургії та історії стародавнього населення Верхнього Потисся і сусідніх районів Східних Карпат. Проведені в 80-90-х роках наукові пошуки дозволили авторам в новому аспекті оцінити ряд питань старожитностей краю і ввести в науковий обіг нові джерела.

Шостий випуск "Карпатки", відповідальним за який був професор Михайло Тиводар, присвячений актуальним проблемам етнології та етнополітичної історії Закарпаття. Наукові пошуки дозволили авторам по-новому оцінити і висвітлити розвиток етнокультурних і етнополітичних процесів на Закарпатті кінця XIX-XX ст.

Наукові співробітники НДІ Карпатознавства взяли посильну участь у виданні перших двох томів "Нарисів історії Закарпаття" (Ужгород, 1993,1995). Сьогодні працюємо над третім, завершальним томом цього фундаментального видання, який буде присвячений післявоєнному періоду в історії нашого краю.

Серед монографій, які з'явилися під грифом НДІ Карпатознавства, хотілося б виділити фундаментальні праці В.Котигорошка "Фракийці Верхнього Потисся (III в. до н.е. - IV в. н.е.)", Д.Данилюка "Історична наука на Закарпатті (кінець XVIII - перша половина XX ст.)", Г.Павленка "Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник", В.Задорожного і О.Богіва "Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) у міжнародних відносинах (травень 1938 р.-березень 1939 р.)" та ряд інших.

Певдно працює відомий український вчений професор Михайло Тиводар. В 1994-1998 роках він видав три фундаментальні праці "Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини ХІХ - першої половини ХХ ст. Історико-етнологічне дослідження", "Етнологія: Навчальний посібник для студентів історичного факультету", "Закарпаття: народознавчі роздуми".

Присмню, що з досвідчених вчених беруть приклад молоді науковці. Науковий співробітник НДІ Карпатознавства Олег Белей минулого року видав змістовну монографію "Сучасна українська ергонімія: Власні назви підприємств Закарпаття". На багатому фактичному матеріалі автор розглянув теоретичні питання української ергоніміки, принципи та критерії номінації, а також стан мовної культури у сучасному фірмонімікомі Закарпаття та шляхи її підвищення.

Не маючи можливості назвати всі праці, підкреслю, що лише в минулому році науковими співробітниками НДІ Карпатознавства видано наукової продукції загальною кількістю 90 друкованих аркушів.

Б.Б.: Відомо, що Інститут Карпатознавства неодноразово виступав ініціатором проведення наукових конференцій, зокрема міжнародних. Які з них Вам хотілося б виділити?

М.В.: Так, конференцій було проведено чимало. Науковці НДІ Карпатознавства в значній мірі спричинилися до проведення наукових конференцій, присвячених 50-річчю Перемоги над фашизмом та 50-річчю возз'єднання

Закарпаття з Україною (1995), 50-річчю визволення Закарпаття від фашизму та 50-річчю Першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України (1995), "Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної і Південно-Східної Європи (друга половина 80-х - перша половина 90-х рр. XX ст.)" (1996), "Карпатська Україна: політичний розвиток, національне відродження, персоналії" (1999). Днями завершилася науково-практична конференція, присвячена 150-й річниці з дня народження першого президента Чехословаччини Томаша Масарика, яка проходила в стінах нашого Інституту.

Наукові співробітники НДІ Карпатознавства постійно запрошуюються на наукові конференції, які проводяться в Києві, Львові, Полтаві... Нещодавно ми взяли участь в ювілейній конференції, присвяченій 70-річчю від дня народження академіка Володимира Грабовецького, яка проходила в Прикарпатському університеті імені В. Стефаніка.

Б.Б.: Чи підтримуєте зв'язки з Національною Академією Наук України?

М.В.: У нас склалися досить тісні стосунки з Інститутом народознавства НАН України, який очолює доктор історичних наук, професор Степан Павлюк та з Інститутом історії України НАН України (директор - академік НАН України Валерій Смолій). Наукові співробітники НДІ Карпатознавства взяли участь у написанні таких фундаментальних праць, як "Сторінки історії України. XX

століття", "Малій словник історії України", "Енциклопедія історії України" в п'яти томах, "Українська державність у XX столітті".

Провідні вчені Інституту історії України С.Кульчицький, С.Віднянський, О.Ресет, Ю.Пінчук, О.Рубльов разом з співробітниками НДІ Карпатознавства та Історичного музею повіту Сату-Маре (Румунія) провели спільну наукову конференцію "Румунсько-українські відносини: Історія і сучасність" (1998). Старший науковий співробітник НДІ Карпатознавства, кандидат історичних наук Василь Марина виступив офіційним опонентом кандидатської дисертації Л.Горват, захист якої проходив в Інституті історії України. Сподіваємось, що наукове співробітництво з Національною Академією Наук України буде продовжуватись у тому ж руслі. Від цього, безперечно, зиграють обидві сторони.

Б.Б.: Якими є міжнародні наукові стосунки очолюваного Вами Інституту?

М.В.: По-перше, про українсько-угорські відносини. Нещодавно гостями НДІ Карпатознавства були генеральний консул Угорщини в Ужгороді п.Золтан Сокач і консул Угорщини в Ужгороді п.Янош Вішкі. УЖДУ під час зустрічі, яка виявилася дуже конструктивною і діловою, представляли проректор УЖДУ, професор М.Пітюлич, провідні вчені НДІ Карпатознавства Е.Балагурі, В.Марина, М.Макара, завідувач кафедри політології В.Боднар, декан історичного факультету І.Мандрюк. Пан Золтан Сокач відзначив, що український і

стосунки між ними треба привести до певної системи. На глибоке переконання високоповажного гостя, перед істориками обох країн стоять чимало завдань, які найближчим часом треба вирішити. Генеральний консул Угорщини виступив з ініціативою створення змішаного комітету вчених України і Угорщини для зваженого і об'єктивного з'ясування ряду спірних проблем в історії українсько-угорських відносин. В кінці квітня цього року заплановано провести наукову конференцію у Львові, де б розглядалися актуальні проблеми українсько-угорського співробітництва з найдавніших часів до наших днів.

23 лютого цього року НДІ Карнатознавства підписав договір про взаємне наукове співробітництво з Історичним музеєм повіту Сату Маре, який очолює доктор, професор Віорел Чуботе. Договір передбачає проведення археологічних, етнографічних, етнологічних, фольклорних та історичних досліджень на території Північно-Західної Румунії та Закарпатської області України; обмін дослідниками УЖДУ та Історичного музею повіту Сату Маре у проведенні наукових симпозіумів, конференцій, круглих столів та інших робочих нарад; спільні видання результатів наукових досліджень; сприяння в підготовці та захисті дисертацій; обмін науковими співробітниками сторін з метою наукового стажування та проведення досліджень.

Завершується підготовка над підписанням договору про наукове співробітництво між Інститутом Фракології

(Румунія), який очолює визначний румунський археолог, доктор, професор Петру Роман.

В жовтні 2000 року наукові співробітники НДІ Карпатознавства візьмуть участь в роботі міжнародної наукової конференції "Демократичні процеси в Центральній і Південно-Східній Європі (XIX-XX ст.)", яку проведуть Фонд Конрада Аденауера і Історичний музей повіту Сату Маре. До початку конференції матеріали будуть опубліковані.

Б.Б.: Які плани на майбутнє?

М.В.: По-перше, йде підготовка до відзначення 55-ї річниці возз'єднання Закарпаття з Україною. До цієї знаменної дати проведемо наукову конференцію і видамо науковий збірник. До 55-ї річниці Ужгородського державного університету видамо науковий збірник "Історична наука в УЖДУ", а також присвятимо цій події один з випусків "Карпатики".

По-друге, створена редколегія "Малої енциклопедії історії Закарпаття". Це видання вже давно визрівало. Тим більше, що вчені нашого університету взяли активну участь в роботі над аналогічними виданнями Інституту історії України НАН України.

По-третє, співробітники НДІ Карпатознавства підготували до друку цілий ряд навчально-методичних посібників та монографій, зокрема "Українська державність у ХХ столітті", "Громадсько-політична і культурно-освітня діяльність Василя Гренджі-Донського", "Українська історична наука в середині ХІХ - ХХ століттях".

Рекомендовано до друку монографію Василя Марини про соціально-економічний і етно-політичний розвиток румунів Закарпаття з найдавніших часів до наших днів.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Орос О. Започаткування слов'янського книгодрукування при Грушівському монастирі (Ужгород, 1995).....	4
Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький: соціально – політичний портрет (Київ: Либідь, 1995)....	12
Смолій В., Степанков В. Українська державна ідея: проблеми формування, еволюції, реалізації (Київ: Альтернативи, 1997).....	22
Данилюк Д.Д., Ілько В.І. З історії заселення та розвитку культури Закарпаття в добу феодалізму (до середини ХІХ ст.). Посібник на допомогу студентам і вчителям у вивченні історії рідного краю (Ужгород, 1990).....	27
Данилюк Д. Ю.І.Гуца-Венелін (Ужгород, 1995).....	33
Данилюк Д. Михайло Лучкай – патріарх закарпатської історіографії (Ужгород, 1995).....	40
Данилюк Д. Історична наука на Закарпатті (кінець ХVІІІ – перша половина ХХ ст.: історико-етнологічне дослідження (Ужгород: Карпати, 1994).....	45
Тиводар М. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.: історико-етнологічне дослідження (Ужгород: Карпати, 1994).....	55
Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст.- 1939 р.) (Івано –	

Франківськ, 1993).....	63
Павленко Г.В. Німеччина і німці в творчості Т.Г.Шевченка (Ужгород, 1995).....	73
Павленко Г.В. Німці на Закарпатті (Ужгород, 1995)....	79
Відвишньків С.В. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921-1945 рр.) (К., 1994).....	86
Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами (Матеріали до історії суспільно-політичних відносин) (Ужгород, 1993).....	92
Богів О., Задорожний В. Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) у міжнародних відносинах (травень 1938 р. – березень 1939 р.) (Ужгород: Патент, 1999).....	98
Мудра Ю.І. Наш край – наша історія (Ужгород, 1994)...	105
Токар М. За покликом серця (до 100-річчя з дня народження Андрія Міня) (Ужгород, 1998); Токар М. Сторожниця. Сторінки історії суспільного та духовного життя (Ужгород: Карпати, 1999); Токар М. Коротка історія “Просвіти” в Сторожниці (Ужгород, 2000); Токар М. Руська національно-автономна партія. Організація та діяльність (Ужгород, 2000).....	109
Токар М. Проукраїнські політичні партії Закарпаття в 1919-1939 роках (Ужгород, 2001).....	120
Жиленко Р.В. Американський вибір. Фактори формування зовнішньополітичного курсу США в 20-	

30-х роках ХХ століття (Ужгород, 2000).....	130
Макара М.П. Закарпатська Україна: шлях до воз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.) (Ужгород, 1995).....	136
Вовканич І.І. Чехословаччина в 1945-1948 рр.: нарис історії перехідного періоду (Ужгород: Видавництво В.Падяка, 2000).....	143
Мищанин В.В. Аграрна політика на Закарпатті (1944- 1950 рр.) (Ужгород: Закарпаття, 2000).....	155
Крізь пекло ГУЛАГІВ: документи, спогади, нариси (Ужгород, 1996).....	163
Довганич О., Хланта О. У жорнах сталінських репресій. З історії ліквідації греко-католицької церкви та її воз'єднання з Руською православною церквою, переслідування інших релігійних громад у 40-50-х роках ХХ століття (Ужгород: Карпати-Гражда, 1999)...	169
Україна в європейських міжнародних відносинах. Науковий збірник (К., 1998).....	176
Румунсько-українські відносини: історія і сучасність (Сагу Марє, 1999).....	187
Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Число 6. Історіографічні дослідження в Україні. Випуск 10. Об'єднаний випуск. Збірки наукових праць на пошану академіка Валерія Андрійовича Смолія (3 нагоди 25-річної наукової діяльності та 50-річчя від дня народження): У двох частинах. – Частина перша: Джерелознавство та	

спеціальні історичні дисципліни (К., 2000).....	201
Професор Штернберг Яків Ісакович (До 70-річчя від дня народження). Бібліографічний покажчик (Ужгород, 1994).....	215
Мигович І.І., Макара М.П. Закарпатський соціум: етнологічний аспект (Ужгород, 2000).....	220
ФІЛОСОФІЯ	
Блецкан М., Логойда В. Історико-філософський вступ (Матеріали до лекцій) (Ужгород, 1996).....	227
Блецкан М., Логойда В. Філософія: онтологія, гносеологія, діалектика (Ужгород, 1998).....	231
Блецкан М.І. Історія російської філософії (Матеріали до лекцій) (Ужгород, 1999).....	234
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО	
Сенько І. Земля з іменем. Красзнавчі студії (Ужгород: Патент, 1998).....	241
Пойда М. З народного кореня. Літературний портрет Михайла Шмайди (Ужгород: Карпати, 1995).....	252
Хланта І. До джерел (фольклористичні статті) (Ужгород: Патент, 1994).....	255
Закарпатський вертеп (упорядкування, підготовка текстів, примітки та словник І.В.Хланти) (Ужгород: Закарпаття, 1995).....	259
Хланта І. Микола Рішко. Бібліографічний покажчик (Ужгород: Патент, 1995).....	262
Колядки (упорядкування І.Хланти і В.Яреми) (Ужгород, 1998).....	266

Шип Ю. Співаничок для діточок (Ужгород: Патент, 1999)..	268
Белень М. Смереконні хрест. Сповіді духовні (Ужгород: Карпати, 1995; Белень М. Карпатська Україна у портретах (Ужгород, 1998); Белень М. Скарби предків (Ужгород: Два кольори, 2000).....	272
Ткачук С. Воскрелі поезії (Бухарест, 1999).....	280
Бендзар Б., Бобинець С. Українська фонографічна передача антропонімів античної, англо-, німецько-і франкомовної літератур (Ужгород: Закарпаття, 2000).....	285
Фединишинець В. Феномен професора Лизанця (Ужгород, 1996).....	290
ІНТЕРВ'Ю	
“Просто обікрали народ...”	295
“Тільки реформи врятують Україну”.....	301
“Карпатська Україна: як це було?” Непрості відповіді на непрості запитання.....	311
Знайомтеся: НДІ карпатознавства УжДУ.....	329